

**PELLERVON TALOUDELLISEN TUTKIMUS LAITOKSEN
RAPORTTEJA N:o 172**

**PELLERVO ECONOMIC RESEARCH INSTITUTE
REPORTS No. 172**

**ELINTARVIKETALouden KILPAILUKYKY
PUOLASSA JA UNKARISSA**

Mikko Mäkimattila

Helsinki 2000

**Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos PTT
Eerikinkatu 28 A
00180 Helsinki
Puh. 09-348 8844
Fax. 09-3488 8500
Sähköposti econ.res@ptt.fi**

**ISBN 952-5299-26-0
ISSN 1456-3215**

Helsinki 2000

SISÄLLYSLUETTELO

1	JOHDANTO.....	1
1.1	Tutkimuksen tausta	1
1.2	Tutkimuksen tavoitteet.....	2
1.3	Tutkimusmenetelmät ja –aineisto	3
1.3.1	Kilpailukyvyn mittaaminen.....	3
1.3.1.1	Timantti-malli	4
1.3.1.2	SCP-malli	10
1.3.2	Tutkimusaineisto	12
2	ELINTARVIKETALOUDEN TOIMINTAYMPÄRISTÖN MUUTOSPROSESSI PUOLASSA JA UNKARISSA	13
2.1	Viimeaikainen talouskehitys	13
2.2	Elintarvikkeiden kysynnän kehitys	16
2.3	Elintarviketeollisuuden yksityistäminen	19
2.4	Institutionaalinen kehittyminen.....	22
2.5	Ulkoiset muutostekijät	24
2.5.1	Euroopan unionin laajentuminen	24
2.5.2	WTO – kansainvälisen kaupan vapautuminen	31
2.5.3	CEFTA – Keski- ja Itä-Euroopan maiden.....	32
	alueellinen yhdentymisen	
3	ELINTARVIKETALOUDEN KILPAILUKYKY	35
3.1	Rakennemuutos ja suorat ulkomaiset investoinnit.....	36
3.2	Elintarviketeollisuuden tuotanto, investoinnit ja kannattavuus.....	46
3.3	Toimialakuvaukset	58
3.3.1	Lihasektori.....	64
3.3.2	Maitosektori	80
3.3.3	Vilja- ja öljykasvissektori	98
4	YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	109
	LÄHTEET	118
	LIITE.....	126

MÄKIMATTILA, Mikko, 2000. ELINTARVIKETALouden KILPAILUKYKY PUOLASSA JA UNKARISSA. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen raportteja n:o 172. Helsinki 2000. 126 s. ISBN 952-5299-26-0, ISSN 1456-3215.

Tiivistelmä. Tutkimus tarkastelee kahden merkittävän EU:n jäsenhakijamaan, Puolan ja Unkarin, elintarviketalouksia ja niiden kilpailukykyä. Yksityiskohtaisimmin tarkastellaan Suomelle keskeisen tärkeitä tuotannonaloja: vilja-, maito- ja lihasektoria. Tutkimuksessa Porterin timantti –mallin avulla käsitellään kilpailukykyyn perustekijöitä ja niiden keskinäistä dynamiikkaa. Lisäksi SCP–mallia hyödynnetään jäsentämään markkinoiden rakenteen ja yritysten toiminnan vaikutusta niiden tuloksellisuuteen ja kilpailukykyyn. Elintarvikeyritysten toimintaympäristöllä havaittiin olevan huomattava merkitys niiden kilpailukykyyn markkinoilla. Eräs keskeisin kilpailukykyä heikentävä tekijä on maiden instituutioiden kehittymättömyys. Elintarviketeollisuuden heikon kannattavuuden taustalla on lisäksi huono tuottavuus, joka johtuu lähinnä tuotantokapasiteetin alhaisesta käyttöasteesta. Ongelma on suurin alhaisen jalostusasteen alatoimialoilla, kuten mylly-, meijeri- ja teurastamoteollisuudessa. Ulkomaisen omistuksen merkitys maiden elintarviketeollisuudessa lisääntyy. Tämä parantaa sektorin kilpailukykyä nopeammin kuin jos se kehittyisi ainoastaan pääomapulasta kärsivän kotimaisen teollisuuden turvin. Puolan ja Unkarin EU-jäsenyys ja sen mukanaan tuomat tulonsiirrot näiden maiden elintarviketalouteen lisäävät elintarvikkeiden tuotantoa ja kysyntää. Tämä sekä avaa mahdollisuuksia että luo uhkia suomalaiselle elintarviketuotannolle niin suoraan kuin myös välillisesti kolmansien maiden kautta.

Avainsanat: EU:n laajentuminen, elintarviketeollisuus, kilpailukyky, Puola, Unkari

MÄKIMATTILA, Mikko, 2000. COMPETITIVENESS OF POLISH AND HUNGARIAN FOOD ECONOMIES. Pellervo Economic Research Institute Reports n:o 172. Helsinki 2000. 126 p. ISBN 952-5299-26-0, ISSN 1456-3215.

Abstract. Food economies and their competitiveness in two important EU candidate countries, Poland and Hungary, are examined. Essential sub-sectors for Finnish food economy, grain, dairy, and meat, are investigated more thoroughly. Porter's diamond -model is used to elaborate the factors and dynamics of competitive advantage. SCP-model is applied to explore competitiveness and performance of firms by the means of structure and conduct. The market environment has an significant importance for the competitiveness of food companies. One of the most important factors decreasing the competitiveness are underdeveloped institutions in these countries. In addition, the poor profitability of food industries is due to weak productivity, which is caused by the low utilisation of production capacity. This is a problem especially in low value added sub-sectors as milling, dairy, and slaughtering. Foreign ownership in Polish and Hungarian food industries is increasing. It enhances the competitiveness of food sector in both countries faster than their domestic industries that are lacking the required capital base. Membership of the European union and new income transfers into Polish and Hungarian food economies resulted by it, will increase the production and consumption of food products in these countries. This will both open possibilities and create threats for Finnish food production directly as well as indirectly.

Keywords: EUs enlargement, food industry, competitiveness, Poland, Hungary

ESIPUHE

Euroopan unioni on laajentumisstrategiassaan sitoutunut hyväksymään uusia jäsenmaita. Tälle poliittiselle päätökselle saatiin vahvistusta Nizzassa joulukuussa pidetyssä Euroopan unionin huippukokouksessa, jossa sovittiin laajentumisen edellytyksenä olevan päätöksentekojärjestelmän uudistamisesta. Laajentumisen alkaminen lähivuosien aikana on siten entistä todennäköisempää. Tästä johtuen laajentumisen vaikutusten ennakoimisen ja niihin varautumisen merkitys Suomen taloudessa korostuu entisestään.

Kotimainen elintarviketeollisuus kävi 1990-luvulla läpi huomattavan sopeutumisvaiheen Suomen tullessa osaksi Euroopan unionin yhteismarkkina-aluetta. EU:n laajentuessa sen jäseniksi liittyi merkittäviä maatalousmaita, joiden elintarviketuotannon arvioidaan entisestään kiristävän kilpailua yhteisillä elintarvikemarkkinoilla. Tästä syystä työtä kotimaisen tuotannon kilpailukyvyn parantamiseksi tulee tehdä myös jatkossa.

Tässä raportissa tarkastellaan Puolan ja Unkarin elintarviketalouksia ja niiden kilpailukykyä. Erityistä huomiota kiinnitetään Suomen kannalta keskeisiin tuotannonaloihin: maito-, liha- ja viljasektoriin. Tutkimus on Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen viimeinen osuus tutkimushankkeesta: ”Euroopan unionin laajentumisen vaikutukset Suomen elintarviketalouteen”. Tutkimushanketta on rahoittanut maa- ja metsätalousministeriö.

Tämän raportin on laatinut MMM Mikko Mäkimattila. Tekijä haluaa lämpimästi kiittää tutkimuksessa mukana olleita yhteistyötahoja sekä kotimaassa että Puolassa ja Unkarissa. Tutkimuslaitos haluaa kiittää maa- ja metsätalousministeriötä rahoituksesta.

Vesa Vihriälä
toimitusjohtaja

Panu Kallio
tutkimusjohtaja

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta

Euroopan unionin laajentuminen uusiin jäsen maihin on nykyisten 15 jäsenmaan hyväksymä yhteinen tavoite. Laajentuminen tulee tapahtumaan vaiheittain, sillä hakijamaiden valmiuksissa täyttää jäsenyydelle asetetut ehdot on suuria eroja. Keski- ja Itä-Euroopan maista (KIE-maista) sekä Puola että Unkari ovat vahvoja ehdokkaita ensimmäisten uusien jäsenien joukkoon. Laajentamisen aikataulua ja laajuutta on vaikea arvioida, mutta yleisesti sen oletetaan alkavan tällä vuosikymmenellä. Varmaa kuitenkin on, että laajentumisneuvottelut etenkin eräillä osa-alueilla, kuten maataloudessa, tulevat olemaan vaikeita. Euroopan unionin laajentuminen ei aiheuta muutoksia ainoastaan uusissa jäsenmaissa, vaan myös unionin nykyisissä jäsenmaissa. Erääksi keskeisimmistä kysymyksistä on noussut EU:n päätöksentekijöiden keskuudessa elintarviketalouden merkittäviä elintarviketalouksia ja tulevat muuttamaan elintarviketalouden toimintaympäristöä unionin sisällä. Puolan sijainti Itämeren rannalla lisää sen merkittävyyttä Suomelle. Meriyhteyden ansiosta Puolan ja Suomen välinen taloudellinen vuorovaikutus – vienti, tuonti ja etabloituminen – vahvistuu lähivuosina (Laaksonen 1999). Unkari taas vastaavasti on tällä hetkellä KIE-maista ainoita, jolla on elintarvikkeiden nettovientiä EU:hun. Unkarin vientisuuntautuneen elintarviketalouden kilpailukyky on KIE-maiden parhaimmistoa ja maan EU-jäsenyydellä oletetaan olevan selkeä vaikutus Euroopan unionin sisäisiin markkinoihin.

Tämä tutkimus on jatkoa Pellervon taloudellisessa tutkimuslaitoksessa vuonna 1999 julkaistuille raporteille¹, jotka käsittelevät Puolan, Unkarin ja Tšekin tasavallan maataloutta sekä kyseisten maiden ja Suomen sekä Euroopan unionin välistä elintarvikekauppaa. Tässä jatkotutkimuksessa keskitytään kuvaamaan Puolan ja Unkarin elintarviketalouksia ja arvioimaan Suomen kannalta keskeisten tuotannonalojen kilpailukykyä.

¹ Mäkimattila Mikko. Euroopan unionin laajentuminen ja Suomen elintarviketalous: Kuvaus Puolan, Unkarin ja Tšekin tasavallan maa- ja elintarviketalouksista. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen raportteja N:o 164.

Laaksonen Kalle. Suomen ja Euroopan unionin elintarvikekauppa Puolan, Unkarin sekä Tšekin tasavallan kanssa. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen raportteja N:o 165.

Tutkimusraportti on jaettu neljään osaan. Tässä johdantoluvussa käydään läpi seuraavaksi tutkimuksen tavoitteet, menetelmät ja aineisto. Toinen luku kuvaa elintarviketalouden toimintaympäristön muutosprosessia Puolassa ja Unkarissa. Se tuo esille nykytilanteeseen vaikuttavia osatekijöitä, kuten viimeaikaista talouskehitystä, elintarvikkeiden kysyntää, yksityistämistä ja instituutio-naalista kehitystä. Muutosprosessin tulevan kehityksen arvioimiseksi myös ulkoisten muutostekijöiden - Euroopan unionin ja maailman kauppajärjestön (WTO) jäsenyyden ja Keski-Euroopan vapaakauppasopimuksen (CEFTA) – merkitystä pohditaan. Kolmannessa luvussa keskitytään maiden elintarviketalouksien kilpailukyvyn arvioimiseen. Esille nousevia kokonaisuuksia ovat elintarviketuotannon rakenne ja kehitys sekä investoinnit ja ulkomaisen pääoman merkitys. Yksityiskohtaisemmin tuodaan esille Suomen kannalta merkityksellisimmät tuotannonalat: liha, maito ja vilja. Raportin viimeisessä osassa tiivistyy tutkimuksen keskeisimmät tulokset ja johtopäätökset.

1.2 Tutkimuksen tavoitteet

Tutkimuksen yhtenä tavoitteena on kuvata Puolan ja Unkarin elintarviketalouksia ja niiden kehitystä. Tämän lisäksi tutkimus valottaa kyseisten KIE-maiden EU-jäsenyyden merkitystä sekä niiden omalle että Suomen elintarviketaloudelle. Tästä syystä tutkimuksen painopisteenä on arvioida elintarviketalouksien kilpailukykyä Puolassa ja Unkarissa etenkin Suomelle tärkeillä tuotannonaloilla: lihalla, maidolla ja viljalla. Kilpailukyvyn arvioimiseksi tutkimuksessa tuodaan esille edellä mainittujen tuotannonalojen kilpailukyvyn taustalla olevat tekijät: tarjonta- ja kysyntäolot, markkinarakenne, arvoverkon toimintamenetelmät ja tuloksellisuus sekä julkisen politiikan vaikutus.

Elintarviketuotannon kilpailukykytarkastelun lisäksi tutkimuksen tavoitteena on pohtia, miten Puolan ja Unkarin EU-jäsenyys tulee vaikuttamaan niiden maataloustuotannon kehitykseen ja mitkä osatekijät tässä muutoksessa ovat merkityksellisiä.

1.3 Tutkimusmenetelmät ja –aineisto

1.3.1 Kilpailukyvyyn mittaaminen

Puolan ja Unkarin elintarviketalouksien kilpailukyvyyn merkitys korostuu maiden liittyessä EU:n yhteisille markkinoille. Maiden kilpailukyvyistä ja sopeutumisnopeudesta riippuu toteutuuko maiden kohdalla pelätyt riskit vaiko kykenevätkö ne hyväksikäyttämään EU-jäsenyyden mukanaan tuomat mahdollisuudet. Vastakkainasettelusta EU:n nykyisten ja tulevien jäsenten välillä on vaikea välttyä, sillä uusien jäsenmaiden mahdollisuudet nähdään nykyisissä jäsenmaissa lähinnä uhkina.

Vaikkakin tekstissä on tähän saakka puhuttu Puolan ja Unkarin elintarviketalouksien kilpailukyvyistä, on elintarviketuotannon eri alojen välillä kuitenkin suuria eroja. Tästä syystä koko elintarvikesektorin tasolla tuodaan tutkimuksessa esille ainoastaan kilpailuetua tai -kykyä tukevia asioita, kuten esimerkiksi institutionaalista kehittyneisyyttä tai tuotannontekijäoloja. Varsinainen tuotannonalojen kilpailukyky markkinoilla perustuu kuitenkin yritysten toimintaan. Tästä syystä tutkimuksessa käydään toimialatasolla läpi yritysten kilpailukykyyn vaikuttavia asioita.

Suhteellisen nopeasti kehittyvissä talouksissa, joita Puola ja Unkari ovat, muutokset toimintaympäristössä ja kilpailukyvyssä ovat usein nopeita. Tämän vuoksi ajankohdan merkitys kilpailukykyä mitattaessa korostuu. Nykyisen ja tulevan kilpailukyvyyn arvioiminen edellyttää siten kilpailukyvyyn tarkastelua osissa, joita ovat tuloksellisuus, potentiaalinen kilpailukyky ja kilpailukyvyyn kehitysprosessi (Pitts 1995).

Tarkasteltaessa tuloksellisuutta verrataan, kuinka hyvin maa, toimiala tai yritys on menestynyt suhteessa kilpailijoihinsa. Tyypillisiä tuloksellisuuden mittareita ovat kannattavuus, kasvu, markkinaosuus ja ulkomaankaupan tasapaino. Arvioitaessa toiminnan tuloksellisuutta on painopiste jo tapahtuneessa, kun vastaavasti tulevaa kilpailukykyä arvioitaessa tulee ottaa huomioon myös kilpailijoiden potentiaalisuus ja kehityskyky.

Arvioitaessa potentiaalista kilpailukykyä tarkastellaan lähinnä käytössä olevia tuotannontekijöitä. Kilpailukykyä voidaan tulevaisuudessa olennaisesti parantaa, mikäli pystytään toiminnassa hyödyntämään esimerkiksi edullisia raaka-aineita tai edistyksestä teknologiaa ja näin parantamaan hintakilpailukykyä tai tehokkuutta. Selvitettäessä kehitysprosessia kilpailukyvyyn lähteenä keskitytään laadullisiin tekijöihin, kuten johtamiseen tai miten järjestelmä ky-

kenee hyväksikäyttämään potentiaaliset kilpailukyvyyn tekijät tuloksellisuudeksi.

Arviot kilpailukyvystä perustuvat usein ulkomaankauppatilastoihin. Yritysten kansainvälistymisen johdosta merkittävä osa maiden tuotannosta saattaa kuitenkin olla peräisin ulkomaisessa omistuksessa olevista yrityksistä, mikä vähentää ulkomaankauppaan pohjautuvan kilpailukyvyn mittaamisen luotettavuutta. Tästä syystä kilpailukyvyn arvioimisessa korostuvat sekä yritysten tuloksellisuus ja sen säilyminen että toimintaympäristön merkitys kilpailukyvyn kehitysprosessissa.

1.3.1.1 Timantti-malli

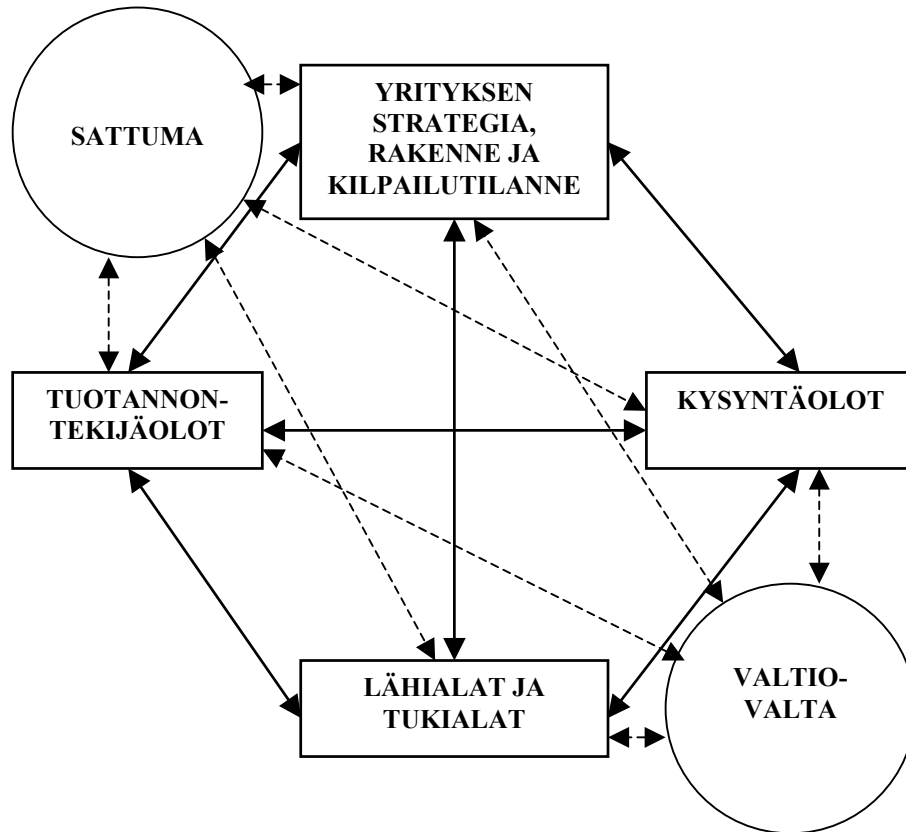
Porterin (1989) timantti -mallia hyväksikäyttämällä voidaan ymmärtää, miten toimintaympäristö vaikuttaa yritysten kykyyn luoda kilpailuetua ja säilyttää se. Koska kilpailu on dynaamista, sen luonteeseen kuuluu jatkuva muutos. Tästä syystä on kilpailuedun kannalta oleellista, miten toimintaympäristö rohkaisee kilpailullisiin parannuksiin ja uudistuksiin.

Timantti-malli perustuu neljään maan kilpailuedun perustekijään, joiden mukaan määräytyy yritysten kilpailuympäristö. Perustekijöitä ovat (1) tuotannon tekijä- ja (2) kysyntäolot, (3) yrityksen strategia, rakenne ja kilpailutilanne sekä (4) lähi- ja tukialat. Tämän lisäksi maan kilpailuetuun vaikuttavat sattuma ja valtiovalta (kuvio 1).

Timantti-malli on järjestelmä, jonka osat vahvistavat toinen toistaan. Yhden tekijän vaikutus riippuu toisen tilasta. Suotuisat kysyntäolosuhteet eivät johda kilpailuetuun, ellei kilpailutilanne ole sellainen, että yritykset reagoivat kysyntäoloihin.

Puolalla ja Unkarilla on runsaasti perustuotannon tekijöitä, muttei riittävästi kehittyneitä tuotannon tekijöitä

Tuotannon tekijät ovat panoksia, joita alalla kilpailussa tarvitaan: työvoimaa, viljelymaata, pääomaa ja perusrakennetta. Edellä tuotannon tekijät on ilmaistu hyvin yleisellä tasolla, mikä edellyttää niiden hienojakoisempaa tarkastelua.

Kuvio 1. Maan kilpailuedun perustekijät (Porter 1989).

Työvoima inhimillisenä voimavarana ei rajoitu ainoastaan sen määrään ja hintaan. Nykyisessä kilpailutilanteessa yritysten kilpailukyvyille ovat entistä tärkeämpiä henkilöstön tiedot ja taidot sekä henkinen kapasiteetti. Vaikka Keski- ja Itä-Euroopan maissa työvoimakustannukset ovat alhaisemmat kuin EU-maissa, niin eräs keskeinen este yritysten kilpailukyvyille on kuitenkin johtamistaidon ja koulutetun työvoiman puute joillain tuotannonaloilla.

Keski- ja Itä-Euroopan maiden fyysiset voimavarat, kuten maatalousmaan määrä, laatu ja hinta sekä ilmasto-olot ja maantieteellinen sijainti antavat maille hyvät edellytykset kehittyä vahvoiksi elintarviketalouksiksi. Maataloustuotteiden tuotannossa on siten huomattava hyödyntämätön tuotantopotentiaali.

Keskeinen maatalous- ja elintarviketuotannon kilpailukyvyn parantumista estävä seikka on pääomavarojen puute. Kehittymättömien pääomamarkkinoiden vuoksi KIE-maiden elintarviketaloudet eivät ole kyenneet parantamaan

kilpailukykyään odotetulla tavalla, koska välttämättömiä investointeja tuotannon tehokkuuden ja tuotteiden laadun parantamiseksi ei ole kyetty tekemään.

Olennainen osa yritysten kustannustehokkuutta on maan perusrakenteen toimivuus. Siihen kuuluvat muun muassa kuljetusjärjestelmä ja viestintäyhteydet. Vaikka Puolan ja Unkarin perusrakenne on pääosin toimiva, se ei kuitenkaan yllä läntisten teollisuusmaiden tasolle, mikä lisää liiketoiminnan kustannuksia yrityksissä.

Tuotannontekijöiden kilpailuetu ei riipu pelkästään niiden saatavuudesta, vaan ennen kaikkea siitä, kuinka tehokkaasti tuotannontekijöitä käytetään. Tullee myös huomioida, että globalisoituminen vähentää tuotannontekijöiden paikallisen saatavuuden merkitystä. Yritykset voivat ostaa tuotannontekijöitä tai sijoittaa toimintonsa maihin, joista niitä on saatavissa. Samoin työvoima ja pääoma voivat liikkua maan rajojen yli. Edellä mainituista syistä suorat ulkomaiset investoinnit ja niiden mukana tullut tieto-taito ovat siirtymätalouksissa olleet keskeisessä asemassa elintarviketalouksien kehitykselle talousuudistuksen jälkeen. Pelkät perustuotannontekijät, kuten viljelymaa, hyvä maantieteellisen sijainti ja vähän koulutettu työvoima eivät kilpailuedun saavuttamiseksi riitä, vaan maalla tulee olla myös kehittyneitä tuotannontekijöitä, kuten edistysellinen perusrakenne, korkeasti koulutettua työvoimaa ja osaamiskeskustoja.

Puolalaisten yritysten etuna suuret kotimarkkinat, unkarilaisilla vientikokemusta

Kotimainen kysyntä voi vaikuttaa mittakaavaetujen kautta tehokkuuteen, mutta ensisijaisesti se muokkaa yritysten tekemien parannusten ja innovaatioiden vauhtia ja luonnetta. Kysynnän laatu on kilpailuedun kannalta tärkeämpi kuin sen määrä. Kotimaiseen kysyntään liittyy kolme tärkeää seikkaa, joita tarkastellaan seuraavaksi. Ne ovat kysynnän koostumus, kysynnän laajuus ja kasvu sekä mekanismit, joiden avulla kotimaan mieltymykset siirtyvät ulkomaanmarkkinoille.

Puolan ja Unkarin elintarvikemarkkinoilla kysynnän rakenne on muuttumassa suhteellisen nopeasti. Ruoka on yhä pidemmälle prosessoitua kuluttajien tullessa vaativammiksi tuotteiden ominaisuuksien suhteen. Vastaava kehitys alkoi EU-maissa jo aikaisemmin, mikä antaa sen elintarvikeyrityksille kilpailuetua puolalaisiin ja unkarilaisiin valmistajiin nähden. Toisaalta kilpailullinen

paine toimii KIE-maiden yrityksille eteenpäin pakottavana voimana rohkaisten yrityksiä innovatiivisuuteen ja tuotekehitykseen.

Markkinoiden koon suhteen Puola ja Unkari eroavat toisistaan. Puolassa on asukkaita lähes nelinkertainen määrä Unkariin verrattuna, millä on vaikutusta elintarvikemarkkinoiden toimintaan kyseisissä maissa. Unkarin kotimarkkinoiden pienuus suhteessa elintarvikkeiden tuotantoon on pakottanut maan yritykset panostamaan vientitoimintaan. Toisaalta Puolassa elintarvikeyritykset pystyvät kasvamaan kohtalaisen suuriksi pelkän kotimaan kysynnän turvin. Kasvumahdollisuus kotimaan markkinoilla antaa puolalaisille yrityksille mahdollisuuden menestyä elintarvikemarkkinoillaan, varsinkin kun paikallisilla yrityksillä on usein ulkomaisiin yrityksiin nähden myös joitakin luonnollisia etuja maantieteellisen läheisyyden, kielen, säännösten ja kulttuurisiteiden ansiosta.

Puolan ja Unkarin elintarvikemarkkinat tulevat kasvamaan lähivuosina. Kasvua tulee elintarvikkeiden myynnin sekä määrällisestä että arvollisesta kasvusta, mikä johtuu kulutuksen siirtymisestä korkeamman arvonlisän tuotteisiin. Taustalla on suhteellisen nopea talouden ja kuluttajien ostovoiman kasvu. Keskeistä elintarvikeyritysten menestymiselle on, miten ne pystyvät vastaamaan muutokseen elintarvikemarkkinoilla.

Hintakilpailukykyisten maatalousraaka-aineiden viennin lisäksi Puolalla ja Unkarilla saattaa olla mahdollisuuksia myös joidenkin jalostettujen elintarvikkeiden viennissä. Molemmilla mailla on pitkä historia ja vahva kulttuuri. Näiden pohjalta saattaa olla löydettävissä tuotteita, jotka menestyvät myös kansainvälisillä markkinoilla. Hyvänä esimerkkinä ovat Tšekin tasavallassa tuotetut oluet, joita myydään nykyisin yleisesti ympäri Eurooppaa.

Lähi- ja tukialojen kehittämättömyys kilpailuedun kehittämisen jarruna

Kolmas kilpailuedun perustekijä on kansainvälisesti kilpailukykyisten lähi- ja tukialojen läsnäolo. Sekä Puolan että Unkarin ongelmana on suhteellisen huono kilpailukyky elintarviketeollisuuden tukialoilla, kuten raaka-ainetuotannossa. Vaikka maataloustuotteet ovat Puolassa ja Unkarissa hinnaltaan kilpailukykyisiä, eivät niiden laatuominaisuudet useinkaan täytä lopputuotteiden, etenkin vientituotteiden, asettamia vaatimuksia. Teknologisesti KIE-maat eivät ole teollistuneiden länsimaiden tasolla, minkä vuoksi teollisuuden laitehankinnat

tehdään usein ulkomailta. Elintarvikeyrityksiltä puuttuu tiivis koordinaatio lähijä tukialojen kanssa, mikä edesauttaisi niitä tekemään innovaatioita ja parannuksia ja täten edistäisi kilpailuedun muodostumista.

Kansainvälisesti kilpailukykyiset lähialan yritykset tarjoavat mahdollisuuksia yhteistyöhön samaan tapaan kuin tarjontaketjun kotimaiset toimijatkin. Esimerkiksi ulkomaisten elintarvikeyritysten toiminta Puolassa ja Unkarissa voi avata jakelukanavia rajojen yli.

Kireä kilpailu toimii elintarvikeyrityksissä eteenpäin työntävänä voimana

Yrityksille ensisijaisen tärkeä perustekijä on ympäristö, jossa niitä perustetaan, organisoidaan ja johdetaan sekä kotimaisen kilpailun luonne. Puolalaisten ja unkarilaisten yritysten yhteisenä ongelmana on lyhytaikainen kokemus toiminnasta markkinataloudessa. Yritysten johtamiskulttuuri ei ole ehtinyt kehittyä riittävästi, mikä heijastuu niiden toimintaan ja kilpailukykyyn markkinoilla.

Yritysten tavoitteet, strategiat ja organisointitavat vaihtelevat suuresti maasta toiseen. Kansallinen etu määräytyy siitä, kuinka hyvin nämä valinnat ja kilpailuedun lähteet sopivat yhteen toimialalla. Tiivis kotimainen kilpailu muokkaa sekin innovaatioprosessia ja kansainvälisen menestyksen mahdollisuuksia. Yritykset pakottavat toisensa alentamaan kustannuksia, parantamaan laatua ja palvelua sekä kehittämään uusia tuotteita ja prosesseja.

Varsinkin Puolan markkinoilla on huomattavissa kahtiajakautumista elintarvikeyritysten kohdalla. Osa yrityksistä on lähtenyt mukaan toimintansa kehittämiseen ja sen vaatimiin mittaviin investointeihin. Loput yrityksistä ovat päättäneet jatkaa toimintaansa lähes entisellään, mikä saattaa pitkällä aikavälillä johtaa niiden myyntiin tai lopettamiseen. Unkarissa elintarvikemarkkinoiden yritys rakenne on selvästi keskittyneempi kuin Puolassa, minkä lisäksi myös ulkomaalaisomistuksen osuus on huomattavasti suurempi. Kilpailuasetelma maiden markkinoilla tulee lähivuosina muuttamaan voimakkaasti EU-jäsenyys, mikä poistaa kaupan esteet sekä parantaa ulkomaisten yritysten toimintaedellytyksiä ja vähentää niiden riskejä näissä maissa.

Maan kilpailuetu voi parantua yhteiskunnan tai sattuman tukemana

Edellä on käsitelty kilpailuedun perustekijöitä. Yhteenvedona voidaan todeta, että vaikka puolalaisilla ja unkarilaisilla yrityksillä on käytettävissään kilpailukykyisiä perustuotannon tekijöitä ja kasvava kysyntä, niin kehittyneiden tuotannon tekijöiden puute, lähi- ja tukialojen kehittymättömyys sekä epäkypsä yrityskulttuuri hidastavat maiden kilpailuedun muodostumista.

Nykyinen kilpailuasetelma voi kuitenkin muuttua sattumanvaraisten tapahtumien ja valtiovallan ansiosta. Nämä voivat joko parantaa tai heikentää KIE-maiden mahdollisuuksia menestyä yhteisillä markkinoilla maiden EU-jäsenyyden jälkeen. Sattumanvaraisista tapahtumista voidaan mainita esimerkiksi keksinnöt tai merkittävät epäjatkuvuuskohdat, vaikkapa biotekniikan yleistyminen. Valtiovallan vaikutus maiden kilpailuetuun laajentuneen EU:n elintarvikemarkkinoilla yhtenäistyy, koska myös uusissa jäsenmaissa tullaan harjoittamaan yhteistä maatalous- ja kauppapolitiikkaa, vaikkakin ehkä tiettyjen siirtymäajanjaksojen jälkeen. Samoin myös esimerkiksi lainsäädäntöä, kilpailua, mainontaa, elintarvikkeiden turvallisuutta ja eläinsuojelua koskevat yhteiset käytännöt koko EU:n alueella.

Yhteinen maatalouspolitiikka nykyisellään sovellettuna merkitsisi suorien tukien ulottamista myös uusille jäsenmaille. Tällä olisi merkittävä vaikutus Puolan ja Unkarin maataloustuotannon rakenteeseen ja määrään sekä tuottajien tulonmuodostukseen. Myös muita välillisiä vaikutuksia on oletettavissa, kuten maatalousmaan ja siitä maksettujen vuokrien hinnannousu (Agra Europe 2000a). Tällä hetkellä jäsenhakijamaat saavat tukea EU:lta elintarviketaloutensa nykyaikaistamiseen ja tehostamiseen, millä pyritään parantamaan maiden kilpailukykyä ja edesauttamaan niiden selviytymistä yhteisillä markkinoilla.

Vastaavasti kuin maatalouspolitiikka myös kauppapolitiikka yhtenäistyy. Uudet jäsenmaat tulevat osaksi Euroopan unionia sen neuvotellessa kansainvälisen kaupan pelisäännöistä. EU:n merkittävyys samoin kuin uusien jäsenmaiden vaikutusmahdollisuudet kansainvälisissä neuvotteluissa korostuvat.

On kuitenkin tarkennettava, että vaikka yhteiskunnan rooli on yrityksille ja toimialoille tärkeä, se voi kuitenkin vain tukea kilpailuedun muodostumista. Kilpailuedun luomiseen yhteiskunnalla ei ole mahdollisuuksia.

Edellä kuvattu timantti-malli auttaa arvioimaan, kuinka hyvin elintarviketalouden toimintaympäristö sekä Puolassa että Unkarissa kykenee tukemaan maissa toimivien yritysten menestymistä. Yhteenvedona voidaan todeta, että kilpailuedun perustekijöiden tai niiden keskinäisen dynamiikan edistyminen

parantaa elintarvikeyritysten kilpailukyvyn edellytyksiä. Yritysten ja toimialojen menestymisen sekä kilpailukyvyn mittaamiseen timantti-malli ei yksin työkaluna riitä, mistä syystä varsinaisessa toimialatarkastelussa hyväksikäytetään jäljempänä tarkasteltua SCP-mallia.

1.3.1.2 SCP-malli

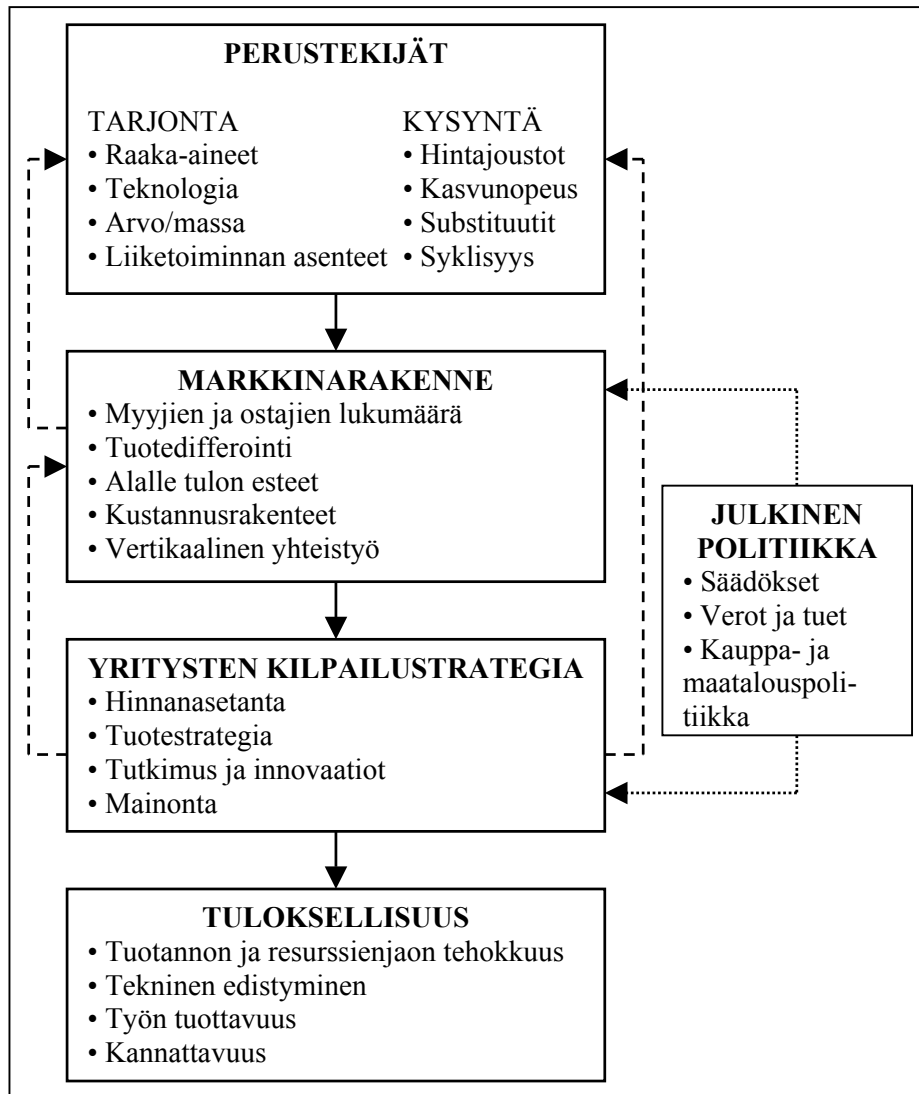
SCP-malli (structure – conduct – performance) on kehitetty teollisuuden systeemitutkinnan apuvälineeksi ja on yleisesti käytetty lähestymistapa analysoitaessa toiminnan tuloksellisuutta. Mallin mukaan tuloksellisuus riippuu yritysten toiminnasta ja markkinoiden ominaisuuksista, jotka puolestaan ovat riippuvaisia kysyntä- ja tarjontatekijöistä (kuvio 2).

SCP-mallin mukainen ajattelu perustuu siten kausaalisiin syy ja seuraus suhteisiin. Mallin voidaan ajatella taloudellisen tuloksellisuuden lisäksi kertovan myös kilpailukyvyistä, sillä hyvä tuloksellisuus on usein seurausta kilpailukykyisestä markkinarakenteesta ja toimintastrategiasta.

SCP-mallissa markkinarakenteen keskeisiä tekijöitä ovat muun muassa myyjien ja ostajien lukumäärä sekä keskittyminen, tuotteiden erilaistamisen aste, alalle tulon esteet ja vertikaalisen yhteistyön muodot. Toimialatarkastelun kannalta tärkeitä ovat ne tekijät, joilla on vaikutusta tuloksellisuuteen markkinoilla. Yritysten potentiaalinen ja todellinen voima vaikuttaa toimintansa tuloksellisuuteen ei riipu kuitenkaan ensikädessä yksittäisistä markkinarakennetekijöistä, vaan niiden yhdistelmästä.

Yritysten toiminta koostuu päätöksistä, esimerkiksi hinnoittelusta, tuotannon tasosta tai myynninedistämis- ja tutkimusuhrauksista, jotka perustuvat yrityksen toimintastrategiaan. Koska yritysten kilpailustrategiat ovat yleisesti salaisia, pitää niitä tulkita yritysten toimintojen kautta. Yritysten käyttäytymiseen ja keskinäiseen vuorovaikutukseen vaikuttavat toimintaympäristön perustekijät sekä markkinoiden rakenne. Huomattavaa kuitenkin on, että yrityksen toiminnalla, muun muassa erittäin kilpailukykyisellä hinnoittelulla, on vaikutusta myös markkinoiden rakenteeseen. Aggressiivinen hinnoittelu vaikeuttaa uusien yritysten alalle tuloa.

Tuotannon ja resurssienjaon tehokkuus, teknologinen kehitys ja työn tuottavuus kuvaavat tuloksellisuutta, mutta yksityiskohtaisemmin sitä voi lähestyä liiketoiminnallisen voiton kautta. Yleisesti markkinarakenteen

Kuvio 2. SCP-malli (Scherer ja Ross 1990, Marttila 1996).

vaikutusta yrityksen voittoon selitetään yrityksen markkinaosuudella ja kasvunopeudella sekä teollisuudenalan keskittymisasteella ja alalle tulon esteillä (Shepherd 1990, Marttila 1996).

Perustekijöiden, markkinarakenteen ja yritysten käyttäytymisen lisäksi tuloksellisuuteen vaikuttaa julkinen politiikka. Häiriöt markkinoilla ovat mahdollisia aiheuttaen joskus tuloksellisuuden heikentymisen alle sallittavana pidettävän rajan. Tästä syystä julkisen politiikan välineitä käytetään yleisesti ennalta

ehkäisemään tilanteen syntymistä tai puuttumaan siihen. Poliitiikan välineet vaikuttavat kuitenkin niin markkinoiden rakenteeseen kuin yritysten käyttäytymiseenkin. Esimerkkejä elintarviketalouteen vaikuttavista politiikkavälineistä ovat muun muassa erilaiset lait ja säädökset, verotus ja tuet sekä maatalous- ja kauppapolitiikka.

1.3.2 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineiston hankinta on perustunut tutkimuksen tavoitteiden asettelun ja käytettyjen tutkimusmenetelmien asettamiin vaatimuksiin. Lähdeaineistoa on hankittu Puolan ja Unkarin tutkimuslaitoksista, tilastokeskuksista, ministeriöistä ja yliopistoista sekä aihepiiriä tutkivista kansainvälisistä lähteistä. Kirjallisen materiaalin tueksi ja lisäinformaation saamiseksi tehtiin kohdemaissa asiantuntijahaastatteluja. Lisäksi Puolan ja Unkarin kasviöljysektorista tehtiin erillisselvitys, johon tässä tutkimuksessa oleva osio perustuu (Jansik ja Mäkimattila 1999).

Tietolähteiden välillä saattaa olla eriävyyksiä, mikä on edellyttänyt usean rinnakkaisen tietolähteen käyttämistä tutkimuksen luotettavuuden parantamiseksi.

2 ELINTARVIKETALouden TOIMINTAYMPÄRISTÖN MUUTOSPROSESSI PUOLASSA JA UNKARISSA

2.1 Viimeaikainen talouskehitys

Kokonaistalouden muutoksilla on selkeä yhteys maan elintarviketalouden kehitykseen. Talouskasvu ylläpitää tai parantaa työllisyyttä sekä mahdollistaa kuluttajien ostovoiman lisääntymisen, millä on vaikutusta elintarvikkeiden kulutukseen. Positiivinen talouskehitys luo lisäksi myös yhteiskunnallista vakautta ja tulevaisuuden uskoa, joka heijastuu yritysten toimintaan, esimerkiksi investointipäätöksiin.

Puola ja Unkari ovat talouskehitykseltään KIE-maiden parhaimmistoa, kun mittareina käytetään talouskasvua, työllisyyttä ja inflaatiovauhtia. Maat ovat uuden talousjärjestelmän käyttöönoton myötä kyenneet asteittain vakautamaan talouttaan 1990-luvun alun vaikeiden vuosien jälkeen. Talouskasvun taustalla on markkinatalouden edellyttämä institutionaalinen uudistuminen, kuten yksityistäminen ja markkinainfrastruktuurin kehittäminen. Tämän lisäksi maiden kansantaloudellinen uudistuspolitiikka on selkeästi tähännyt inflaatiovauhdin alentamiseen, tiukkaan talous- ja rahapolitiikkaan sekä vakaaseen valuuttaan.

Hyvästä talouskehityksestä huolimatta sekä Puola että Unkari ovat taloudeltaan kuitenkin edelleen suhteellisen kehittymättömiä läntisiin teollisuusmaihin verrattuna. Muun muassa bruttokansantuote henkeä kohti mitattuna on selvästi alle EU-maiden keskitason. Tästä johtuen on todennäköistä, että sekä Puolan että Unkarin talouskasvu tulee vielä pitkään olemaan nopeampaa kuin EU:ssa keskimäärin, varsinkin kun maat tulevat hyötymään omien talousjärjestelmiensä toiminnan tehostumisesta, EU:n ostovoimaisista yhteismarkkinoista ja rakennetuista.

Puolan ja Unkarin viimeaikaista talouskehitystä on kuvattu taulukossa 1. Tiedoista käy ilmi, että maiden taloudet ovat selviämässä Venäjän talouskriisin aiheuttamista ongelmista kohtuullisen nopeasti, minkä lisäksi ne ovat onnistuneet alentamaan kuluttajahintojen kasvuvauhdin viime vuosina selvästi alle 10 prosentin. Työttömyys on molemmissa maissa samoin kuin Euroopan unionissa kuitenkin edelleen keskeinen ongelma.

Taulukko 1. Puolan ja Unkarin viimeaikainen talouskehitys.

	Puola	Unkari	EU-15
BKT 1998, mrd. mk	802	257	42 829
Bruttokansantuotteen kasvu, %			
1998	4.8	4.9	2.7
1999	4.1	4.5	2.1
2000e	5.2	5.0	3.0
Kuluttajainflaatio, %			
1998	11.7	14.3	1.4
1999	7.4	10.0	1.3
2000e	8.5	9.0	1.7
Työttömyysaste, %			
1998	10.6	8.0	9.9
1999	12.0	7.1	9.2

Lähde: OECD 2000a, 2000b, EIU 2000a, 2000b, Finpro 1999.

e = ennuste

Puolan talouskasvu palaamassa vahvalle kasvu-uralleen

Vuonna 1992 käynnistynyt talouden vahva kasvu jatkui Puolassa aina vuoden 1998 lopulle saakka. Vuosina 1993-1998 bruttokansantuote kasvoi keskimäärin 5,6 % vuodessa. Venäjän kriisin ja yksityisen kulutuksen kasvun hidastumisen vuoksi talouskasvu jäi kuitenkin 4,1 prosenttiin vuonna 1999.

Länsi-Euroopan talouskasvun kiihtyminen, Venäjän elpynyt talouskasvu sekä Puolan kotimaisen kysynnän, investointien, teollisuustuotannon ja viennin lisääntyminen kiihdyttävät talouden arviolta yli viiden prosentin kasvuun vuonna 2000 (EIU 2000a, Consensus). Puolan talouskehitys on erittäin riippuvainen talouskehityksestä Euroopan unionin jäsenmaissa ja etenkin Saksassa, sillä valtaosa Puolan viennistä päättyy kyseisiin maihin.

Kireähkön rahapolitiikan ja melko tasapainoisten budjettien ansiosta on inflaation alentamisessa onnistuttu Puolassa hyvin. Tästä on todisteena inflaatiovauhdin lasku vuonna 1999 jo lähelle seitsemää prosenttia, kun se esimerkiksi vuonna 1996 oli vielä lähes 20 %. Inflaatiovauhti on Puolassa kuitenkin vielä pitkään nopeampaa kuin Länsi-Euroopan teollistuneissa valtioissa, alemmasta hintatasosta johtuen. Inflaatiota pitävät yllä myös viimeistenkin hallinnollisten hintarajoitusten poistaminen ja nopea talouskasvu, joka saattaa aiheuttaa jopa

lievää inflaatiovauhdin kiihtymistä, kuten vuodelle 2000 annetusta ennusteesta voidaan havaita.

Kansainvälinen luottamus Puolan talouden positiiviseen kehitykseen ja kiinnostus suhteellisen suurien sisämarkkinoita kohtaan tulee esille muun muassa huomattavina suorina ulkomaisina sijoituksina. Maahan virtaava ulkomainen pääoma onkin merkittävässä määrin tasapainottanut vaihtotaseen alijäämää, joka on peräisin lähinnä kauppataaseen vajeesta.

Työttömiä arvioidaan olevan Puolassa 12 % työvoimasta. Virallisten lukujen lisäksi on oletettavaa, että maassa on myös piilotyöttömyyttä. Tähän viittaa muun muassa maatalouden työllisten huomattavan suuri, yli viidenneksen, osuus maan kaikista työllisistä, kun vastaavasti maatalouden osuus bruttokansantuotteesta on vain 4 %. Tilastoharhaa selittää heikko työttömyysturva, joka ei kannusta ilmoittautumaan työttömäksi. Työttömyyden arvioimista vaikeuttaa lisäksi harmaan talouden yleisyys KIE-maissa.

Unkarin talouden vakaa kasvu jatkuu

Taloukasvu ei 1990-luvulla ole Unkarissa ollut aivan yhtä nopeaa kuin Puolassa. Kauppa- ja vaihtotaseen sekä budjetin alijäämäisyys vaikuttivat osaltaan taloukasvun merkittävään hidastumiseen vuosina 1995 ja 1996. Talouden vakauttamisohjelman ja 1990-luvulla tehtyjen talousjärjestelmän rakenteellisten uudistusten ansiosta taloukasvu kuitenkin kiihtyi ja on vuosina 1997-1999 ollut keskimäärin 4,7 % (OECD 1999a, EIU 2000b, Finpro 1999).

Vuonna 1997 alkaneen nopean taloukasvun taustalla ovat olleet työn tuottavuuden parantuminen, maltillinen palkkalinja ja hyvä vientikilpailukyky. Talouden kasvua ovat tukeneet myös suorat ulkomaiset investoinnit, joita on Unkariin virrannut Keski- ja Itä-Euroopan maista henkeä kohden mitattuna eniten. Investoijia on Unkariin houkutellut hallituksen harjoittama politiikka, ammattitaitoinen ja edullinen työvoima sekä hyvä maantieteellinen sijainti keskellä Eurooppaa.

Vuonna 1996 alkaneen inflaatiovauhdin hidastumisen arvioidaan jatkuvan edelleen vuonna 2000. Nopean taloukasvun ja läntisiin naapurimaihin verrattuna suhteellisen alhaisen hintatason vuoksi pyrkimykset inflaation alentamiseen kuitenkin vaikeutuvat tulevaisuudessa.

Työttömyyden alentamisessa on Unkarissa onnistuttu kohtuullisen hyvin, sillä työttömyysaste on alentunut suhteellisen tasaisesti vuoden 1993 lähes

12 prosentista noin 7 prosenttiin vuonna 1999. Taustalla on pääosin vientisuuntautunut kilpailukykyinen teollisuus ja kotimaisen kysynnän kasvu. Unkarin kohdalla on kuitenkin huomattava, että sen taloudellinen huoltosuhde, joka kuvaa työssäkäyvien osuutta koko väestöön, on huonompi kuin monissa Euroopan maissa. Tämä johtuu muun muassa naisten vähäisestä työssä käymisestä kodin ulkopuolella (Mäkimattila 1999).

2.2 Elintarvikkeiden kysynnän kehitys

Ruoan kulutuksen määrään ja rakenteeseen vaikuttavat useat tekijät. Keskeinen merkitys on tarjonnalla, markkinoinnilla, kuluttajien tuloilla, demograafisilla tekijöillä ja ruoan hinnalla. Taulukossa 2 on kuvattu Puolan ja Unkarin kotitalouksien elintarvikemenojen kehitystä viimevuosina. Tiedoista voidaan havaita, että kotitalouksien ruokamenot ovat Puolassa yli kolmanneksen korkeammat kuin talousuudistuksen alkaessa, kun vastaavasti Unkarissa ruokamenot ovat kiintein hinnoin mitattuna edelleen alemmalla tasolla kuin vuonna 1990.

Elintarvikkeiden tarjonta on 1990-luvulla kokenut merkittävän muutoksen sekä Puolassa että Unkarissa. Osittainen niukkuus on muuttunut ylitarjonnaksi, tuotevalikoimat ovat laajentuneet ja tuotteiden laatu sekä pakkaaminen ovat parantuneet, mikä on osaltaan mahdollistanut myyntiaikojen pidentämisen. Elintarvikkeiden tarjonta on kyseisissä maissa siten luonteeltaan lähentynyt tarjontaa EU:ssa. Muutoksen edellytyksenä on ollut jakeluketjujen kehittymisen, muun muassa kylmäketjujen ja pikaruokaloiden yleistymisen.

Taulukko 2. Elintarvikemyynnin kehitys Puolassa ja Unkarissa.

	Puola	Unkari
<i>Kiintein hinnoin , edellinen vuosi = 100</i>		
1996	104.6	98.7
1997	103.3	100.4
1998	102.7	-
<i>1990 = 100,</i>		
1997	137.2	86.6

Lähde: Central Statistical Office 1999, Hungarian Central Statistical Office 1999a.

Elintarvikkeiden kysyntään keskeisesti vaikuttava tekijä, markkinointi, on yleistynyt KIE-maissa vasta 1990-luvulla. Markkinoinnin kilpailullinen merkitys elintarvikemarkkinoilla on kuitenkin korostunut erittäin nopeasti. Markkinointi vaikuttaa osaltaan kuluttajien ostokäyttäytymiseen ja sitä kautta elintarvikkeiden kulutusrakenteeseen.

Markkinointiponnistelujen yleistyminen talouden kaikilla aloilla on nostanut markkinoinnin kustannuksia huomattavasti. Tämän johdosta niillä yrityksillä, joiden tuotteet saavuttivat tunnettuuden jo 1990-luvun alkupuolella on kilpailullinen etu markkinoille viime vuosina tullessiin kilpailijoihin nähden.

Puolan ja Unkarin talouksien kasvaessa ja kehittyessä on oletettavaa, että kotitalouksien käytettävissä olevat tulot ja ostovoima kasvavat. Tämä kasvattaa väestön keskiluokkaa molemmissa maissa. Tällä hetkellä tuloerot väestön sisällä ovat KIE-maissa kuitenkin suuret, minkä vuoksi osalla väestöstä on varaa ostaa haluamiaan tuotteita, kun taas köyhin osa joutuu tyytymään hinnaltaan kaikkein edullisimpiin tuotteisiin. Tästä syystä saattaa elintarvikkeiden kulutusrakenteessa maan rikkaimpien ja köyhimpien alueiden välillä olla merkittäviä eroja.

Perhekoon pienentyminen, kaupungistuminen, työpaikkaruokailun lisääntyminen ja naisten lisääntyvä työssäkäynti kodin ulkopuolella ovat kaikki tekijöitä, jotka muuttavat elintarvikkeiden kulutuksen määrää ja rakennetta KIE-maissa.

Ruoan merkitys puolalaisten kotitalouksien menoissa vähenee

Elintarvikemyynnin arvo oli Puolassa vuonna 1998 yhteensä 121 mrd. mk, eli noin 3 127 markkaa henkeä kohden laskettuna. Tämä on vuoden 1994 elintarvikemyynnin arvoon verrattuna puolitoistakertainen (Central Statistical Office 1999, OECD 1999b, PAIZ 1999a).

Kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen kasvuvauhti on ollut Puolassa viime vuosina selvästi nopeampi kuin inflaatiovauhti (taulukko 3). Tämä on mahdollistanut yksityisen kulutuksen kasvun, joka on huomattavasti nopeampaa kuin Euroopan unionissa. Tulojen kasvun lisäksi keskeistä ruoan kulutuksen kehityksessä on ruoan kuluttajahintojen kehittyminen. Elintarvikkeiden hinnat ovat kallistuneet vähemmän kuin kuluttajahinnat keskimäärin, minkä ansiosta ruokamenojen osuus kotitalouksien kokonaismenoista on pienentynyt. Ruoan osuus kotitalouksien kokonaismenoista on Puolassa kuitenkin edelleen

yli viidenneksen kun se vastaavasti Euroopan unionissa on keskimäärin 14 % (Szabó 1999a).

Elintarvikkeiden kuluttajahinnat ovat 1990-luvulla nousseet Puolassa selvästi nopeammin kuin Euroopan unionissa, minkä johdosta hintatasot alueiden välillä ovat tasoittuneet merkittävästi. Vuoden 1999 tietojen mukaan ruoan kuluttajahintojen nousuvauhti hidastui Puolassa kuitenkin oleellisesti ja oli jo suhteellisen lähellä ruoan kuluttajahintojen nousuvauhtia EU:ssa. Pitkällä aikavälillä on oletettavaa, että kaupanesteiden poistuessa elintarvikkeiden hinnat Puolassa ja sen lähialueilla ovat jokseenkin yhtenevät.

Kotitalouksien tulojen kuluttajahintoja nopeampi kasvuvauhti mahdollistaa osaltaan elintarvikkeiden kulutusrakenteen muutoksen. Hinnan merkitys ostopäätöksessä vähenee, minkä ansiosta kuluttajilla on kasvavassa määrin mahdollisuuksia valita eri elintarvikkeiden välillä.

Taulukko 3. Ruoan kysyntätekiöiden viimeaikainen kehitys.

	Puola	Unkari
Ruoan osuus kotitalouksien kokonaismenoista, %*		
1996	27.0	19.9
1997	25.2	19.7
1998	23.6	-
Kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen muutos, %		
1996	25.0	22.0
1997	23.0	19.1
1998	16.8	-
Yksityisen kulutuksen kasvu, %		
1997	7.1	0.9
1998	4.8	3.8
1999	5.0	4.6
Ruoan kuluttajahinnan muutos, %		
1997	12.2	17.5
1998	7.2	14.2
1999	1.8	2.9

Lähde: OECD 1999b, 2000a, 2000c, Central Statistical Office 1999, Hungarian Central Statistical Office 1999a, EIU 2000a, 2000b, Finpro 1999.

* kotitalouksien ruokamenot pl. tupakka / (kotitalouksien kulutusmenot + säästäminen).

Yksityinen kulutus nopeaan kasvuun myös Unkarissa

Kuten Puolassa myös Unkarissa kotitalouksien käytettävissä olevat tulot ovat kasvaneet nopeasti. Kuluttajahintojen nousuvauhti on Unkarissa kuitenkin ollut lähes yhtä nopeaa kuin kotitalouksien tulojen kasvu, minkä vuoksi yksityinen kulutus ei ole kasvanut läheskään yhtä nopeasti kuin Puolassa. Huomattavaa on myös, että ruoan kuluttajahintojen nousuvauhti on Unkarissa ollut talousuudistuksesta vuoteen 1999 asti lähes inflaatiovauhdin suuruinen.

Todennäköistä on, että inflaatiovauhti samoin kuin ruoan kuluttajahintojen nousuvauhti jäävät tulevina vuosina alle kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen kasvuvauhdin. Tämä mahdollistaa ruoan osuuden pientymisen kotitalouksien kokonaismenoista, joka on vajaan viidenneksen suuruinen. Toisaalta käytettävissä olevien tulojen lisääntyminen ohjaa elintarvikkeiden kulutusta yhä pitemmälle jalostettujen, kuluttajahinnaltaan kalliimpien tuotteiden suuntaan.

Elintarvikekaupan arvo oli Unkarissa vuonna 1997 yhteensä 30 mrd. mk, eli noin 2 940 markkaa henkeä kohti (Hungarian Central Statistical Office 1999a, OECD 1999b). Puolaan verrattuna kotitalouksien ruokamenot ovat siten absoluuttisesti verrattuna lähellä toisiaan. Kun mukaan lasketaan juomat ja tupakka olivat elintarvikemenot henkeä kohden vuonna 1997 Suomessa noin 11 800 mk, Puolassa 4 000 mk ja Unkarissa 4 100 mk (Tilastokeskus 1999a, Central Statistical Office 1999, Hungarian Central Statistical Office 1999a, OECD 1999b). Verrattaessa ruokamenoja maiden välillä tulee erot ostovoimassa ottaa huomioon. Ostovoimapariteettikorjauksen jälkeen² kotitalouksien elintarvikemenot olivat Suomessa ja Unkarissa hyvin lähellä toisiaan ja Puolassakin lähestulkoon samalla tasolla. Tosin kulutuksen rakenteessa on eroja, koska Suomessa pitkälle jalostettujen, hinnaltaan kalliimpien elintarvikkeiden osuus kulutuksesta on suurempi kuin Puolassa tai Unkarissa.

2.3 Elintarviketeollisuuden yksityistäminen

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen alkanut siirtyminen suunnitelmataloudesta markkinatalouteen ja siihen liittyvät uudistukset, kuten valtion omaisuuden yksityistäminen, jatkuvat edelleen Keski- ja Itä-Euroopan entisissä sosialistimaissa. Yksityistämisen kautta resurssien käyttö yhteiskunnassa tehostuu, mikä

² Ostovoimapariteettikertoimet Unkari 2,84 ja Puola 2,33 (OECD 1998).

pitkällä aikavälillä nostaa maiden elintasoja. Toiminnan tehostuminen ei kuitenkaan riipu yksin yksityistämisen etenemisestä, vaan myös käytetyistä yksityistämismenetelmistä, kilpailullisesta paineesta ja ennen kaikkea markkinoiden toimintaympäristöstä.

Sekä Puolassa että Unkarissa yksityistäminen on edennyt pitkälle. Taulukossa 4 on kuvattu yksityistämisen etenemistä Puolan elintarviketeollisuudessa vuodesta 1993 vuoteen 1997. Puolan elintarviketeollisuudesta on yksityisessä omistuksessa noin 90 % (PAIZ 1999a). Valtiolla on keskeinen osuus enää lähinnä kahdesta tuotannonalasta, alkoholi- ja sokerisektorista. Vastaavasti Unkarissa elintarviketeollisuuden yksityistäminen saatiin lähes päätökseen jo vuonna 1996. Sitä seuraavana vuonna Unkarissa ei ollut jäljellä enää yhtään elintarvikeyritystä, josta valtio olisi omistanut enemmistön (Szabó 1999b).

Vaikka elintarviketeollisuuden yksityistäminen on molemmissa maissa edennyt pitkälle, on alkutuotannon ja sitä lähellä olevan peruselintarviketeollisuuden, kuten mylly-, teurastamo- ja meijeriteollisuuden, siirtäminen yksityiseen omistukseen yhä kesken. Investoijien halukkuutta sijoittaa näille tuotantoaloille vähentää markkinoilla oleva ylikapasiteetti, joka on vanhanaikaista ja kilpailukyvyltään huonoa. Tämän lisäksi maanomistus on Puolassa ja Unkarissa ulkomaalaisilta joko kiellettyä tai sitä on rajoitettu.

Taulukko 4. Yksityisen teollisuuden osuus elintarviketuotannon arvosta Puolassa, %.

	1993	1994	1995	1996	1997
<i>Elintarvikkeet ja juomat</i>	41.2	50.1	59.8	66.1	84.7
Liha ja lihatuotteet	35.2	47.4	57.3	67.8	87.7
Kala	79.0	82.8	88.4	92.1	95.3
Hedelmät ja vihannekset	53.6	61.0	69.8	77.5	88.3
Ravintoöljyt ja -rasvat	12.4	23.2	52.2	53.8	84.2
Meijerituotteet	99.9	99.8	99.7	99.5	99.7
Mylly- ja tärkkelystuotteet	3.4	9.8	22.1	39.8	73.7
Teolliset rehut	48.4	71.0	75.5	79.4	91.4
Muut elintarvikkeet	46.1	57.9	69.0	70.6	76.4
Juomat	18.9	25.8	33.2	40.7	74.7
<i>Tupakkatuotteet</i>	5.2	6.9	6.5	7.3	22.5

Lähde: Ministry of agriculture and food economy 1999.

Puolan elintarvikesektorin yksityistäminen suhteellisen hidas, mutta harkittu prosessi

Puolalaista elintarviketeollisuutta on yksityistetty pääasiassa kahta menetelmää käyttäen. Yleisin käytäntö on ollut yksityistettävien yritysten osakkeiden joko antaminen tai myyminen toimivalle johdolle ja työntekijöille. Puolassa, jossa työntekijöiden asema yhteiskunnassa on vahva, menetelmä oli sekä käytökel-poinen että poliittisesti suosittu. Menetelmän ongelmana on kuitenkin ollut yritysten johdon kykenemättömyys toimia markkinataloudessa, palkkakustan-nusten nopea nousu ja suoritettujen investointien riittämättömyys.

Toinen Puolassa käytetty yksityistämismenetelmä on ollut yritysten suora myynti sijoittajille. Menetelmän avulla valtio sai tuloja ja myydyt yritykset saivat nopeasti käyttöönsä asiantuntemusta sekä pätevää yritysjohtoa. Mene-telmän ongelmana oli kotimaisten rahoitusmarkkinoiden huono toimivuus ja pääomien puute. Kesti myös aikansa ennen kuin ulkomainen pääoma koki Puo-lan riittävän houkuttelevana ja vähäriskisenä sijoituskohteena. Yritysten suora myynti sijoittajille, varsinkin maan rajojen ulkopuolelle koki myös poliittista vastustusta.

Yksityistämistä hidasti alkuvaiheessa valtion yhtiöiden kohtuullisen nopea tehokkuuden kasvu, minkä vuoksi oletettiin, että yksityistämisen sijaan talou-den tehostuminen voidaan saavuttaa myös valtion yhtiöiden toimesta. Valtion yhtiöiden parantuneen tehokkuuden taustalla oli kuitenkin niiden johdon toi-minta. Tietoisena yksityistämisen väistämättömyydestä johto halusi parantu-neiden tulosten kautta todistaa pätevyytensä muutoksen jälkeistä asemaansa silmälläpitäen (Havrylyshyn ja McGettigan 1999).

Unkarin yksityistämismenettely nopea ja kohtuullisen onnistunut

Puolaan verrattuna yksityistämiskehitys Unkarissa eteni nopeammin. Yksityis-tämisen nopeus ei ole kuitenkaan ollut entisissä suunnitelmatalouksissa ratkai-sevin tekijä lopputuloksen kannalta. Vaikka valtionomaisuuden yksityistämi-ssä ei Puolassa kiirehditty, niin yksityistämisen tulokset ovat kuitenkin olleet paremmat kuin monessa sitä nopeammin edenneessä siirtymätaloudessa. Unka-ria voidaan kuitenkin pitää esimerkkinä maasta, jossa yksityistäminen eteni nopeasti ollen silti tuloksekasta.

Yksityistämisessä käytettiin Unkarissa Puolaa yleisemmin yritysten suoraa myyntiä eniten tarjoavalle, minkä vuoksi suuria valtion yrityksiä, jopa monopoleja, siirtyi lähes sellaisenaan myös ulkomaiseen omistukseen. Tästä syystä ulkomaisten omistuksessa oli vuonna 1998 noin 60 % yksityisesti omistetusta elintarviketeollisuudesta (ISMEA 1999). Suuren markkinaosuuden saaminen kiinnosti ulkomaisia yrityksiä, minkä vuoksi yksityistäminen alkoi aikaisessa vaiheessa ja eteni nopeasti. Sekä Unkarissa että Puolassa ulkomaisia sijoittajia kiinnostivat erityisesti kaikkein tuottavimmat toimialat, kuten kasviöljy, makeiset, tupakka ja olut. Valtion yritysten suoran myynnin taustalla oli Unkarissa osaltaan myös valtiontalouden vaikea tilanne, johon yksityistämisestä saadut varat tarjosivat nopeaa helpotusta.

Alkutuotantoa lähellä olevassa teollisuudessa, kuten meijeri-, teurastamo- ja myllyteollisuudessa, kotimaisille investoijille ja alkutuottajille annettiin Unkarissa etuosto-oikeus yksityistettävien yritysten osakkeisiin. Menettelyn mahdollisti yksityistämislakiin vuonna 1992 tehdyt muutokset ja sillä haluttiin turvata alkutuottajien asemaa sekä toisaalta varmistaa riittävän raaka-ainetuotannon säilymistä.

1980-luvulla ennen talousuudistusten alkamista maataloustuottajilla, eli tuotanto-osuuskunnilla ja valtiontiloilla oli hallussaan noin 20 % Unkarin elintarviketeollisuudesta. Odotuksista ja tavoitteista huolimatta yksityistämismenetti ei suinkaan lisännyt tätä osuutta, vaan vähensi sitä puoleen entisestä (Szabó 1997).

2.4 Institutionaalinen kehittyminen

Toimivat ja vakaat markkinat ovat perusedellytys elintarvikesektorin tehokkaalle toiminnalle. Toimivuutta ei takaa pelkästään tuottajien, kuluttajien ja markkinoiden olemassaolo, vaan lisäksi tarvitaan myös vaihdannan koordinoimista ja helpottamista. Tämä edellyttää institutionaalista liiketoimintaympäristöä, mikä pitää sisällään toiminnan pelisäännöt, sopimukset ja omistusoikeudet. Kilpailukyvyyn saavuttamiseksi myös muun muassa raaka-aine- ja tukkumarkkinoiden, hintainformaation, laadun määrittämisen ja valvonnan sekä kuljetusinfrastruktuurin tulee toimia tehokkaasti (Viaene ja Gellynck 1999, Woś 1999).

Yritykset eivät voi esimerkiksi käyttää kehittyneitä logistiikan sovellutuksia, ellei kuljetustoiminnan perusrakenne ole hyvä. Yritykset eivät pysty myöskään toimimaan tehokkaasti, jos ne ovat riippuvaisia raskaasta hallintobyrokra-

tiasta tai tuomioistuinjärjestelmästä, joka ei saa riitoja ratkaistuksi riittävän nopeasti (Porter 1998). Maan hyvä institutionaalinen kehittyneisyys pienentää toimintaan liittyvää riskiä markkinoilla, mikä alentaa vaihdannan kustannuksia. Liiketoimintaympäristöllä on siten keskeinen vaikutus yritysten kilpailukykyyn.

Institutionaalinen muutos on taloudellisten ja poliittisten muutosten lisäksi ollut KIE-maissa merkittävää. Toisaalta voidaan sanoa, että vaikka poliittinen muutos on edennyt nopeasti, ei taloudellinen kehitys ole edennyt nopeammin kuin mitä institutionaalinen uudistusnopeus on ollut. Todettava on myös, että niin lainsäädännön ja valvonnan, rahoituspalvelujen, verohallinnon kuin julkisen hallinnon alalla on vielä huomattavasti uudistettavaa. Talouden kehittymistä hidastavat etenkin riittämätön infrastruktuuri (rahoitus, kuljetus ja jakelu) ja yhteiskunnan valvonnan puute (harmaa talous, korruptio).

Konkurssi- ja kilpailulainsäädännön soveltaminen on lisännyt kilpailua markkinoilla, sillä valtio ei enää tue kannattamattomia yrityksiä kuten suunnitelmatalouden aikana ja määräävän markkina-aseman käyttöä rajoitetaan. Lainsäädännön ja muun institutionaalisen toimintaympäristön kehittämisessä on KIE-maissa otettu yleisesti lähtökohdaksi EU-jäsenyyden vaatimukset ja EU-maiden käytäntö (ISMEA 1999). Vaikka sekä Puola että Unkari ovat institutionaaliselta kehitykseltään KIE-maiden kärkeä, on institutionaalinen uudistus edelleen monelta osin kesken. Keskeistä molempien maiden kilpailukykyyn kehitykselle on se, kuinka nopeasti ne pystyvät modernisoimaan elintarviketaloutensa ja nostamaan tuotteiden laadun vastaamaan markkinoiden asettamia vaatimuksia.

Hitain muutosnopeus voidaan KIE-maissa olettaa olevan yksilötasolla, sillä usein kuluu pitkä aika ennen kuin ihmiset kykenevät omaksumaan uuden järjestelmän toimintatavan. Nopea siirtyminen uuteen ajatteluun, uuden kulttuurin ympäristöön ei ole valtaosalle ihmisistä mahdollista. Tästä syystä siirtymätalouksissa on merkittävä tarve henkilöstöresurssille, joka on omaksunut tilanteeseen soveltuvan käyttäytymisen. Asiaa vaikeuttaa vielä köyhyyden, epätasa-arvon ja epävarmuuden lisääntyminen. Suunnitelmatalouden aikana yritystasolla johtajilta vaadittiin tuotostavoitteiden saavuttamista eikä tuotantotehokkuutta ja kuluttajalähtöisyyttä kuten markkinataloudessa. Tästä syystä talouden kasvulle ja uudistumiselle ovat avainasemassa muutoshalukkaat ja aktiiviset yksilöt, jotka haluavat hyödyntää uuden ajan heille suomat mahdollisuudet (Törnroos ja Nieminen 1999).

2.5 Ulkoiset muutostekijät

Edellä on käsitelty talousuudistusten aiheuttamaa muutosta elintarviketalouden toimintaympäristössä. Kyseinen muutos tulee jatkumaan nopeana myös tulevana vuosina, sillä talousuudistukset ovat Puolassa ja Unkarissa edelleen kesken. Seuraavaksi kuvataan kolmea uudistuksia eteenpäin ajavaa voimaa – EU-jäsenyyttä, valmistautumista maailmanlaajuiseen kaupan vapautumiseen ja kilpailun kiristymiseen sekä KIE-maiden alueellista yhdentymistä. Viimeksi mainitun painoarvo on tosin viime aikoina jäänyt kahden ensin mainitun muutostekijän varjoon.

2.5.1 Euroopan unionin laajentuminen

EU:n näkökulmasta laajentumista eteenpäin ajavat voimat ovat sekä taloudellisia että etenkin poliittisia. Yhteismarkkina-alueen suurentuminen lisää unionin taloudellista voimaa maailmantalouden muita alueellisia voimatekijöitä vastaan. Laajentumisen taloudelliset hyödyt ovat uusille jäsenmaille kuitenkin huomattavasti merkittävämpiä kuin nykyisille EU-maille. EU:n keskeinen intressi onkin vahvistaa otetta Euroopan reuna-alueisiin, edistää niissä suotuista kehitystä ja ennaltaehkäistä mahdollisten kriisipesäkkeiden syntymistä.

EU-jäsenyyden merkitys uusille jäsenmaille voidaan jakaa kahden tyyppiin tekijöihin. Perinteisen kauppapolitiikan ohella EU-jäsenyys merkitsee taloudellisen lainsäädännön, teollisten standardien ja säätelyn harmonisointia, kilpailu- ja elinkeinotukipolitiikan osittaista yhtenäistymistä sekä elinkeinotoimintaa ohjaavien hallintokäytäntöjen samankaltaistumista (Vaitinen 1999).

Erityisesti Balkanin alueen kriisin havahduttamana Euroopan unioni kirjasi laajentumisstrategian Euroopan komission ehdotuksen mukaisesti. Hyväksytty laajentumisstrategia helpottaa tasapainon löytämistä laajentumisprosessin nopeuden ja laadun välille. Nopeus on olennaista, koska liittymisvalmisteluiden kiihtyminen on yhtenevä jäsenhakijamaiden odotuksien kanssa. Laatu taas on välttämättömyys, koska EU ei halua osittaisia vaan uusia täysjäseniä, joilla on sekä täydet oikeudet että myös velvollisuudet.

Helsingin huippukokouksessa joulukuussa 1999 päätettiin jäsenyysneuvottelut laajentaa kaikkiaan 12 jäsenyyttä hakenutta maata kattaviksi. Puolan, Unkarin, Slovenian, Viron, Tšekin tasavallan ja Kyproksen lisäksi neuvottelut päätettiin aloittaa myös Latvian, Liettuan, Slovakian, Romanian, Bulgarian ja

Maltan kanssa. Samalla Turkki hyväksyttiin Euroopan unionin jäsenkandidaatiksi. Ennen kyseistä huippukokousta laajentumisen ajateltiin tapahtuvan ”aalloissa”, jonka vuoksi jäsenhakijamaat oli jaettu kehittyneisyytensä mukaan ryhmiin. Nyt kaikilla jäsenyysneuvotteluja käyvillä mailla on kuitenkin mahdollisuus tulla EU-jäseniksi itsenäisesti. Aikataulu riippuu siitä, miten nopeasti maat täyttävät jäsenyyden ehtona olevat kriteerit.

KIE-maiden vaatimuksista huolimatta Euroopan unioni ei ole yksiselitteisesti sitoutunut laajentumisen aikatauluun. Syitä menettelyyn on useita. Ennen liittymisaikataulun asettamista EU haluaa arvioida jokaisen jäsenhakijamaan edistymistä neuvotteluissa ja valmiuksia jäsenyyteen. Taustalla on lisäksi poliittinen paine, sillä osa nykyisten EU-maiden kansalaisista suhtautuu laajentumiseen vähintäänkin kriittisesti. Epävarmuutta aiheuttaa laajentumisen kustannukset, rikollisuuden kehittyminen ja halvan työvoiman lisääntyvä tarjonta. Euroopan unioni ei halua antaa lupausta jäsenyyden toteutumisesta, mikä saattaisi johtaa väärään tulkintaan jäsenhakijamaissa ja rohkaista niitä uudistusten kiirehtimisen sijasta katteettomaan itsetyytyväisyyteen. Kiusallista olisi myös tilanne, jossa laajentuminen ei toteutuisikaan luvatussa aikataulussa. Tämä saattaisi turhauttaa jäsenhakijamaita, koska jäsenyyteen on ladattu paljon odotuksia saavutettavista eduista.

Laajentumisen tarpeeton viivästyminen on riski koko prosessin kehitykselle. Uudistusten eteneminen ja siihen liittyvä ”positiivinen kierre” voi pysähtyä sekä yhteiskunnassa että yksilötasolla. Talouden nopea rakenteellinen muutos ilman EU-jäsenyyden tuomia hyötyjä saattaa hetkellisesti lisätä työttömyyttä ja taloudellista epätasa-arvoisuutta KIE-maissa, mikä voi entisestään lisätä jäsenyyden vastustusta kansalaisten keskuudessa. EU-jäsenyyden lykkääntyminen saattaisi kiristyvässä taloustilanteessa myös suosia harmaan talouden kasvua. Vaikka keskisen Euroopan siirtymätaloudet sekä kulttuurisesti että turvallisuuspolitiikaltaan haluavat sitoutua länteen, ei menestymisen vaikeus länsimarkkinoilla tue taloudellista sitoutumista.

Laajentuminen ei suinkaan ole yksin kiinni jäsenhakijamaiden kehityksestä, sillä myös Euroopan unionin tulee itse olla sekä taloudellisesti että institutionaalisesti valmis laajentumiseen. Kun jäsenmaiden lukumäärä seuraavan kahden vuosikymmenen kuluessa kasvaa nykyisestä 15 todennäköisesti jopa lähes puolella ja lisäksi erilaisuus maiden välillä entisestään lisääntyy, vaikeutuu poliittinen päätöksenteko huomattavasti. EU:n toimintakyvyn varmistaminen edellyttää siten väistämättömästi hallinnollista uudistusta.

Laajentuminen KIE-maihin eroaa huomattavasti edellisestä laajentumisesta Suomeen, Ruotsiin ja Itävaltaan, jotka ovat hyvin kehittyneitä ja asukasmäärältään suhteellisen pieniä maita. Tämä helpotti kyseisten maiden EU-integroitumisen onnistumista. Uudet jäsenhakijamaat ovat taloudeltaan ja yhteiskuntajärjestelmältään kuitenkin huomattavasti kehittymättömämpiä ja jo pelkästään Puolassa on asukkaita enemmän kuin Suomessa, Ruotsissa ja Itävallassa yhteensä. Tämä tulee asettamaan mittavia vaatimuksia EU:n päätöksentekojärjestelmän toimivuudelle.

EU-jäsenyyteen liittyvistä vaikeuksista huolimatta KIE-maat ovat ilmaisseet vahvan halunsa täyttää jäsenyyden edellyttämät vaatimukset. Taustalla on maiden halu kuulua jälleen tiiviimmin osaksi Eurooppaa, niin poliittisesti kuin taloudellisestikin. Uudet jäsenmaat odottavat EU-jäsenyydeltä tuotteidensa vapaata pääsyä suurille markkinoille, kasvavaa hyödykkeiden tarjontaa, suoria ja portfoliosijoituksia, tekniikkaa ja tietotaitoa, rakennetukea ja työmahdollisuuksia kansalaisilleen (Liikanen 1999). Maailmantalouden globalisoituessa yksittäiset maat haluavat liittoutua johonkin suurista ”linnakkeista”, jotteivät ne jää yksin kansainvälistyvän talouden puristuksiin.

Turvallisuuskulmasta katsottuna KIE-maat haluavat lähestyä läntistä puolustusjärjestelmää, mistä on osoituksena joidenkin maiden NATO-jäsenyys. Maat ovat näin hakeneet uskottavuutta kansalliselle turvallisuudelleen, jonka toivotaan heijastuvan myös talouselämään, esimerkiksi edistämällä ulkomaisia pääomasijoituksia.

Euroopan komissio raportoi säännöllisesti Euroopan neuvostoa jäsenhakijamaiden edistymisestä niiden matkalla kohti Euroopan unionin jäsenyyttä. Raporteista käy ilmi myös jäsenhakijamaille annetut suositukset havaittujen puutteiden korjaamiseksi. Seuraavassa käydään läpi vuosina 1999 ja 2000 julkaistuissa raporteissa esille tulleita, erityisesti elintarviketaloutta joko suoraan tai välillisesti koskevia seikkoja Puolasta ja Unkarista.

Puola lähestyy EU:ta, muttei riittävästi kaikilla osa-alueilla

Komission arvioiden mukaan Puola täyttää poliittiset jäsenvaatimuskriteerit, jotka Euroopan neuvosto asetti vuonna 1993. Näiden kriteerien mukaan maalla tulee olla vakiintuneet instituutiot, jotka takaavat demokratian, lakien noudattamisen, ihmisoikeudet sekä vähemmistöjen kunnioittamisen ja suojelun.

Tämän lisäksi maan tulee kyetä täyttämään sille asetetut velvollisuudet, mukaan lukien poliittisten, taloudellisten ja rahaliiton tavoitteiden tukemisen. Jäsenyys edellyttää myös, että hakijamaa on toimiva markkinatalous ja että sen hallinnolliset rakenteet kykenevät toimeenpanemaan Euroopan yhteisön lainsäädännön tehokkaasti.

Puola on komission arvion mukaan toimiva markkinatalous, jonka yksityinen sektori kasvaa menestyksekkäästi ja jonka institutionaalinen ympäristö tukee taloudellista aktiivisuutta. Maalla on edellytykset selviytyä kilpailullisesta paineesta ja markkinavoimista unionin sisällä keskipitkällä aikavälillä. Tämä kuitenkin edellyttää, että talouden rakenteellinen uudistuminen ja kaupan liberalisoituminen jatkuu. Makrotaloudellinen vakaus on Puolassa toteutunut, mistä on todisteena nopea selviytyminen Venäjän kriisistä. Myös pankkialan yksityistäminen ja sosiaaliset uudistukset kertovat edistyksestä. Suurin taloudellinen haaste, joka Puolan tulee taloutensa tasapainottamiseksi ratkaista on erityisesti maatalouden yksityistäminen ja uudistaminen.

Parannettavaa Puolassa on oikeusjärjestelmän tehokkuudessa samoin kuin korruption vastaisessa toiminnassa. Uudistukset ovat olleet riittämättömiä myös esimerkiksi teollisuus- ja tietosuojauksen alalla, joka on keskeisessä asemassa sisämarkkinoiden toimivuudelle. Maataloussektorilla uudistusten täytäntöönpanon kustannuksia ei ole budjetoitu riittävästi, mikä on osasyynä siihen, ettei maataloutta ja kalastusta koskevissa poliittisissa, rakenteellisissa tai sääntöuudistuksissa ole juurikaan edistytty. Eläinlääkintään ja hygieniaan liittyvissä kysymyksissä on kuitenkin havaittavissa kehitystä.

Komission suosituksena Puolalle on, että se luo strategian, joka mahdollistaa jäsenyyttä edeltävien muutosten toteuttamisen (Euroopan komissio 1999a).

Unkari – jäsenhakijoiden mallimaa

Euroopan komission mukaan myös Unkari täyttää Kööpenhaminan poliittiset kriteerit ollen toimiva markkinatalous, jonka lakijärjestelmä ja institutionaaliset rakenteet ovat entisestään kehittyneet ja vakiintuneet. Unkari on edistynyt tasaisesti hallinnollisen kapasiteettinsa rakentamisessa, joka mahdollistaa EU-lakien toimeenpanon. Euroopan unionin sisäisten markkinoiden edellyttämät instituutiot ovat Unkarissa valtaosin toiminnassa, joskin hallintoa tulee edelleen vahvistaa muun muassa valtioneuvoston ja markkinoiden valvonnassa,

eläinlääkinnässä sekä kasvintarkastuksessa. Unkari on kehittynyt pitkälle standardien ja sertifikaattien käyttöönotossa.

Unkarilla on edellytykset kilpailla keskipitkällä aikavälillä Euroopan unionin markkinoilla edellyttäen, että rakenteelliset uudistukset jatkuvat. Makrotaloudellinen vakaus on saavutettu, mistä kertoo inflaatiovauhdin hidastuminen ja vahva talouskasvu.

Komission mukaan Unkari on lyhyen ja keskipitkän ajan liittymisvalmisteluissaan kehittynyt hyvin. Sen ehdotuksen mukaisesti Unkarin tulee kuitenkin jatkossa kohdistaa riittävästi budjetti- ja hallintoresursseja erityisesti alueiden kehitykseen, korruption vastaiseen toimintaan sekä ympäristösektorin hallinnon vahvistamiseen. Lisäksi EU:n maksaman taloudellisen tuen valvontaa ja saavutettujen tulosten arviointia tulisi parantaa (Euroopan komissio 1999b). Euroopan komission 1999b arviointiraportit tuovat esille huomattavia eroja kandidaattimaiden välillä. Unkari on kyennyt säilyttämään kohtalaisen vakaan tahdin Euroopan unionin lakien omaksumisessa, kun taas vastaavasti Puolassa kehitys on edelleen hidasta. Tämän lisäksi Unkari on myös kyennyt paremmin rakentamaan ja vahvistamaan instituutioita, jotka mahdollistavat EU-lakien toimeenpanoa (Euroopan komissio 1999c).

Suurimman ongelman Puolan ja Unkarin jäsenyydelle Euroopan unionissa muodostaa maatalous. Tämä siksi, että molemmat maat ovat huomattavia maatalousmaita, joiden tilakoko on pieni, maatalousväestön määrä suuri ja jotka omaavat mittavan tuotantopotentiaalin, joka realisoituessaan todennäköisesti lisäisi ylituotantoa unionin sisällä ja lisäisi näin ollen varastointi- ja vientitukien tarvetta.

Ongelmallisia osa-alueita jäsenyyteen valmistautumisessa ovat sekä Puolan että Unkarin kohdalla puute maaseudun kehittämishankkeista, mukautuminen EU:n säädöksiin koskien muun muassa hygieniaa ja eläinten hyvinvointia, toimimattomat maa- ja rahoitusmarkkinat sekä kehittymätön tilastointi ja kyky käyttöönottaa EU:ssa harjoitettua tukipolitiikkaa markkinoilla (Agra Europe 2000b).

Yhteenvetona edellä kuvatuista Euroopan komission maa-arvioinneista voidaan sanoa, että sekä Puolaa että Unkaria voidaan pitää vakiintuneina markkinatalouksina, joiden poliittinen järjestelmä mahdollistaa EU:n jäsenyyden. Puutteita esiintyy kuitenkin institutionaalisessa kehittyneisyydessä, joka johtuu osittain taloudellisten- ja henkilöstöresurssien puutteesta ja on kaikkien KIE-maiden yhteinen ongelma. Vaikka maat ovat sopeuttamassa omaa lainsäädäntöään vastaavaksi EU:n lainsäädännön kanssa, suurin ongelma lähivuosina

on tämän uuden lainsäädännön käytäntöön soveltamisen edellyttämien instituutioiden luomisessa.

Maatalous – jäsenyysneuvottelujen keskeinen kysymys

Vaittinen (2000) on arvioinut EU:n laajentumisen kiihdyttävän bruttokansantuotteen kasvua uusissa jäsenmaissa. Kokonaistuottavuuden kasvu tulee elintarviketuotannossa olemaan nopeampaa kuin taloudessa keskimäärin. Merkittävin yksittäinen tekijä, joka integraation seurauksena nostaa uusien jäsenmaiden hyvinvointia ovat maatalouspoliittiset tulonsiirrot. Elintarvikkeiden merkitys ulkomaankaupassa kasvaa suhteellisesti ottaen enemmän kuin niiden merkitys kokonaistuotannolle. Näiden tuotteiden osuuden viennistä ennustetaan kasvavan vajaasta seitsemästä runsaaseen 20 prosenttiin alueen ulkomaankaupasta. Elintarvikkeiden viennin kasvu on erityisen nopeaa, mutta on syytä ottaa huomioon se, että niiden osuus alueen ulkomaankaupasta oli alkutilanteessa suhteellisen pieni. Elintarvikkeiden merkitys korostuu erityisesti EU:n uusien ja vanhojen jäsenten välisessä kaupassa.

Vaikka EU-jäsenyys poistaakin tullit ja tullimuodollisuudet jäseniksi liittyvien KIE-maiden ja nykyisten EU-maiden väliltä, se saattaa samalla lisätä vientitukien tarvetta ja rajasuojaa kolmansia maita kohtaan. Euroopan unioni on solminut jäsenyyttä hakeneiden maiden kanssa ns. assosiaatiosopimukset, joiden yhtenä osana on ulkomaankaupan vapauttaminen ja samanlainen yhteistalousalueen säännöstö. Kaikki jäsenhakijamaat ovat vuonna 2000 solmineet EU:n kanssa myös niin sanotut 00-sopimukset³, jotka alentavat useiden maataloustuotteiden tulleja ja vientitukia maiden välisessä kaupassa. Sopimusten ansiosta EU:n ja KIE-maiden välinen kauppa vapautuu huomattavasti jo ennen EU:n laajentumista. Ongelmallisimmat tuotteet ovat EU:n yhteisen maatalouspolitiikan (CAP) sääntelyn piiriin kuuluvia hyödykkeitä. Keskeinen muutos kauppapolitiikassa KIE-maiden kannalta tulee johtumaan EU:n yhteisestä maatalouspolitiikasta.

Ongelmallista yhteisen maatalouspolitiikan laajentamisessa sellaisenaan KIE-maihin niiden liittyessä unioniin on tuottajille maksettavat suorat tuet.

³ Sopimusten tarkka sisältö ja laajuus vaihtelevat maittain. Tuplanolla tarkoitetaan sopimuksessa sitä, että tiettyjen maataloustuotteiden kauppaa käydään nyt ilman tulleja ja vientitukia kuitenkin sovittujen tullikiintiöiden rajoissa. Tullivapaat kiintiöt kasvavat vuosittain.

Tämä siksi, että valtaosaltaan maataloustuotteiden hinnat tulevat kyseisissä maissa nousemaan jäsenyyden seurauksena, eivätkä tuottajille maksettavat tuet voi siten olla kompensatiota tulojen laskusta, kuten nykyisissä EU-maissa. Poliittisesti taas on ristiriitaista, jos yhteisillä markkinoilla toisia tuetaan enemmän kuin toisia.

Yhteisen maatalouspolitiikan laajentamisen vaikeutta lisää KIE-maiden vaatimukset erityispoikkeuksien saamiseen yhteisistä säännöistä. Puola muun muassa haluaisi sallia joidenkin teurastamoiden ja pienten meijerien myydä tuotteitaan Puolan markkinoille ja mahdollisesti kolmansiin maihin, vaikka ne eivät täytä EU:n niille asettamia standardeja. Unkari vastaavasti pyytää poikkeusta siemenen laatuun ja eläinten hyvinvointiin liittyvissä kysymyksissä. Vaikka vaatimukset yksittäisten maiden osalta saattavat olla vaatimattomiatkin, yhdistettynä ne aiheuttaisivat merkittäviä muutoksia yhteisillä markkinoilla. Yhteismarkkinat ovat kuitenkin eräs yhteisen maatalouspolitiikan keskeisimmistä päämääristä (Financial Times 2000a).

Suorien tukien lisäksi toinen suuri laajentumisesta aiheutuva menoerä Euroopan unionille ovat rakennerahastot, joiden avulla jo tällä hetkellä pyritään uudistamaan KIE-maiden talouksia ja edistämään niiden sopeutumista kohti EU:n jäsenyyttä. Taloudellisen avun lisäksi EU on tarjonnut myös asiantuntija-apua siirtymäprosessin alusta lähtien. EU:n laajentumista valmisteleva strategia sisältää yhdistelmän asioiden tärkeysjärjestykseen asettamisesta ja taloudellisesta avusta sekä neuvotteluihin valmistautumisesta kehityksen seurannan avulla. Kiihdyttääkseen integraation toteutumista EU kaksinkertaisti laajentumista edistävän tukensa vuoden 2000 alusta ja nykyisen Phare-ohjelman rinnalle tulee kaksi uutta instrumenttia. Nämä ovat ISPA- ja SAPARD-ohjelmat. Phare on ollut toiminnassa talousuudistusten alusta alkaen tukien siirtymistä demokratiaan ja markkinatalouteen. Phare-ohjelma tähtää rahoituskaudella 2000-2006 EU:n lainsäädäntöä toimeenpanevien instituutioiden perustamiseen ja investointeihin, jotka mahdollistavat kyseisen lainsäädännön täytäntöönpanon. Phare-rahoituksella esimerkiksi Puolassa edistetään meijereiden modernisaatiokehitystä, jotta niiden valvonta ja hygieeninen taso vastaisi vaatimuksia EU:ssa. ISPA-rahasto jakaa varoja investoitavaksi liikenteeseen ja ympäristöön ja SAPARD-ohjelma vastaavasti maatalouden ja maaseudun kehittämiseen sekä yhteistä maatalouspolitiikkaa koskevan lainsäädännön toimeenpanemiseen (Euroopan komissio 1999d).

2.5.2 WTO – kansainvälisen kaupan vapautuminen

Maailman kauppajärjestön (WTO) perusajatuksena on sen jäsenten tasavertainen kohtelu. Sen säännöt tähtäävät kaupan voimakkaaseen kehittymiseen, mikä uskotaan suhteellisen kilpailuedun kautta kasvattavan hyvinvointia jäsenmaissa. WTO ei poissulje valtion harjoittamaa kaupankäyntiä, mutta monet sen velvoitteista edellyttävät talouden markkinalähtöisyyttä. Erinäisistä syistä johdun valtion ja valtionyritysten roolia on siirtymätalouksissa pienennetty, mikä tukee myös maailman kauppajärjestön pyrkimyksiä. Yksityistämisestä huolimatta monet merkittävät aktiviteetit, kuten peruspalvelut, puolustus, terveydenhuolto ja koulutus tulevat kuitenkin huomattavassa määrin olemaan yhteiskunnan vastuulla.

GATT:in Uruguayin kierroksella säännöt ulotettiin koskemaan myös maataloutta. WTO-sitoumukset rajoittavat tulevaisuudessa yhä voimakkaammin KIE-maiden valtionyritysten, kuten markkinointivirastojen, agentuurien, vienti-yhtiöiden ja kansallisen teollisuuden toimintamahdollisuuksia. Kansainvälistä kauppaa vääristävien toimenpiteiden käyttömahdollisuus vähenee entisestään. Kyseiset valtionyritykset ovat siirtymätalouksissa yleisesti toteuttaneet poliittisia tavoitteita, mukaan lukien hintojen säätelyä ja ruokahuollon turvaamista (Laird 1998).

Sekä Puola että Unkari liittyivät WTO:n jäseniksi tammikuun alusta vuonna 1995. Kauppajärjestön jäsenyys tarjoaa siirtymätalouksille useita hyötyjä. Ehkä merkittävin jäsenyyden mukanaan tuoma etu on, että se kannustaa jatkamaan vapaan markkinatalouden edellyttämiä uudistuksia ja parantaa hallitusten uskottavuutta. Jäsenyys lujittaa viime vuosina liberalisoinnin puolesta tehtyjä ponnisteluja. Tämän lisäksi jäsenyys mahdollistaa tasavertaisen aseman muiden jäsenmaiden kanssa ja takaa pääsyn WTO:n kiistojen ratkaisumekanismiin ja mahdollisuuden vaikuttaa tuleviin neuvotteluihin. Myös markkinoillepääsy muihin maihin helpottuu, valtioiden mahdollisuus vaikuttaa markkinoihin vähenee, kauppapolitiikka on pitkäjänteisempää ja siinä pelataan yhteisen säännösten ehdoilla.

Tiiviimpi kytkös maailmantalouteen WTO-jäsenyyden kautta auttaa pitkällä tähtäimellä parantamaan talouden tehokkuutta resurssien tehokkaammalla jakamisella ja tukemalla rakenteellista sekä institutionaalista muutosta.

Puolan ja Unkarin lisäksi myös Tšekin tasavalta, Romania ja Slovakia olivat GATT:in jäseniä jo talousuudistustensa alusta lähtien. Nämä maat osallistuivat jo Uruguayin kierroksen neuvotteluihin. Maiden yhteinen ongelma Puo-

laa lukuun ottamatta on, että ne sitoutuivat kokonaistuen maksimitasoon (Aggregate Measure of Support), joka perustuu kansalliseen valuuttaan. Korkean inflaatiovauhdin seurauksena kyseiset maat ovat saavuttaneet ja jopa ylittäneet sallitun tuen rajan, johon ne ovat sitoutuneet. Ongelmallinen tilanne on erityisesti Unkarille, joka on merkittävä elintarvikkeiden viejä (vientituki).

Elintarviketeollisuuden näkökulmasta WTO-jäsenyys tuo sekä etuja että haittoja. Keskeisenä etuna ovat helpompi ja varmempi pääsy vientimarkkinoille. Maataloustuotteiden rajasuojan aleneminen lisää kilpailua raaka-aine markkinoilla, mikä taas alentaa elintarviketeollisuuden raaka-ainekustannuksia. Toisaalta rajasuojan alentuminen lisää kilpailua myös elintarviketeollisuudessa. WTO:n säännöstöihin ja standardeihin sitoutuminen (SPS- Sanitary and Phyto-Sanitary Measure, TBT- Technical Barriers to Trade) auttaa parantamaan kohtuullisen heikkoa imagoa, joka siirtymätalouksissa valmistetuilla elintarvikkeilla on (ISMEA 1999).

Vaikkakin Puola ja Unkari muiden KIE-maiden tavoin käyvät itsenäisesti WTO-neuvotteluja – edellyttäen etteivät ne liity EU:n jäseniksi ennen neuvottelujen loppumista – ratkaisee EU:n neuvottelustrategia ja sitä kautta neuvottelujen lopputulos myös KIE-maiden tulevan kauppapolitiikan, sillä liittyessään Euroopan unionin jäseniksi maat liittyvät samalla osaksi EU:n kauppapolitiikkaa. EU:n ajama maatalouden monivaikutteisuuden malli on tärkeä sille itselleen, mutta myös KIE-maille, koska pienimuotoinen perhemaatalous on näissä maissa edelleen tärkeä elinkeino niiden laajalle maaseutuväestölle (Agra Europe 1999a).

2.5.3 CEFTA - Keski- ja Itä-Euroopan maiden alueellinen yhdyntyminen

Sosialistisen itäblokin hajottua alueen siirtymätaloudet ovat täysin muuttaneet maatalouskauppajärjestelmäänsä ottaen käyttöön markkinatalouksien laajasti käyttämiä toimintamenetelmiä, kuten tullit, kiintiöt ja vientituet. Tästä huolimatta KIE-maat ovat sekä kahden- että monenkeskisillä sopimuksilla pyrkineet parantamaan kauppasuhteitaan entisen itäblokin alueella. Eräänä esimerkkinä tästä pyrkimyksestä on CEFTA-sopimus (Central European Free Trade Agreement), jonka perustivat Tšekin tasavalta, Unkari, Puola ja Slovakia ja joka tuli voimaan maaliskuussa 1993. Myöhemmin CEFTA:an liittyi Slovenia vuonna 1996, Romania 1997 ja Bulgaria 1999.

CEFTA-sopimuksen tavoitteena oli uudelleen vilkastuttaa kauppaa sen jäsenmaiden kesken, valmistautua EU-jäsenyyteen ja välttää mahdolliset kaupan vääristymät, jotka aiheutuvat KIE-maiden ja EU:n välisten kahdenkeskisten sopimusten kautta saavutettavista kauppaeduista. Teollisuustuotteiden tullit poistuvat vuoden 2000 loppuun mennessä. On huomattavaa, että vuonna 1997 jo noin 90 % teollisuustuotteista liikkui tullivapaasti CEFTA-maiden välillä. Maataloustuotteiden kauppa on teollisuustuotteiden kauppaa säädellympää ja sitä koskevat eri säännökset. Maataloustuotteiden ja elintarvikkeiden kaupalle asetettiin alunperin kiintiöt CEFTA-maiden välille. Nämä suosituimmuus kiintiöt annettiin valituille tuotteille bilateraalisesti ja maat sitoutuivat alentamaan tulleja vuosittain.

Maataloustuotteiden ja elintarvikkeiden kauppaa koskevia säädöksiä on CEFTA-sopimuksessa jouduttu muuttamaan useaan otteeseen. Alkuperäinen tavoite maataloustuotteiden kaupan vapautumisesta CEFTA-maiden välillä jo vuonna 1998 ei ole toteutunut. Vakavat kaupparikkomukset CEFTA-maiden kesken vuoden 1998 alusta ovat pysäyttäneet maatalouskaupan liberalisoinnin edistymisen alueella. CEFTA-maat näyttävät jakaantuneen kahtia, rajasuojaa puolustavaan ryhmään, jota johtaa Puola sekä liberaalimpaan leiriin, jota puolestaan johtaa Unkari. Protektionistinen ryhmä (Puola, Romania, Bulgaria ja Slovenia) ajaa maataloudelle erityistä asemaa CEFTA-maiden kaupassa, joka mahdollistaisi myönnytykset yksittäisten maiden maataloussektoreille erityistapauksissa. Vastakkainen ryhmä (Unkari, Tšekin tasavalta, Slovakia) vastustaa kyseisiä myönnytyksiä, sillä sen mielestä tämä on CEFTA-sopimuksen alkuperäistä ajatusta vastaan, joka tähtäsi maatalous- ja teollisuustuotteiden kaupan tasapainoon (Agra Europe 1999b). Keskeisimpinä ongelmina CEFTA-sopimuksen onnistumiselle ovat olleet maataloustuotteiden maailmanmarkkinahintojen alhaisuus Aasian ja Venäjän talouskriisien seurauksena, jäsenmaiden yhteisen maatalouspolitiikan puuttuminen ja lähestyvän EU-jäsenyyden aiheuttama motivaation puute kehittää alueellista vapaakauppa-aluetta (Agra Europe 1999c, d).

Vaikeuksista huolimatta KIE-maiden alueellisella yhdentymisellä voidaan olettaa olevan dynaamisia vaikutuksia, kuten kilpailun lisääntymisen aiheuttama kotimaisten yritysten kilpailukykyyn parantuminen ja suhteellisen kilpailuedun parantuminen suuruuden ekonomian kautta. Nämä dynaamiset tekijät toimivat myös kiihokkeena investoinneille, mukaan lukien suorat ulkomaiset investoinnit, helpottaen pääomien niukkuuden ongelmaa.

Huomionarvoista on, että CEFTA-maat liittynevät EU:n jäseniksi eri tahdissa, minkä vuoksi jäseniksi ensin hyväksytyt maat todennäköisesti menettävät CEFTA-jäsenyyden edut EU:n ulkopuolelle jäävien maiden kaupassa (ISMEA 1999, Kallio ja Laaksonen 1999).

3 ELINTARVIKETALouden KILPAILUKYKY

Maatalous ja elintarviketalous ovat perinteisesti olleet tärkeässä asemassa Keski- ja Itä-Euroopan maiden talouksissa. Elintarvikkeita on tuotettu paitsi omille markkinoille myös mittavassa määrin vientiin, erityisesti entisen Neuvostoliiton alueelle. ”Varmojen” itämarkkinoiden ansiosta niin Puolassa kuin Unkarissakin elintarviketuotannon kapasiteettia rakennettiin reilusti yli kotimaisen tarpeen. Koska elintarvikkeiden vienti laatu- ja hintatietoisille länsi-markkinoille on kilpailukykyisistä hinnoista huolimatta ollut vaikeaa, on entisen Neuvostoliiton ja KIE-maiden markkinat säilyneet merkittävänä vientialueena.

Venäjän markkinoiden ajaututtua kriisiin vuoden 1998 lopulla KIE-maiden elintarviketaloudet ajautuvat taloudellisiin vaikeuksiin, koska korvaavia markkinoita muualta ei kyetty löytämään riittävän nopeasti. Tilannetta kärjisti edelleen EU:n ruoka-apu Venäjälle sekä EU:ssa tuotettujen ja Venäjän markkinoille tarkoitettujen elintarvikkeiden osittainen päätyminen KIE-maiden markkinoille vientituen tukemina. Edellä mainitut seikat lisäsivät tarjontaa KIE-maiden markkinoilla laskien tuotteiden hintoja, mikä huononsi elintarviketuotannon kannattavuutta entisestään.

Venäjän talouskriisillä saattoi jossain mielessä olla välillisesti myös positiivisia vaikutuksia. Osa Venäjälle ja IVY-maihin suunnitelluista kansainvälisten yritysten suorista ulkomaisista investoinneista päättyi Puolaan ja Unkariin niiden vakaamman toimintaympäristön, hyvän maantieteellisen sijainnin sekä idänkaupan kokemuksen ansiosta. Kilpailun kiristymisen on karsinut markkinoilta pois tehottomimpia yrityksiä ja pakottanut jäljellejääviä yrityksiä markkinalähtöisempään toimintaan ja tuotannon tehostamiseen.

Tämä kappale keskittyy tarkastelemaan Puolan ja Unkarin elintarviketalouksia ja elintarviketuotannon kilpailukykyyn merkitystä maiden talouksille. Tekstissä kuvataan maiden elintarviketeollisuuksien rakennetta, investointeja, työvoiman kehitystä, tuottavuutta ja kannattavuutta. Yksityiskohtaisemmin kuvattuina ovat Puolan ja Unkarin liha-, maito- ja viljasektorit, koska niiden merkitys Suomen elintarviketaloudessa on erittäin korostunut. EU:n laajentumisen aiheuttamat vaikutukset juuri näille tuotannonaloille vaikuttavat eniten elintarviketaloutemme tulevaan kehitykseen.

3.1 Rakennemuutos ja suorat ulkomaiset investoinnit

Yksityistäminen on mahdollistanut elintarviketeollisuuden rakennemuutoksen ja parantanut sen kilpailukykyä Puolassa ja Unkarissa. Entisten valtioyritysten yksityistäminen loi edellytykset markkinataloudelle ja yritysten väliselle kilpailulle. Rakennemuutoksen tuloksena elintarvikeyritysten määrä lähti talousuudistuksen alkuvuosina kasvuun. Taustalla oli suurten valtionyrityksien pilkkominen sekä lukuisten pienyritysten syntyminen markkinoille. Harjoitetusta yksityistämispolitiikasta riippuen markkinoiden nykyinen kilpailutilanne vaihtelee huomattavasti KIE-maiden välillä, sillä käytetyt yksityistämismenetelmät ovat keskeisesti vaikuttaneet sektorin yritys- ja omistusrakenteeseen.

Lisääntyvä kotimainen tarjonta ja tuontipaine kiristävät kilpailua KIE-maiden elintarvikemarkkinoilla. Tämä on heikentänyt etenkin pienten ja keskusuurten elintarvikeyritysten toimintamahdollisuuksia. KIE-maiden elintarviketaloudessa onkin tällä hetkellä käynnissä merkittävä keskittyminen, jossa suurimmat ja vahvimmat yritykset hankkivat itselleen lisää markkinaosuuksia. Nähtävissä on monien heikottuottoisten elintarvikeyritysten poistuminen markkinoilta, joko konkurssien tai yritysostojen kautta.

Kotimaisen pääoman niukkuudesta johtuen ulkomaisella pääomalla on ollut keskeinen rooli elintarviketeollisuuden ja koko elintarviketalouden kehitykselle KIE-maissa. Sekä Puola että Unkari ovat kysyneet houkuttelemaan merkittävän osuuden kaikesta Keski- ja Itä-Eurooppaan virranneesta ulkomaisesta pääomasta. Ulkomailta Unkariin on henkeä kohti mitattuna sijoitettu selvästi eniten kaikista KIE-maista. Syynä tähän on varhain aloitettu yksityistäminen, joka asetti ulkomaiset yritykset hyvin tasavertaiseen asemaan kotimaisten yritysten kanssa.

Ulkomaankauppa ja suorat ulkomaiset investoinnit ovat osa kansainvälistyvää taloutta ja yritysten keinoja kansainvälistyä. Edellä mainitut kansainvälistymistavat eivät ole aina toisiaan korvaavia, sillä ulkomaisilla sijoituksilla on usein myös kauppaa lisäävä vaikutus. Suorien ulkomaisten investointien keskeinen ero muuhun kansainväliseen pääomavirtaan on, että ne tuovat pääoman lisäksi kohdealueelle myös tieto-taitoa sekä alkuperämaan yritys- ja johtamiskulttuuria.

KIE-maissa suorat ulkomaiset investoinnit on koettu myönteiseksi maiden talouskehitykselle ja valtiontaloudelle, minkä vuoksi harjoitettu politiikka on suosinut ulkomaista pääomaa. Ulkomaisten investointien mukanaan tuomiksi hyödyiksi yksityistämisen prosessin alussa arvioitiin muun muassa talouskasvua

kiihdyttävä vaikutus, työpaikkojen syntyminen, viennin kasvu, kilpailukyvyn parantuminen, modernin tuotantoteknologian nopea käyttöönotto ja talouden yleisen tehokkuuden parantuminen (Adamowicz 1999).

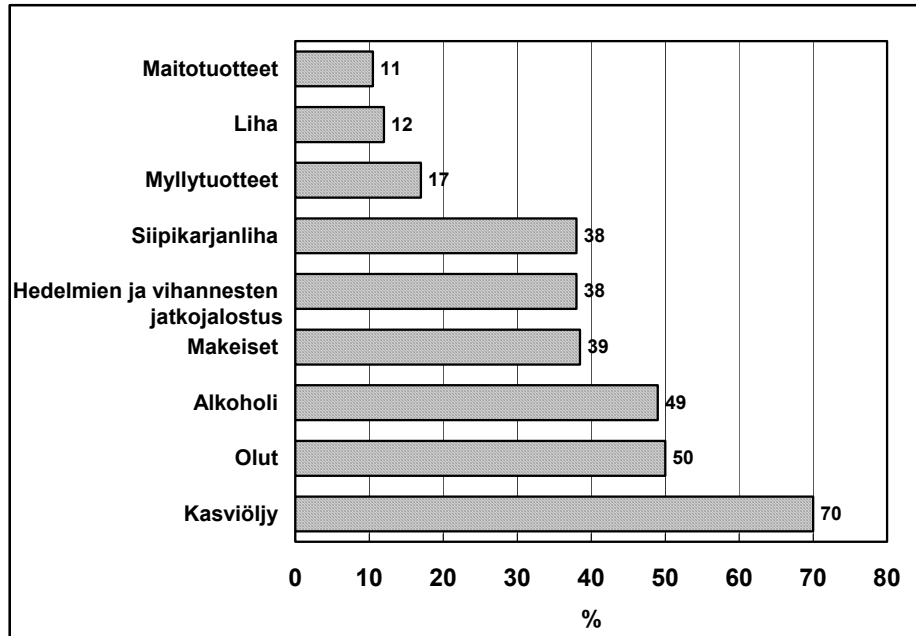
Elintarvikkeet kulutetaan maailmanlaajuisesti edelleen hyvin lähellä niiden alkuperää. Kuluttajat arvostavat ruoan kotimaisuutta, mikä on lisännyt yritysten kiinnostusta investoida kohdemarkkina-alueelle pelkän viennin sijasta. Markkinoiden etsinnän lisäksi muita suoria ulkomaisia investointeja tukevia tekijöitä ovat resurssien, tehokkuuden tai strategisten tuotannontekijöiden, kuten ammattitaitoisen työvoiman tavoittelu (Trail 1997). Kaupan esteet saattavat osaltaan vaikuttaa yritysten tapaan kansainvälistyä. Erilaiset rajasuojatoimenpiteet pienentävät vientitoiminnan kannattavuutta ja toisaalta rohkaisevat investoimaan kohdemaahan.

Viimeaikoina ulkomaisten yritysten ote KIE-maiden elintarviketaloudessa on vahvistunut. Ääriesimerkkinä on Unkari, jossa valtaosa maan elintarviketeollisuudesta on ulkomaisessa omistuksessa. Tästä johtuen suorat ulkomaiset investoinnit ja harjoitettu yksityistämispolitiikka ovat myös vahvan kritiikin kohteena. KIE-maissa pelätään tilannetta, jossa perustuotanto, kuten mylly-, teurastamo-, meijeri-, sokeri- ja rasvateollisuus siirtyvät ulkomaiseen omistukseen. Tähän sisältyy riski sekä kriisiajan ruokaturvalle että alkutuotannon kehitykselle. Vahvojen ulkomaisten yritysten pelätään saavuttavan määräävä asema, joka vaikeuttaa kotimaisten yritysten olemassaoloa ja rajoittaa kilpailua markkinoilla (Szabó 1997).

Elintarviketeollisuuden keskittyminen Puolassa edelleen vähäistä

Puolan elintarviketeollisuus koostuu yhteensä yli 30 000 yrityksestä, joista kuitenkin 65 % työllistää vähemmän kuin 5 henkeä. Suuret kotimaiset ja ulkomaiset yritykset lisäävät markkinaosuttaan pienten elintarvikeyritysten kustannuksella, joskin elintarvikemarkkinoiden keskittymisaste on pääosin edelleen alhainen (PAIZ 1999a). Kuviossa 3 on kuvattu toimialoittain neljän suurimman yrityksen yhteenlaskettu markkinaosuus⁴. Luvuista voidaan huomata, että perustuotannossa, kuten meijeri-, teurastamo- ja myllyteollisuudessa markkinoiden keskittyminen on edelleen hyvin vähäistä, sillä neljän suurimman

⁴ Mukana ovat yritykset, jotka työllistävät yli 50 henkeä. Toimialasta riippuen kuvion keskittymisasteet saattavat siten yliarvioida markkinoiden keskittymistä.

Kuvio 3. Neljän suurimman yrityksen yhtenlaskettu markkinaosuus toimialoittain vuonna 1997 (Urban 1999).

yrittäjien yhtenlaskettu markkinaosuus jää jokaisessa toimialassa alle 20 %⁵. Makeis-, panimo- ja kasviöljyteollisuudessa markkinoiden keskittyminen on sitä vastoin paljon merkittävämpää. Alkoholintuotanto on edelleen pääosin valtionyhtiöiden hallussa.

Sattumaa tuskin on Puolassa se, että ulkomaiset yritykset ovat yksityistämisen alkuvaiheessa olleet kiinnostuneita juuri niistä toimialoista, jotka tällä hetkellä ovat kaikkein keskittyneimpiä ja usein myös kannattavimpia. Merkittävä markkinaosuus luo hyvät menestymisen edellytykset myös tulevaisuudessa. Eroja markkinoiden keskittyneisyydessä löytyy ei ainoastaan toimialojen välillä vaan myös toimialojen sisällä. Esimerkiksi meijerituotteista neste-maidon, juustojen ja kerman markkinat eivät ole keskittyneet läheskään siinä määrin kuin jogurtin, jäätelön, juustolevitteen tai maitojälkiruoan markkinat⁶. Sama jaottelu pätee myös markkinoiden kasvuun kyseisillä tuotteilla. Perustuotteilla markkinoiden kasvua ei juuri ole, kun taas jalostetumpien maitotuot-

⁵ Liha-alalla markkinoiden keskittymisaste on noussut merkittävästi viimeaikaisten yrityskauppojen johdosta, katso kappale 3.3.1.

⁶ Neljän suurimman yrityksen yhtenlaskettu markkinaosuus on jogurtilla 80 % ja jäätelöllä 62 %.

teiden markkinat kasvavat suhteellisen nopeasti, mikä on vaikuttanut myös ulkomaisten investointien sijoittumiseen. Tämä osin selittää sen, miksi perustuotannon kehittäminen on Puolassa jäänyt kotimaisen pääoman varaan ja miksi huonon kannattavuuden ja kovan kilpailun vuoksi yritysten toimintaedellytykset perustuotannossa ovat huonot.

Taulukossa 5 on kuvattu yritysten omistusrakenteen muutosta Puolan elintarviketeollisuudessa vuodesta 1992 vuoteen 1998. Luvuissa ei ole mukana pieniä luonnollisten henkilöiden omistamia yrityksiä. Tilasto osoittaa, että valtion yhtiöiden yksityistäminen on edennyt tasaisesti. Osuuskuntien lukumäärä on pysynyt lähes ennallaan, kun taas muiden yksityisten elintarvikeyritysten lukumäärä on kasvanut voimakkaasti.

Ulkomaisten yritysten on ollut mahdollista tehdä suoria sijoituksia Puolaan vuodesta 1989 lähtien. Kesti kuitenkin aina vuoteen 1992 ennen kuin kiinnostus Puolan markkinoita kohtaan heräsi ulkomaisten sijoittajien keskuudessa. Vuoden 1997 lopussa suorien ulkomaisten investointien kumulatiivinen määrä ylitti 100 mrd. mk, josta koko elintarviketalouden osuus oli noin 20 mrd. mk. Tästä elintarviketeollisuuden investoinnit muodostivat pääosan, yhteensä yli 17 mrd. mk. Ulkomaiset yritykset investoivat kaikista teollisuustuotannon aloista siten eniten juuri elintarvikesektorille. Maatalouteen on ulkomaista pääomaa sijoitettu hyvin vähän. Tämä selittyy osin lainsäädännöllä, joka estää ulkomaisten maanomistuksen.

Taulukko 5. Elintarvikeyritysten omistusrakenteen muutos Puolassa 1992-98.

Vuosi	Yhteensä lkm	Sisältäen:			
		Valtion yhtiöt	Kaupalliset yritykset	Pienet yksityiset yritykset	Osuuskunnat
1992	6 167	488	1 999	3 073	562
1993	9 377	429	2 509	5 783	579
1994	10 360	365	2 967	6 379	583
1995	10 499	260	3 367	6 250	567
1996	11 094	214	3 678	6 597	566
1997	11 587	176	3 890	6 915	570
1998	12 140	139	4 110	7 295	563

Lähde: Ministry of Agriculture and Food Economy 1999.

Elintarviketalouteen keskeisesti liittyvä tukku- ja vähittäiskauppa keräsi suoria ulkomaisia investointeja Puolan taloudessa kolmanneksi eniten koko teollisuustuotannon ja rahoituspalvelualan investointien jälkeen. Vuonna 1999 suorien ulkomaisten investointien määrä ylitti kumulatiivisesti jo 160 mrd. mk (Adamowicz ja Trzcińska 1999, Ministry of Agriculture and Food Economy 1999). Suorien ulkomaisten investointien alatoimialakohtaista jakautumista on kuvattu taulukossa 6.

Taulukko 6. Suorat ulkomaiset investoinnit Puolan elintarviketalouteen vuoden 1997 loppuun mennessä alatoimialoittain.

Toimiala	Investoinnit	
	Milj. USD	%
Makeiset	809.6	20.3
Tupakka	730.0	18.3
Alkoholittomat juomat	522.2	13.0
Tukku- ja vähittäiskauppa	432.1	10.8
Rasvat ja kasviöljy	275.0	6.9
Olut	243.8	6.1
Liha	203.2	5.1
Maitotuotteet	129.5	3.2
Rehut	97.5	2.4
Ruokapalvelut (pikaruokalot)	89.8	2.2
Kahvi	89.1	2.2
Välipalat	71.9	1.8
Valmisruokavalmisteet	53.2	1.3
Sokeri	43.7	1.1
Purukumi	42.5	1.1
Elintarviketalouden koneet	36.9	0.9
Hedelmät ja vihannekset	26.0	0.7
Vilja ja leipomotuotteet	25.9	0.6
Maatalous ja -kauppa	17.9	0.4
Alkoholi	6.3	0.2
Muut	50.9	1.3
Yhteensä	3 997	100

Lähde: Adamowicz ja Trzcińska 1999 (PAIZ).

Vuoden 1997 loppuun mennessä Puolan elintarviketalouteen oli investoinut yhteensä 132 ulkomaista yritystä (Adamowicz ja Trzeńska 1999). Joukossa ovat monet suurista kansainvälisistä elintarvikeyrityksistä. Kymmenen merkittävintä ulkomaista investoijaa ovat suuruusjärjestyksessä Coca Cola (juomat), Harbin (olut), Nestle (makeiset ja elintarvikejalostus), PepsiCo (juomat), Heineken (olut), Mars Incorporated (makeiset, rehut ja elintarvikejalostus), Unilever (makeiset, kala ja rasvat), Cadbury's Schweppes (makeiset), Ferrero Holding (makeiset) ja BSN Gervais Danone (maitotuotteet ja makeiset) (PAIZ 1999a). Merkittävistä suomalaisista elintarvikeyrityksistä Puolassa toimivat Fazer, Raisio Yhtymä, Primalco ja Lännen Tehtaat⁷.

Kuten Puolan elintarviketeollisuuden sijoittaneiden yritysten toimialoista voidaan havaita, ulkomaista pääomaa on virrannut eniten makeis- ja virvoitusjuomateollisuuteen. Myös panimo- ja rasvateollisuus ovat houkutelleet ulkomaista pääomaa keskimääräistä enemmän. Huomionarvoista on myös ulkomaisten yritysten kiinnostus Puolan tukku- ja vähittäismyyntialaa kohtaan, mikä on entisestään lisääntynyt. Vuonna 1998 tukku- ja vähittäiskauppaan virranneiden ulkomaisten investointien kumulatiivinen määrä nousi jo yli miljardiin dollariin, mikä nosti sen yksittäisten elintarviketoimialojen ohi ulkomaisten investointien määrässä. Yhteistä ulkomaista pääomaa kiinnostaville toimialoille on nopea kasvu, hyvät tulevaisuuden näkymät, keskimääräistä parempi kannattavuus ja mahdollisuus saada haltuun merkittävä markkinaosuus. Kolme maata, joista Puolan elintarviketalouteen virtaa eniten sijoituksia ovat Yhdysvallat, Saksa ja Hollanti.

Unkarin elintarviketeollisuus keskittynyttä ja ulkomaisissa käsissä

Unkarin elintarviketeollisuus koostuu yhteensä 2 880 yrityksestä⁸, joista yli puolet on pieniä leipomo-, teurastamo- sekä hedelmä- ja vihannesalan yrityksiä (AKII 1998). Ulkomaisessa omistuksessa olevia yrityksiä oli vuonna 1997 yhteensä 518 ja ne edustivat lähes kaikkia tuotannonaloja (AKII 1997, Hungarian Central Statistical Office 1998).

⁷ Fazer ja Raisio Yhtymä olivat merkittävimmät Puolan markkinoille investoineet suomalaisyritykset kesäkuuhun 1999 mennessä (PAIZ 1999b).

⁸ Unkarin tilastokeskuksen mukaan elintarvikeyrityksiä oli vuonna 1997 kaikkiaan 9392, joista kuitenkin 85 % on erittäin pieniä.

Varhain alkaneen yksityistämisen, käytettyjen yksityistämismenetelmien ja ulkomaisia investointeja suosivan politiikan ansiosta Unkarin elintarviketeollisuus on lähes kokonaisuudessaan yksityistetty. Se on huomattavalta osin ulkomaisessa omistuksessa (taulukko 7) ja keskittynyttä (kuvio 4).

Unkariin vuodesta 1989 virranneiden suorien ulkomaisten investointien kokonaismäärä ylitti 100 mrd. markkaa vuonna 1998. Tästä määrästä yli puolet on peräisin valtion yritysten yksityistämisestä. Unkarin elintarviketalouteen tehtiin suoria ulkomaisia investointeja vuoden 1997 loppuun mennessä yhteensä yli 15 mrd. mk (Jansik 1999). Maatalouteen ja kalastukseen ulkomaisia investointeja tehtiin samanaikaisesti vain noin 0,5 mrd. markalla. Ulkomaisten investointien toimialakohtaista jakautumista on kuvattu taulukossa 8.

Unkariin ovat investoineet etenkin saksalaiset, hollantilaiset, yhdysvaltalaiset ja itävaltalaiset yritykset. Merkittäviä yritysinvestointeja Unkarin elintarviketeollisuuteen ovat tehneet muun muassa Eridania-Beghin-Say (kasviöljy), Nestle, United Biscuits, Stollwerck (suklaa, keksit), Interbrew, Heineken, Österreichische Brau AG (olut), Heinz (säilyke), Unilever, Coca Cola, Pepsi Co ja

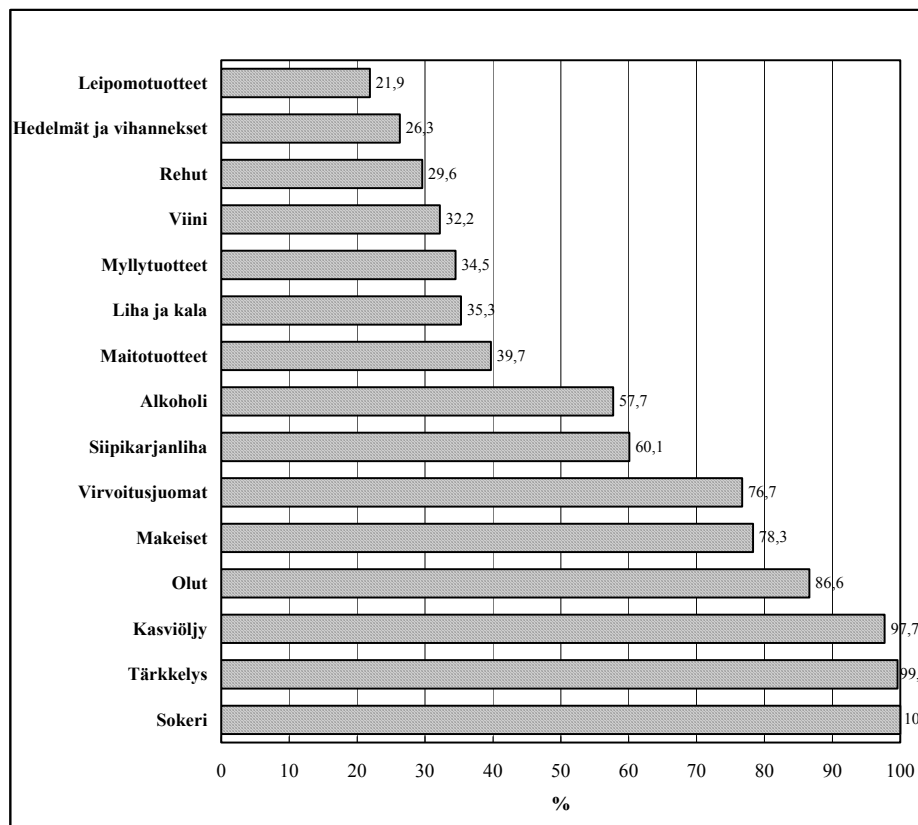
Taulukko 7. Unkarin elintarviketeollisuuden omistusrakenne vuoden 1997 lopussa, % yritysten varoista.

Alatoimiala	Valtio	Kotimaiset yksityishenkilöt	Kotimaiset yritykset	Ulkoma inen	Muu
Liha	6.9	15.6	33.7	41.7	2.1
Siipikarja	0.4	12.1	58.5	26.7	2.3
Kasviöljy	-	1.7	0.9	97.3	0.1
Meijerituotteet	1.4	9.7	24.7	59.2	5.0
Myllytuotteet	0.5	16.8	63.4	12.0	7.3
Tärkkelys	-	-	25.5	74.3	0.2
Rehu	3.1	13.5	25.8	46.3	11.3
Leipomotuotteet	1.3	25.6	29.7	30.6	12.8
Sokeri	-	2.1	57.6	36.0	4.3
Makeiset	-	5.7	2.8	93.9	2.4
Alkoholi	-	7.7	33.5	53.6	5.2
Olut	1.0	3.1	3.4	90.3	2.2
Virvoitusjuomat	-	0.9	1.5	97.2	0.4
Yhteensä	1.0	9.0	25.2	60.5	4.3

Lähde: Rabobank.

Danone (Kiss 1994, 1997). Ulkomainen omistus on erittäin merkittävää erityisesti kasviöljy-, jäätelö-, makeis-, panimo- ja virvoitusjuomateollisuudessa. Myös tärkkelys-, meijeri-, liha-, viini- sekä hedelmä ja vihannesteollisuudessa ulkomaisella omistuksella on merkittävä asema. Elintarvikealoista vahvimmin kotimaisessa omistuksessa on leipomo- ja myllyteollisuus, jotka lähinnä poliittista syistä haluttiin pitää kotimaisessa omistuksessa. Kuvaavaa Unkarin leipomoalalle on lisäksi pienten yksityisyritysten suuri määrä (Szabó 1999b).

Suuret valtionyritykset, erityisesti meijeri-, mylly-, rehu- ja leipomoteollisuudessa pilkottiin yksityistämisen yhteydessä pienemmiksi palasiksi. Näin haluttiin varmistaa kilpailutilanteen syntyminen markkinoilla. Ulkomaisten yritysten aktiivinen rooli markkinoilla ja kotimaisten pääomien puute ovat kuitenkin johtaneet monien tuotannonalojen keskittymiseen 1990-luvun aikana (kuvio 4).

Kuvio 4. Neljän suurimman yrityksen yhteenlaskettu markkinaosuus toimialoittain vuonna 1997 (Jansik 1999).

Taulukko 8. Suorien ulkomaisten investointien jakautuminen Unkarin elintarviketeollisuuteen vuonna 1997.

Toimiala	Ulkomaiset investoinnit, milj. USD
Virvoitusjuomat	282.4
Olut ja mallas	113.7
Hedelmät ja vihannekset	97.3
Maitotuotteet	74.3
Suklaa ja makeiset	73.2
Sokeri	58.5
Liha ja kala	56.1
Kasviöljy	53.6
Rehut	47.8
Leipomotuotteet	33.0
Alkoholi	29.8
Siipikarja	25.4
Mylly- ja tärkkelystuotteet	23.8
Viini	15.4
Muu	148.7
Yhteensä	1 133

Lähde: Hungarian Central Statistical Office 1999b.

Vahvan markkina-aseman syntymistä jollain tuotannonaloilla edesauttoi myös valtion toiminta erityisesti yksityistämisen alkuvuosina 1989-1992. Selkeimpänä esimerkkinä on öljykasviteollisuus, jossa entinen valtionmonopoli myytiin sellaisenaan ulkomaiseen omistukseen. Muita varhaisessa vaiheessa ulkomaisella pääomalla yksityistettyjä ja hyvin keskittyneitä toimialoja ovat alkoholi-, tärkkelys- ja makeisteollisuus (Jansik 1999, Nagy ja Szabó 1996).

Yhteistyön puute elintarviketeollisuuden kanssa hidastaa maataloustuotannon kasvua ja kehitystä Puolassa sekä Unkarissa

Kuvioita 3 ja 4 vertaamalla voidaan todeta, että Unkarin elintarvikemarkkinat ovat keskittyneemmät kuin Puolan. Yhteisenä piirteenä molemmissa maissa on toimialajakauman samankaltaisuus keskittymisasteen suhteen. Kasviöljy-, panimo- ja makeisteollisuus ovat kaikkein keskittyneimpiä. Huomionarvoista on myös se, että kaikkein keskittyneimmille toimialoille on molemmissa maissa virrannut myös eniten ulkomaisia investointeja.

Unkariin, poikkeuksena muista KIE-maista, on virrannut ulkomaisia sijoituksia suhteellisen paljon myös peruselintarvikkeiden, kuten esimerkiksi meijerituotteiden, tuotantoon. Ulkomaiseen omistukseen ovat siirtyneet usein parhaimmat ja kannattavimmat yritykset, joiden kotimaan markkina-asema on ollut merkittävä ja joiden oletetaan jatkossa olevan kilpailukykyisiä myös vientimarkkinoilla. Unkarissa ulkomaisia elintarvikeyrityksiä kiinnostaa vielä suhteellisen vaatimattomien, mutta kasvavien kotimaisten markkinoiden lisäksi Unkarin hyvälaatuiset ja hintakilpailukyysiset raaka-aineet, edulliset työvoimakustannukset, vakaa ja kohtuullisen kehittynyt toimintaympäristö sekä hyvä maantieteellinen sijainti keskellä Eurooppaa (Kiss 1994).

Suorat ulkomaiset investoinnit peruselintarviketeollisuuteen saattavat lähivuosina olla keskeisessä roolissa maataloustuotannon kehitykselle sekä Puolassa että Unkarissa (Alvincz ja Tanka 1998). Oletuksena on, että ulkomaiset elintarvikeyritykset haluavat kehittää ja tiivistää yhteistyötään paikallisten raaka-ainetuottajien kanssa pienentääkseen toiminnallista riskiä, saadakseen oikean laatuista raaka-ainetta ja alentaakseen vaihdannan kustannuksia. Tällä hetkellä perustuotannon ongelmina KIE-maissa ovat tuotettujen raaka-aineiden epätasainen laatu, markkinoiden huono toimivuus, suuret hintavaihtelut ja markkinalähtöisyyden puute. Maatalous on monilla tuotannonaloilla ajautunut oravanpyörään, jossa se ei investoi eikä kehitä toimintaansa pääomien puuttuessa ja epävarmuuden vallitessa, mikä pitää sen irrallisena muun elintarviketalouden toiminnasta.

Myös lainsäädännön muutos, joka mahdollistaisi ulkomaalaisten maanomistuksen toisi alkutuotantoon sen kipeästi kaipaamaa pääomaa, investointeja ja tieto-taitoa. Tämä todennäköisesti uudistaisi ja tehostaisi sekä Puolan että Unkarin maataloustuotantoa huomattavasti nykyistä nopeammin. Ulkomaalaisten maanomistusoikeutta vastaan kohdistuu kuitenkin huomattavaa poliittista vastustusta, sillä maan hinta on KIE-maissa edelleen huomattavasti alhaisempi kuin nykyisissä EU-maissa. Tämän vuoksi paikallisten tuottajien olisi vaikeaa kilpailla maatalousmaasta ulkomaisten ostajien kanssa.

Yritysten kilpailukykyyn keskeisesti vaikuttava liiketoimintaympäristö saattaa pitkällä aikavälillä ratkaista säilyykö ulkomaisessa omistuksessa oleva elintarviketeollisuus Unkarissa. Unkariin verrattuna Puolan etuna elintarviketeollisuuden sijaintipaikkana ovat suuret ja ostovoimaltaan kasvavat kotimaiset elintarvikemarkkinat, jotka tarjoavat yritysten kasvulle merkittävän potentiaalin. Ulkomaisia yrityksiä kiinnostaa Puolassa myös sen kautta avautuvat mark-

kinat, erityisesti entisen Neuvostoliiton alueella ja puolalaisten pitkä kokemus lähialueiden kaupankäynnistä.

3.2 Elintarviketeollisuuden tuotanto, investoinnit ja kannattavuus

Elintarvikkeet Puolan merkittävin tuotannonala

Puola on ollut Euroopassa aina tunnettu merkittävänä ruoantuottajana. Euroopan mittakaavassa Puola on merkittävimpiä perunan, mansikan, omenoiden, sipulin, sianlihan, sokerijuurikkaan, maidon ja vehnän tuottajia. Herukoiden, ruukiin ja vadelmien tuottajana Puola on maailman toiseksi suurin. Mittava raaka-ainetuotanto antaa hyvät lähtökohdat elintarviketeollisuuden toiminnalle. Jalostetuista elintarvikkeista Puola on maailman johtavia tuottajia hedelmäpakasteissa, omenamehussa sekä muissa hedelmä- ja vihannesmehuissa, suklaassa, margariinissa ja lihasäilykkeissä. Puolan elintarviketalouden myönteiselle kehitykselle keskeisiä tekijöitä ovat huomattavan raaka-ainetuotantopotentiaalin lisäksi kotimaisten markkinoiden suuri koko sekä markkinatalousjärjestelmän vakiintuminen ja kehittyminen.

Elintarviketuotannon kokonaisarvo oli Puolassa vuonna 1998 yhteensä 125 mrd. markkaa, eli 7,5 % kokonaistuotannon arvosta. Elintarvikkeiden tuotanto oli yksittäisistä teollisuustuotannonaloista merkittävin. Elintarvikkeita tuotettiin vuonna 1998 kiintein hinnoin mitattuna 28,3 % enemmän kuin vuonna 1995 ja vastaavasti 75,7 % enemmän kuin vuonna 1990 (GUS 1998, Central Statistical Office 1999). Taulukossa 9 on kuvattu Puolan elintarviketalouden tunnuslukuja viime vuosilta.

Elintarvikkeiden tuotanto on säilyttänyt asemansa Puolan teollisuuden merkittävimpänä tuotannonalana ja on jopa hienoisesti lisännyt osuuttaan teollisuus tuotannon arvosta. Arvonlisäys muilla tuotannonaloilla on kuitenkin

Taulukko 9. Tunnuslukuja Puolan elintarviketaloudesta.

	1995	1997	1998
Elintarviketuotannon arvo käyvin hinnoin, mrd. mk (ml. elintarvikkeet ja juomat)	84.1	112.5	125.1
Tuotannon muutos edellisestä vuodesta kiintein hinnoin, %	9.6*	9.6	6.8
Elintarviketuotannon osuus kokonaistuotannon arvosta, %	7.9	7.9	7.5
Elintarviketuotannon osuus teollisuustuotannon arvosta, %	18.9	19.8	19.9
Elintarviketeollisuuden osuus bruttokansantuotteesta, %	3.6	3.4	3.3

Lähde: Central Statistical Office 1999.

* 1996

noussut elintarvikealaa nopeammin, mikä on hieman laskenut elintarviketuotannon merkitystä maan bruttokansantuotteelle. Vastaava kehitys on jatkunut koko 1990-luvun, sillä vuosina 1992-94 elintarviketuotannon osuus bruttokansantuotteesta oli keskimäärin 6,9 % ja vuosina 1989-91 vastaavasti 9,6 % (OECD 2000c).

Puolan elintarviketeollisuuden tuottavuus parantunut 1990-luvulla

Koska Puolan inflaatiovauhti on viime vuosina edelleen ollut huomattavasti nopeampaa kuin esimerkiksi EU-maissa, ei elintarviketuotannon arvon kehitys vielä kerro paljoakaan tuottavuuden tai kilpailukyvyn kehityksestä. Tästä syystä taulukossa 10 on esitetty tuotannon määrän ja arvonlisäyksen muutos työntekijää kohti kiintein hinnoin laskettuna. Taulukosta käy ilmi myös työntekijöiden lukumäärän kehitys Puolan elintarviketeollisuudessa.

Taulukon arvoista voidaan havaita, että tuottavuus on kehittynyt myönteisesti sekä tuotannon määrän että sen arvonlisäyksen suhteen. Tuotannon määrä työntekijää kohti oli vuonna 1997 yli puolitoistakertainen vuoteen 1992 verrattuna. Arvonlisäyksen kasvu, jossa on mukana määrämuutoksen lisäksi myös tuotannon laadulliset muutokset, kasvoi myös vastaavasti puolitoistaker-

Taulukko 10. Elintarviketuotannon määrän ja arvonlisäyksen muutosindeksi työntekijää kohti (vuoden 1992 hinnoin) sekä työntekijöiden lukumäärä Puolan elintarviketeollisuudessa vuosina 1993-97.

			1993	1994	1995	1996	1997
			Edellinen vuosi = 100				
Tuotannon määrän	muutos	työntekijää kohti	110.2	115.8	102.5	109.2	107.3
Arvonlisäyksen	muutos	työntekijää kohti	114.0	105.5	115.3	103.9	103.7
Elintarviketeollisuuden	työntekijöiden lukumäärä, 1000		499.2	517.5	529.7	552.4	562.1

Lähde: GUS 1998.

taiseksi. Yhteenvedona voidaan todeta, että elintarviketuotannon tuottavuus on Puolassa kasvanut selvästi 1990-luvulla.

Elintarviketeollisuuden työllisten määrä oli vuonna 1998 yhteensä noin 560 000 henkeä ollen 3,5 % kaikista työllisistä. Elintarviketeollisuudessa työskentelevien määrä on kasvanut viime vuosina yritysten lukumäärän kasvaessa, sillä vielä vuonna 1993 työntekijöiden lukumäärä oli hieman alle 500 000. Olettavaa kuitenkin on, että elintarvikemarkkinoiden keskittyminen ja yritysten tuotantotehokkuuden parantuminen teknologisen kehityksen myötä vähentää työntekijöiden tarvetta elintarviketeollisuudessa. Elintarviketeollisuuden työntekijöistä työskentelee yksityisellä sektorilla lähes 90 %. Merkittävin tuotannonala työllistäjänä on lihateollisuus, jonka palveluksessa on lähes 27 % elintarvikealan työntekijöistä. Meijeriteollisuuden vastaava osuus on noin 13 % ja hedelmien ja vihannesten jatkojalostuksen 10 %. Valtion omistaman teollisuuden suurin työllistäjä on mylly- ja tärkkelysteollisuus.

Puolan maatalouden ja elintarviketeollisuuden investointien kehittymistä viime vuosina on kuvattu taulukossa 11. Elintarviketeollisuuden investoinnit ovat 1990-luvulla olleet keskimäärin noin 14 % kaikista teollisuuden tekemistä investoinneista.

Elintarviketeollisuuden investoinnit lähtivät nopeaan kasvuun vuonna 1994. Ennen sitä investointien määrä kiintein hinnoin laskettuna laski vuosittain. Vuonna 1998 maatalouden investoinnit laskivat jälleen, kun taas teollisuuden investoinnit jatkoivat kasvuaan.

Taulukko 11. Puolan maatalouden ja elintarviketeollisuuden investointien kehitys viime vuosina.

	1995	1997	1998
Maatalouden investoinnit, mrd. mk ⁹	2.4	3.7	3.1
Elintarviketeollisuuden investoinnit, mrd. mk	4.9	6.9	7.1
Maatalouden investointien määräindeksi, Edellinen vuosi = 100	133.3*	98.6	80.5
Elintarviketeollisuuden investointien määräindeksi, edellinen vuosi = 100	120.1*	104.0	98.5

Lähde: Central Statistical Office 1999.

* 1996

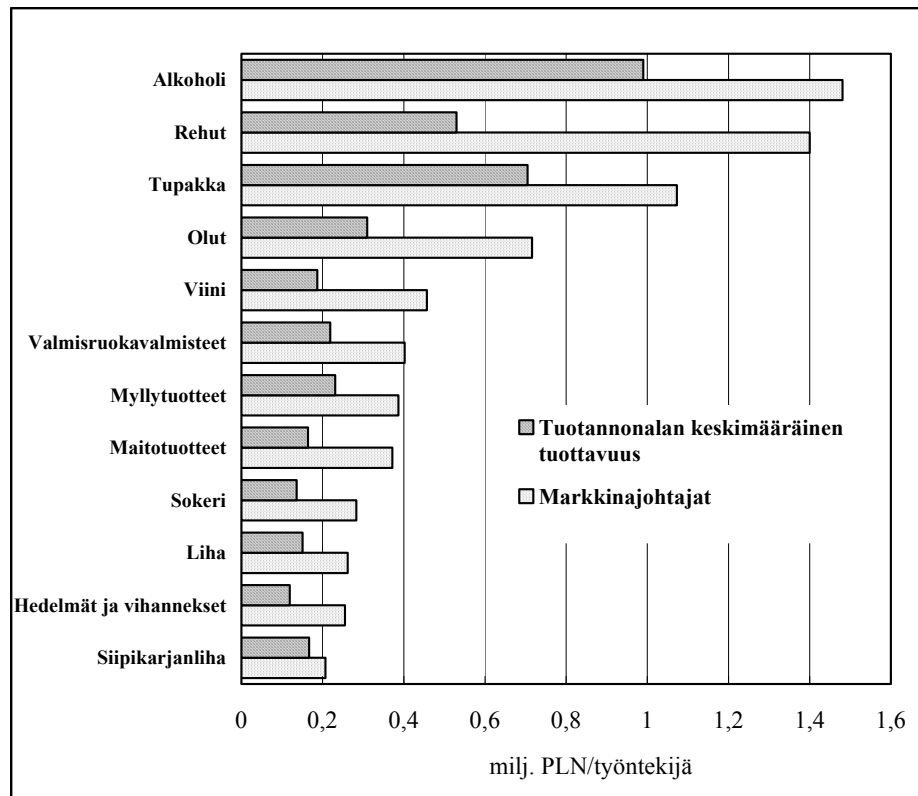
Elintarviketeollisuuden investoinnit olivat noin 41 % suuremmat vuonna 1998 kuin vuonna 1990 ja vastaavasti 23 % suuremmat kuin vuonna 1995 (GUS 1998). Elintarviketeollisuuden investoinnit jakautuivat vuonna 1997 seuraavasti: koneet ja teknologia 63,1 %, rakennukset 25,6 %, kuljetus 9,1 % ja muu 2,2 % (Ministry of agriculture and food economy 1999). Suurin ero investointirakenteessa muihin teollisuusinvestointeihin oli elintarviketalouden huomattavasti suuremmat kone- ja teknologiainvestoinnit, joskin tämä ero on kaventumassa. Taustalla on ollut tarve nykyaikaistaa elintarviketeollisuuden tuotantoa nopeasti vastaamaan markkinoiden vaatimuksia kiristyvässä kilpailussa. Ulkomaisten investointien merkitys tässä kehityksessä on ollut huomattava. Teollisuudessa yleisesti hallitsevin investointikohde oli rakennukset.

Puolan elintarviketeollisuuden investoinnit ovat viime vuosina olleet korkealla tasolla ja kokonaisuudessaan selvästi poistoja suuremmat. Investoinnit eivät ole kuitenkaan jakautuneet tasaisesti tuotannon eri aloille, sillä esimerkiksi liha- ja myllyteollisuudessa sekä hedelmien ja vihannesten jatkojalostuksessa poistot ovat ylittäneet investointien määrän (Viaene ja Gellynck 1999). Investoinnit ovat siten päätyneet erityisesti lopputuotteiden valmistukseen eikä niinkään maataloustuotteiden perusjalostukseen. Investoiduimpia tuotannonaloja ovat olleet juomat, makeiset, olut ja valmisruokavalmisteet. Myös ne tuotannon alat, joiden kotimaiset tai vientimarkkinat (erityisesti idänvienti) ovat kehittyneet suotuisasti ovat houkuttelleet paremmin investointeja. Tuotannonalojen sisällä on lisäksi havaittavissa korkeampi investointiaste alan johtavien yritysten keskuudessa (Urban 1997, 1999). Tämä johtuu osin suorien ulkomais-

⁹ Ml. metsästys.

ten investointien päätyemisestä juuri kaikkein parhaimpiin ja kannattavimpiin yrityksiin.

Investointien jakautumisen johdosta tuotannonalojen parhaat yritykset ovat pystyneet huomattavasti parantamaan kilpailukykyään markkinoilla. Näiden yritysten tuotantotehokkuus ja tuotteiden laatu ovat lähestyneet länsimaisten kilpailijoiden tehokkuutta ja laatua, ja ne pystyvät parhaiten kilpailemaan markkinoilla myös Puolan liittyttyä EU:n jäseneksi. Samalla erot Puolan elintarviketeollisuuden sisällä ovat kasvaneet, sillä ne yritykset, jotka eivät ole kysyneet mittaviin investointeihin tuotantonsa nykyaikaistamiseksi, ovat tulevaisuudessa vaikeuksissa kilpailun edelleen kiristyessä (kuvio 5).

Kuvio 5. Markkinajohtajayritysten tuottavuus verrattuna tuotannonalan keskimääräiseen tuottavuuteen vuonna 1997 (Urban 1999).

Puolan elintarviketeollisuuden heikon kannattavuuden keskeinen syy on tuotantokapasiteetin alhainen käyttöaste

Puolan elintarviketeollisuuden kannattavuus parani vuodesta 1994 eteenpäin, kun tarkastellaan nettovoittojen määrää suhteessa liikevaihtoon. Lähinnä Venäjän kriisin aiheuttamana kannattavuus kuitenkin vuonna 1998 jälleen huononi oleellisesti (taulukko 12). Yrityksistä voitollisia vuonna 1998 oli 60 % (PAIZ 1999a). Puolan elintarviketeollisuuden kannattavuus on suhteellisen alhainen, sillä esimerkiksi Saksassa se vuonna 1995 oli 4,4 %. Huonoon kannattavuuteen on pääasiallisena syynä kapasiteetin alhainen käyttöaste, joka kuitenkin vaihtelee huomattavasti yritysten välillä.

Kuten investoinneissa myös kannattavuudessa oli huomattavia eroja eri tuotannonalojen kesken. Paras kannattavuus oli oluen ja eläinrehujen valmistuksessa, kun taas heikoin tulos oli viiniteollisuudessa sekä hedelmien ja vihannesten jatkojalostuksessa (taulukko 13). Verotietoihin perustuvaa kannattavuuden arviointia kohtaan tulee suhtautua varauksella, sillä se ei ota huomioon esimerkiksi monikansallisten yritysten sisäisiä tulonsiirtoja maiden välillä.

Taulukko 12. Puolan elintarviketeollisuuden kannattavuus 1994-98.

	1994	1995	1996	1997	1998
Bruttovoitto suhteessa liikevaihtoon, %	2.3	2.7	3.6	2.7	1.7
Nettovoitto suhteessa liikevaihtoon, %	0.5	1.0	1.8	1.2	0.5

Lähde: PAIZ 1999a.

Taulukko 13. Puolan elintarviketeollisuuden kannattavuus toimialoittain vuonna 1998.

Tuotannonala	Voitto suhteessa liikevaihtoon, %
Liha	1.34
Kala	1.67
Maitotuotteet	0.95
Olut	6.1
Vodka	1.89
Viini	-0.79
Hedelmä- ja vihannesmehut	0.28
Hedelmien ja vihannesten jatkojalostus	-0.73
Makeiset	2.81
Eläinten rehut	3.12

Lähde: PAIZ 1999a.

Elintarviketeollisuuden tuotantokapasiteetin alhaisen käyttöasteen taustalla on monia syitä. Suunnitelmatalouden aikana merkittävä osa tuotannosta vietiin Neuvostoliittoon. Siirtyminen markkinatalouteen pienensi kuitenkin oleellisesti maiden välistä ulkomaankauppaa ja puolalaisten elintarvikkeiden kysyntää. Tämä laski osaltaan elintarviketuotannon määrää. Tästä tuotantokapasiteetista on tällä hetkellä osa teknologisesti vanhanaikaista ja tehokkuudeltaan taloudellisesti kilpailukyvyttöä. Tuotteet eivät myöskään enää vastaa markkinoiden muuttuneisiin tarpeisiin. Tuotantokapasiteetin hyödyntämiseen ovat vaikuttaneet myös suuret vuosittaiset vaihtelut maataloustuotannon määrässä ja laadussa. Lisäksi Puolan maatalouden sirpaleinen rakenne ja tuotantosopimusten puuttuminen aiheuttavat ylimääräisiä kustannuksia ja vaikeuttavat raaka-aineiden laadunhallintaa. Puutteet markkina- ja kuljetusjärjestelmissä heikentävät toiminnan tehokkuutta, minkä lisäksi rahoitusmarkkinoiden huono toimivuus ja lainojen kalleus aiheuttavat maksuvalmiusongelmia yrityksissä heikentäen alan kannattavuutta. Yleisesti voidaan todeta, että Puolan institutionaalinen kehitys ja maatalouden rakennemuutos ovat avainasemassa maan elintarviketalouden kilpailukykyyn kehitykselle (Viaene ja Gellynck 1999).

Puolan elintarvikemarkkinat uudistuvat tulevina vuosina merkittävästi teollisuuden ja kaupan keskittyessä, tuonnin lisääntyessä sekä kuluttajien ostokäyttäytymisen muuttuessa. Tämä pakottaa elintarvikkeiden tuottajat keskittymään entistä enemmän markkinoilla tapahtuviin muutoksiin ja kustannustehokkuuden lisäksi investoimaan nykyistä merkittävämmiin erityisesti tuotekehitykseen ja tarjontaketjujen hallintaan.

Elintarviketeollisuuden tuotanto polkee Unkarissa paikallaan

Unkari on tunnettu hedelmällisestä maaperästään ja kasvintuotannolle edullisesta ilmastostaan. Nämä mahdollistavat laajan kasvivalikoiman käytön, josta on esimerkkinä muun muassa riisin tuotanto. Kilpailukykyisen maataloustuotannon lisäksi Unkarin taloudelliset-maantieteelliset ominaisuudet, kuten eurooppalaisittain alhainen palkkataso sekä sijainti itä- ja länsimarkkinoiden välissä, tukevat elintarviketalouden kilpailukykyisyyttä markkinoilla.

Taulukossa 14 on kuvattu elintarviketuotannon kehitystä viime vuosina. Vuosien 1995-97 tiedoista nähdään, että vaikka tuotanto on arvoltaan kasvanut, sen määrä on sitä vastoin hieman pienentynyt. Vuonna 1998 elintarviketuotannon lasku kuitenkin pysähtyi ja kasvoi vajaalla prosentilla vuoteen 1997 ver-

Taulukko 14. Tunnuslukuja Unkarin elintarviketaloudesta.

	1995	1996	1997
Elintarviketuotannon arvo perushinnoin, mrd. mk	32.1	34.5	36.8
Tuotannon muutos edellisestä vuodesta kiintein hinnoin, %	2.2	-0.4	-7.2
Elintarviketuotannon osuus kokonaistuotannon arvosta, %	8.7	8.6	7.8
Elintarviketuotannon osuus teollisuustuotannon arvosta, %	25.1	24.8	20.8
Elintarviketeollisuuden osuus bruttokansantuotteesta, %	4.2	4.0	3.7

Lähteet: AKII 1999, Hungarian Central Statistical Office 1999a.

rattuna (AKII 1999). Kasvun mahdollisti kotimaisen kysynnän elpyminen, sillä Venäjän kriisin vaikutuksesta viennin määrä laski yli 6 % (Hungarian Central Statistical Office 1999c).

Elintarviketuotannon merkitys Unkarin taloudelle on huomattava, sillä sen arvo on noin viidennes koko teollisuustuotannon arvosta. Elintarviketeollisuuden osuus Unkarin bruttokansantuotteesta oli 3,7 % vuonna 1997. Elintarviketeollisuuden merkitys on kuitenkin pienentynyt 1990-luvulla, sillä sen BKT-osuus oli vuosina 1992-94 keskimäärin 4,8 % (OECD 2000c). Maataloudessa kehitys on ollut vastaava joskin sen merkitys taloudelle on laskenut vielä nopeammin. Arvonlisäys talouden muilla aloilla on ollut siten nopeampaa kuin elintarviketaloudessa. Maa- ja elintarviketalouden arvioidaan laajana käsitteenä kuitenkin edelleen vastaavan 15-18 % Unkarin bruttokansantuotteesta (Ministry of Agriculture and Regional Development 1999).

Tuottavuuden kasvu Unkarin elintarviketeollisuudessa hidastunut viime vuosina

Kuten taulukosta 14 voitiin havaita ei elintarviketeollisuuden tuotannossa ole tapahtunut kasvua viime vuosina. Samanaikaisesti työntekijöiden määrä elintarvikkeiden tuotannossa on laskenut voimakkaasti. 1990-luvun alusta vuoden 1998 loppuun elintarviketeollisuuden työntekijöiden määrä on pienentynyt 200 000:sta alle 120 000. Elintarviketeollisuudessa työskenteli vuonna 1998

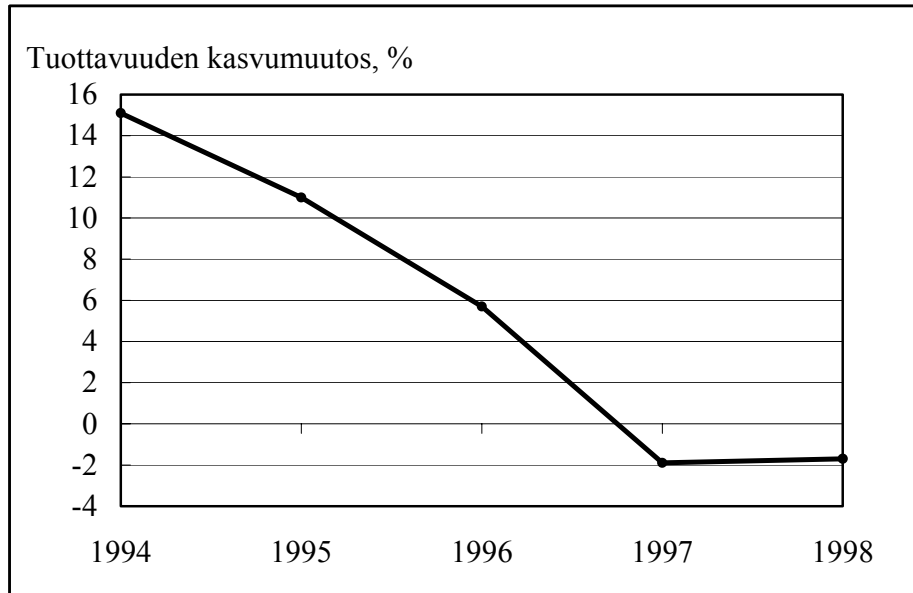
vajaat 4 % Unkarin työllisistä (Hungarian Central Statistical Office 1999c). Merkittävin syy työntekijöiden määrän laskuun on ollut yksityistäminen, joka lopetti kannattamattomia tuotantoyksiköitä sekä rationalisoi tuotantoa rakennemuutoksen ja teknologisen kehityksen kautta. Myös kotimaisen kysynnän lasku ja vientimarkkinoiden menettäminen ovat vähentäneet elintarviketeollisuuden työpaikkoja, koska useat yritykset ovat ajautuneet vararikkoon (Kiss 1997).

Työntekijöiden määrällä mitattuna merkittävimmät tuotannonalat Unkarin elintarviketeollisuudessa ovat liha- ja siipikarjateollisuus, hedelmien ja vihannesten jatkojalostus sekä leipomo- ja meijeriteollisuus. Kyseisillä tuotannonaloilla työntekijöiden palkat ovat myös selvästi pienemmät kuin muussa elintarviketaloudessa. Korkeimmat kuukausipalkat ovat olut- ja virvoitusjuomateollisuudessa, noin 3 000-3 100 markkaa (AKII 1999).

Työntekijöiden lukumäärän nopea pientyminen, samalla kun elintarviketuotannon määrä on pysynyt lähes ennallaan, on mahdollistanut lähes kolmanneksen kasvun tuottavuudessa työntekijää kohti vuodesta 1994 vuoteen 1998. Tuottavuuden kasvu työntekijää kohti oli selvästi yli 10 % vuosina 1994 ja 1995, mitä voidaan pitää erittäin hyvänä. Tuottavuuden kasvun mahdollisti esimerkiksi vuonna 1994 elintarvikkeiden tuotannon 5,5 % kasvu samanaikaisesti, kun työntekijöiden määrä laski yli 8 %. Vuonna 1996 tuottavuus kasvoi vielä lähes 6 %, mutta kasvun hidastuminen jatkui kuitenkin nopeana. Sekä vuonna 1997 että 1998 tuottavuus Unkarin elintarviketeollisuudessa laski (kuvio 6). Pääsyyinä tuottavuuden heikentyneeseen kehitykseen oli teollisuuden tuotantokapasiteetin alhainen käyttöaste. Tähän vaikutti merkittävästi vientimarkkinoiden heikko kysyntätilanne, sillä tuotannosta vietiin reilusti yli neljännes. Tuottavuuden huonontuminen on uhka Unkarin elintarvikeyritysten kannattavuudelle, varsinkin kun elintarviketeollisuuden palkat ovat maassa nousseet 1990-luvulla keskimäärin tuottavuuden kasvua nopeammin.

Tuottavuuden nopeaan kasvuun vuosina 1994, 1995 ja 1996 ovat osaltaan vaikuttaneet aikaisessa vaiheessa alkanut elintarviketeollisuuden yksityistäminen ja suorat ulkomaiset investoinnit. Nämä edesauttoivat teknologista kehitystä teollisuudessa, mikä vähensi työvoiman tarvetta. Tuottavuuden muutoksiin vuositason vaikuttavat myös vaihtelut maataloustuotteiden tuotantomäärissä, joten johtopäätöksiä tuottavuuden kehityksestä tulee tehdä vasta usean vuoden kehityksen perusteella.

Oleellisissa roolissa elintarviketeollisuuden nykyiseen tuottavuuteen ja sen tulevaan kehitykseen ovat investoinnit. Niiden määrä ja jakautuminen teol-

Kuvio 6. Tuottavuuden kasvun kehitys Unkarin elintarviketeollisuudessa työntekijää kohti vuosina 1994-98 (laskelma perustuu lähteisiin: AKII 1999, Hungarian Central Statistical Office 1999c, Kiss 1997).

lisuudessa vaikuttavat ratkaisevasti yritysten kykyyn kilpailla markkinoilla. Unkarin elintarviketeollisuuteen investoitiin vuonna 1998 yhteensä 1,7 mrd. markkaa, josta rakennusten osuus oli 25 % ja koneiden lähes 69 %. Vastaava suhde investoinneissa on vallinnut koko 1990-luvun. Investointien kohdistuminen pääasiassa koneisiin ja laitteisiin johtuu yritysten tarpeesta ei niinkään kasvattaa tuotantokapasiteettiaan vaan edelleen nykyaikaistaa tuotantoa, lisätä tuottavuutta ja parantaa kilpailukykyä (Kiss 1997).

Elintarviketeollisuuden investointien osuus kaikista Unkarin talouteen tehdyistä investoinneista on 1990-luvulla ylittänyt alan osuuden bruttokansantuotteesta. Maatalouden ja elintarviketeollisuuden investointien kehittymistä on kuvattu taulukossa 15. Kansallisessa valuutassa mitattuna elintarviketalouden investoinnit ovat aikavälillä 1994-98 kasvaneet vajaasta 40 mrd. lähes 70 mrd. forinttiin. Unkarin forintin ulkoinen arvo suhteessa markkaan on heikentynyt kuitenkin nopeasti, minkä vuoksi investointien määrässä ei markoissa mitattuna ole merkittävää muutosta. Maatalouden investoinnit ovat tarkastelujaksolla kehittyneet myönteisemmin kuin elintarviketeollisuuden investoinnit.

Taulukko 15. Unkarin maatalouden ja elintarviketeollisuuden investointien kehitys viime vuosina.

	1995	1996	1997	1998
Maatalouden investoinnit, milj. mk	725	822	1 115	1 251
Elintarviketeollisuuden investoinnit, milj. mk	1 721	1 364	1 572	1 732
Maatalouden investointien määräindeksi ¹⁰ , Edellinen vuosi = 100	96.9	127.4	114.1	-

Lähteet: AKII 1999, Hungarian Central Statistical Office 1998.

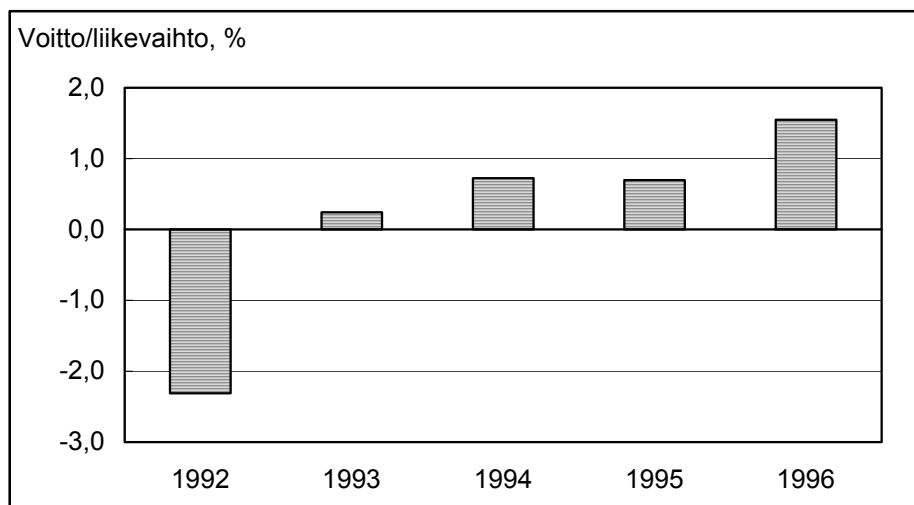
Eniten investoiva toimiala vuonna 1998 oli lihateollisuus, jonka osuus kokonaisinvestoinneista oli 12 %. Siipikarjateollisuuden vastaava osuus oli 11 %, hedelmien ja vihannesten jatkojalostuksen 9 %, virvoitusjuomateollisuuden 9 % sekä leipomoteollisuuden 8 % (AKII 1999). Moni edellä mainituista tuotannonaloista on edelleen teknisesti jäljessä saman alan yrityksistä esimerkiksi EU:ssa. Tästä syystä investointitarve näillä sektoreilla ylittää poistojen määrän, kun taas ne tuotannonalat, joille virtasi runsaasti investointeja ja ulkomaista pääomaa jo vuosikymmenen alussa keskittyvät lähinnä tuotantoa ylläpitäviin investointeihin. Tällaisia aloja ovat muun muassa panimo-, makeis- ja rasvateollisuus.

Unkarin elintarviketeollisuuden kannattavuus parantunut 1990-luvulla huomattavasti

Elintarviketeollisuuden kannattavuus on Unkarissa parantunut tasaisesti 1990-luvulla. Vuosikymmenen alun tappiollisista vuosista elintarviketeollisuuden tulos kääntyi voitolliseksi vuonna 1993 (kuvio 7). Kannattavuuden parantuminen jatkui edelleen vuonna 1997, sillä elintarviketeollisuuden voitto ennen veroja nousi jo lähes 3 prosenttiin liikevaihdosta, mikä vastaa alan kannattavuutta myös Puolassa (Jansik 1999). Kannattavuuden taustalla ovat yksityistäminen ja rakennemuutos, mikä on mahdollistanut tuottavuuden kasvun sektorilla.

Kannattavuudessa Unkarin elintarviketeollisuuden sisällä on merkittäviä eroja. Taulukossa 16 on esitetty alakohtainen kannattavuus. Määräävän markkina-asemansa turvin sekä kasviöljy- että tärkkelysteollisuus ovat kannattavuus-

¹⁰ Ml. metsä ja metsästys.

Kuvio 7. Unkarin elintarviketeollisuuden kannattavuus 1992-96 (AKII 1997).

Taulukko 16. Kannattavuus toimialoittain Unkarin elintarviketeollisuudessa vuonna 1996 (voitto ennen veroja / liikevaihto).

Toimiala	Kannattavuus, %	Yritysten lkm
Liha ja kala	1.53	334
Siipikarja	-0.17	96
Hedelmä ja vihannes	1.72	221
Kasviöljy*	11.06	64
Maitotuotteet	0.34	114
Myllytuotteet	1.67	150
Tärkkelys*	4.54	8
Rehut	3.38	169
Leipomotuotteet	2.49	630
Sokeri	2.54	7
Makeiset	-1.64	122
Pasta	2.60	73
Muu	4.98	128
Alkoholi	-2.87	153
Viini	3.68	204
Olut	3.11	171
Virvoitusjuomat	-13.85	94

Laskelma perustuu AKII:n (1997) yritystilastoon.

* Yksi suuri yritys hallitsee lähes koko markkinoita

deltaan Unkarin elintarviketalouden parhaimmistoa. 1990-luvun alkuvuosina tappiollisia, mutta voitollisiksi tuloksensa kääntäneitä tuotannonaloja ovat muun muassa liha-, tärkkelys-, rehu-, sokeri- ja viiniteollisuus. Huonoiten kannattavia tuotannonaloja näyttäisivät olevan virvoitusjuoma-, alkoholi-, makeis- ja siipikarjateollisuus. Kannattavuuslukuihin tulee kuitenkin suhtautua varauksella, sillä tuotannonalan kannattavuuteen vaikuttaa merkittävästi sen yritysraakenne. Kokonaisuudessaan huonosti kannattavalla tuotannonalalla saattaa toimia yrityksiä, joiden kannattavuus on kuitenkin erittäin hyvä.

Unkarin elintarviketeollisuuden kannattavuuden hyvälle kehitykselle on olennaista hyödynnetäänkö tuotantokapasiteettia nykyistä tehokkaammin, mikä parantaisi tuottavuutta. Tuottavuuden ohella keskeistä on myös arvonalisäyksen kasvu. Tämän vuoksi kannattavuuteen vaikuttaa, miten tuotteiden laatu-, hygieniä-, turvallisuus-, ja ympäristökysymyksissä edistytään, koska tuotteista saatava hinta määräytyy jatkossa yhä selvemmin kuluttajien ostopäätösten ja niiden taustalla olevien käsitysten perusteella.

3.3 Toimialakuvaukset

Luvut 3.1 ja 3.2 kuvasivat Puolan ja Unkarin elintarviketeollisuuksia lähinnä kokonaistasolla. Arvioitaessa EU:n laajentumisen vaikutuksia Suomen elintarviketalouteen, tulee Suomelle tärkeimpiä tuotannonaloja - liha-, maito- ja viljasektoria - tarkastella yksityiskohtaisemmin. Kyseiset tuotannonalat ovat keskeisessä asemassa myös Puolan ja Unkarin elintarviketaloudessa, kun verrataan niiden osuutta muiden alatoimialojen osuuksiin kokonaistuotannon arvosta (taulukko 17). Molemmissa maissa lihateollisuus on merkittävin ja meijeriteollisuus toiseksi merkittävin elintarviketeollisuuden ala. Puolassa maitotalouden merkitys elintarviketaloudelle on suurempi kuin Unkarissa, jossa taas viljasektorin asema on korostunut.

Taulukossa on verrattu myös Puolan ja Unkarin ruoantuotantoa vuonna 1998 tuotannon tasoon talousuudistuksen alkuvuosina. Tuotannonkehityksestä voidaan havaita, että ruoantuotanto on vähentynyt molemmissa maissa. Tämä on johtunut lähinnä maataloustuotannon pienentymisestä. Unkarissa tuotanto oli vuonna 1998 vertailujakson 1989-91 tuotantoon verrattuna suhteessa edelleen alemmalla tasolla kuin Puolassa.

Luvussa 3.2 tarkastellun tuottavuuden ohella korostetaan vientimenestystä kilpailukyvyn mittarina. Kuviossa 8 on kuvattu Puolan ja Unkarin elintarvik-

keiden ulkomaankauppaa viime vuosina. Kun verrataan viennin arvoa suhteessa tuonnin arvoon, nähdään, miten teollisuuden ulkomaankauppa on kummasakin maassa kehittynyt. Kuvion arvo 1 tarkoittaa, että viennin arvo suhteessa tuonnin arvoon on yhtä suuri.

Taulukko 17. Elintarviketuotannon arvon jakautuminen tuotannonaloittain vuonna 1997, %.

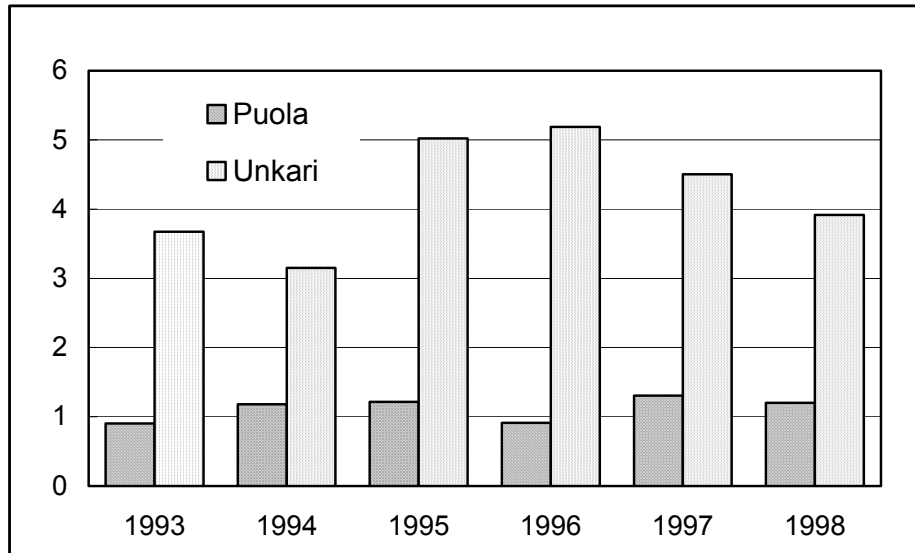
	Puola	Unkari
Liha- ja kalatuotteiden tuotanto ja jatkojalostus	24.3	29.1
Maitotuotteet	15.6	11.1
Myllytuotteiden ja tärkkelyksen tuotanto	3.8	5.3
Rehut	3.9	7.4
Hedelmät ja vihannekset	7.6	9.8
Alkoholi ja viini	14.4	2.2
Sokeri	7.0	4.2
Olut	7.0*	3.3
Muut (leipomotuotteet, makeiset, virvoitusjuomat)	16.4	27.6
Yhteensä	100.0	100.0
Elintarviketuotannon määräindeksi 1998, 1989-1991=100	88.1	77.8

Lähde: PAIZ 1999a, Ministry of agriculture and food economics 1998, Hungarian Central Statistical Office 1999c, OECD 1999b.

* Arvio

Elintarvikkeiden viennin ja tuonnin suhdearvot Puolalle ja Unkarille tuovat selkeästi esiin maiden välisen eron niiden ulkomaankaupan luonteessa. Puolas-
sa elintarvikkeiden vienti ja tuonti ovat niiden arvolla mitattuna olleet viime vuosina lähes tasapainoiset, kun taas Unkarin elintarviketalous on ollut hyvin vientiorientoitunut. Unkarin elintarvikeviennin arvo oli vuonna 1998 lähes nelinkertainen tuonnin arvoon verrattuna. Kyseinen suhde on vuodesta 1996 lähtien tasoittunut kuitenkin vuosittain, sillä tuonnin arvo on kasvanut samaan aikaan kun viennin arvo on pysynyt lähestulkoon ennallaan.

Menestyminen ja markkinaosuuksien vahvistaminen elintarvikkeiden vientimarkkinoilla edellyttää kilpailukykyistä ja riittävän mittavaa raaka-ainetuotantoa, joka on pääosin peräisin kotimaasta tai lähialueilta. Taulukossa 18 on esitetty tuotannon suhdetta kotimaiseen kulutukseen lihalla, maidolla ja viljalla. Mikäli omavaraisuusaste on alle 100 %, maa joutuu purkamaan varas-

Kuvio 8. Puolan ja Unkarin elintarvikeviennin arvo suhteessa tuonnin arvoon (FAO 1999).

Taulukko 18. Lihan, maidon ja viljan omavaraisuus Puolassa ja Unkarissa, %.

	Puola		Unkari	
	1989	1997	1989	1997
Sianliha	100	108	122	106
Naudanliha	110	115	139	100
Siipikarjanliha	106	95	179	158
Maito	100	106	104	101
Vilja	93	94	117	145

Lähde: Mäkimattila 1999.

tojaan tai tuomaan kyseistä tuotetta. Mikäli omavaraisuusaste taas ylittää 100 % on maan tuotanto suurempi kuin kotimainen kulutus.

Puola on tarkasteluvuosina ollut omavarainen maidossa ja sen sivutuotteessa naudanlihassa sekä myös sianlihassa. Sen sijaan kotimainen tuotanto ei ole riittänyt kattamaan viljan kulutusta. Siipikarjanlihalla kotimaisen tuotannon nopea kasvu mahdollisti omavaraisuuden vuonna 1998. Unkari taas on tarkasteluvuosina ollut omavarainen kaikkien tuotteiden osalta, joskin maidolla ja naudanlihalla kotimainen tuotanto ja kulutus ovat hyvin lähellä toisiaan. Erityisesti siipikarjanlihalla ja viljalla on Unkarissa huomattava tuotantoylijäämä.

Taulukkoihin 19 (Puola) ja 20 (Unkari) on koottu kuviota 8 vastaavat viennin ja tuonnin arvojen suhdeluvut Suomen kannalta keskeisille liha-, maito- ja viljatuotteille. Taulukoista näkyy myös kyseisten tuotteiden osuus maiden elintarvikeviennistä.

Molemmissa maissa liha ja lihatuotteet ovat erittäin merkittävä vientiar-tikkeli. Viennin rakenne poikkeaa maiden välillä kuitenkin merkittävästi. Puo-lassa lihasäilykkeillä ja –valmisteilla, makkaralla sekä naudanlihalla on keskei-nen asema viennissä, kun taas Unkarissa sianliha ja erityisesti siipikarjanliha ovat vienninarvoltaan merkittävimmät tuotteet. Erot maiden vientirakenteessa kuvaavat hyvin maiden maataloustuotannon erityispiirteitä. Puolassa maidon-tuotannolla on maataloudessa korostunut asema, minkä sivutuotteena on mitta-va naudanlihan tuotanto. Suhdeluvun nopea muutos naudanlihalla taulukossa 19, johtuu viennin yli kolminkertaistumisesta vuonna 1998 vuoteen 1997 ver-rattuna.

Taulukko 19. Viennin arvon kehitys Puolassa suhteessa tuonnin arvon kehi-tykseen.

Tuote	1996	1997	1998	Osuus elintarvi- keviennistä, %
Liha (tuore, pakastettu)	1.2	1.3	1.9	8.1
Naudanliha	0.4	2.6	89.4	3.1
Sianliha	0.7	1.0	0.4	0.8
Siipikarjanliha	1.6	1.4	2.0	2.8
Liha (kuivattu, suolattu, savus- tettu)	2.1	12.9	13.8	0.5
Lihasäilykkeet ja –valmisteet	23.2	15.5	37.1	9.5
Makkarat	35.9	40.6	42.8	5.6
Maito	0.8	2.4	0.4	0.0
Voi	38.6	0.8	4.4	0.3
Juusto	2.7	2.7	3.7	2.2
Maitojauhe	19.1	14.2	16.1	4.7
Vilja yhteensä	0.0	0.1	0.0	0.2
Vehnä ja vehnä jauhot	0.0	0.2	0.0	0.1
Ohra	0.0	0.2	0.0	0.0
Kaura	0.0	127.1	34.0	0.0
Ruis	0.2	0.0	0.0	0.0
Mallas	0.0	0.0	0.0	0.0
Margariini ja ravintorasvat	0.9	4.5	3.2	1.1
Kuorimunat	0.1	0.1	0.2	0.0

Lähde: Laskelma perustuu FAO:n (1999) kauppatilastoon.

Mittavan raaka-ainetuotantonsa ansiosta Puolalla on mahdollisuus tulla merkittäväksi maitotuotteiden viejäksi Euroopassa, varsinkin jos raakamaidon ja maitotuotteiden laatu tulevaisuudessa paranee. Tätä tukee myös maitojauheen ja juuston nykyinen nettovienti. Kaikkien maitotuotteiden osuus Puolan elintarvikeliikenteestä oli 8,5 % vuonna 1998 (Fammu 1999).

Unkarin maa- ja elintarviketaloudessa maitotalous ei ole yhtä merkittävässä asemassa kuin Puolassa. Maitotuotteita ei voida myöskään pitää erityisen tärkeitä Unkarin elintarvikeliikenteelle, mikä näkyy niiden pienenä osuutena elintarvikkeiden kokonaisliikenteessä.

Unkarin edulliset ilmasto- ja maaperäolosuhteet mahdollistavat kilpailukykyisen viljantuotannon, jonka ympärille on muodostunut myös mittava sika-

Taulukko 20. Viennin arvon kehitys Unkarissa suhteessa tuonnin arvon kehitykseen.

Tuote	1996	1997	1998	Osuus elintarvikeliikenteestä, %
Liha (tuore, pakastettu)	16.8	9.6	8.9	18.7
Naudanliha	2.1	1.3	-	0.5
Sianliha	12.9	6.6	3.5	5.5
Siipikarjanliha	519.8	119.6	46.6	10.2
Liha (kuivattu, suolattu, savustettu)	289.7	108.7	21.9	0.1
Lihäsäilykkeet ja -valmisteet	476.1	234.9	157.8	5.2
Makkarat	-	591.3	426.1	3.5
Maito	0.8	1.0	3.1	0.4
Voi	3.7	0.6	6.1	0.2
Juusto	7.6	2.1	2.1	1.2
Maitojauhe	1.2	0.1	1.3	0.2
Vilja yhteensä	3.6	12.5	15.8	15.4
Vehnä ja vehnä jauhot	24.4	209.3	406.1	6.6
Ohra	0.7	1.9	7.7	0.5
Kaura	1.1	-	-	0.0
Ruis	1.6	5.9	8.2	0.0
Mallas	6.9	2.7	6.3	0.4
Margariini ja ravintorasvat	0.5	0.3	0.7	0.2
Kuorimunat	3.8	3.0	2.4	0.7

Lähde: Laskelma perustuu FAO:n (1999) kauppatilastoon.

Taulukko 21. Puolan ja Unkarin elintarvikenettovienti jalostusasteen mukaan vuonna 1996, milj. USD.

	Raaka- aineet	Alhaisen jalostus- asteen tuotteet	Puoli- jalosteet	Korkean jalostus- asteen tuotteet
Puola	-1269.0	-394.0	-134.0	337.0
Unkari	299.8	670.9	411.4	332.3

Lähde: ISMEA 1999.

ja siipikarjatalous. Lihan ja lihatuotteiden viennin arvo on huomattavasti suurempi kuin tuonnin arvo, mutta vuosina 1996-98 tämä suhde on kuitenkin tasapainottunut (taulukko 20).

Maitotuotteiden ohella viljatuotteet ovat toinen merkittävä ero Puolan ja Unkarin elintarvikeviennin rakenteessa. Puolassa viljantuotanto ei tavallisesti riitä kattamaan kotimaista kulutusta. Tämän vuoksi Puola onkin huomattavasta viljantuotannostaan huolimatta merkittävä viljanostaja. Suomen kannalta Puolan viljantuotannossa on mielenkiintoista tuotannonrakenne, sillä kauraa ja ruista tuotetaan huomattavan paljon. Unkarin elintarvikeviennissä taas viljalla ja viljatuotteilla on ratkaiseva rooli. Tämä näkyy myös viljan omavaraisuudessa, sillä esimerkiksi vuonna 1997 tuotanto ylitti kulutuksen lähes puolitoistakertaisesti Unkarin mukaantulo Euroopan unionin sisämarkkinoille tuleekin vaikuttamaan merkittävästi EU:n viljamarkkinoihin.

Jalosteiden, etenkin lihajalosteiden, merkitys Puolan elintarvikeviennissä on suurempi kuin Unkarilla. Kuten yllä olevasta taulukosta nähdään Puolan elintarviketaloudessa nettovienti on sitä suurempaa, mitä korkeamman jalostusasteen tuotteista on kyse. Vaikka Unkarin elintarviketalous kykenee nettovientiin kaikilla jalostusasteilla mitattuna, on nettovienti kuitenkin suurinta alhaisen jalostusasteen tuotteilla.

3.3.1 Lihasektori

Lihan tuotanto ja kulutus Puolassa elpyneet 1990-luvun puolivälin aallonpohjasta

Lihateollisuus on Puolan elintarviketeollisuuden merkittävin toimiala ja vastasi vuonna 1998 yli viidennestä koko elintarviketuotannon arvosta. Taulukossa 22 on kuvattu teollisen mittakaavan lihanjalostusta, joka vastaa reilua puolta koko lihanjalostuksesta (yli 6 henkeä työllistävät yritykset). Loppu tuotannosta tulee lähinnä hyvin pienistä liha-alan yrityksistä. Valtiollinen lihanjalostusteollisuus vastasi 1980-luvun lopussa lähes koko tuotannosta, mutta valtion yhtiöiden yksityistämisprosessi ja pienten paikallisten liha-alan yritysten nopea yleistyminen 1990-luvulla vähensivät teollisen tuotannon osuutta etenkin sian- ja naudanlihalla. Viime vuosina teollisen lihanjalostuksen osuus kokonaistuotannosta on kuitenkin jälleen kasvanut.

Lihan ja lihatuotteiden tuotannossa on ollut huomattavaa vaihtelua talousuudistuksen jälkeisinä vuosina. Tuotannon muutoksiin ovat vaikuttaneet etenkin muutokset kokonaistaloudessa, maataloustuotannossa sekä lihatalouden toimintaympäristössä. Lihamarkkinoiden muutokset voidaan jakaa eri kehitysvaiheisiin.

Taulukko 22. Teollisen lihantuotannon kehitys Puolassa, milj. kg (teuraspaino lämpimänä).

	1990	1995	1997	1998
Kaikki liha yhteensä *, josta	1 628	1 145	1 348	1 486
Sika,	963	728	720	785
teollisuuden osuus kokonaistuotannosta, %**	51	44	50	53
Nauta,	445	136	201	212
teollisuuden osuus kokonaistuotannosta, %**	68	48	59	62
Siipikarja,	201	276	418	478
teollisuuden osuus kokonaistuotannosta, %	73	93	-	97***
Pekoni	4	4	3	3
Lihäsäilykkeet	118	84	105	104
Suolattu, savustettu tai kuivattu liha	714	756	945	888

Lähde: Central Statistical Office 1999, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1999a.

* ml. rasva, ** elopainosta laskettuna, *** vuonna 1999

Hintasäännöstelyn loputtua lihan ja lihatuotteiden kuluttajahinnat nousivat nopeasti vuodesta 1988 vuoteen 1993. Korkeista hinnoista huolimatta lihan kulutus säilyi korkeana, koska suunnitelmatalouden aikana lihan riittämätön tarjonta oli ollut kulutusta rajoittava tekijä. Lisäksi tuotevalikoiman laajentuminen ylläpiti vahvaa kysyntää. Saman aikaisesti viljan alhaisista markkinahinnoista johtuen etenkin sianlihantuotanto oli kannattavaa. Markkinoiden avautuminen ja hyvä kannattavuus synnyttivät alalle huomattavan määrän pieniä liha-alan yrityksiä.

Vuosina 1993 ja 1994 lihan kuluttajahinta jatkoi nopeaa nousuaan. Tausalla oli lähinnä sianlihan tuotannon pienentyminen, joka johtui katovuoden 1992 aiheuttamasta viljan hinnan noususta. Kallis kuluttajahinta laski punaisen lihan kysyntää merkittävästi ja paransi siipikarjanlihan kilpailukykyä sianlihaan nähden. Kuluttajahintojen nousuvauhdin hidastuessa 1990-luvun puolivälissä alle yleisen inflaatiovauhdin kääntyi lihan kulutus jälleen kasvuun ja lihateollisuuden tuotannon pienentyminen pysähtyi (Kupiec ja Leat 1999).

Parin nousuvuoden jälkeen tuotannon kasvu kuitenkin jälleen hidastui Aasian ja Venäjän talouskriisien seurauksena. Kilpailu lihan vientimarkkinoilla oli erityisen kovaa etenkin vuoden 1998 lopulla ja vuoden 1999 alkupuolella. Tämän seurauksena tarjonta kotimarkkinoilla lisääntyi ja hinnat laskivat. Alhaiset hinnat ja vaikea markkinatilanne heijastuivat alkutuotannon ja teollisuuden kannattavuuteen. Useat liha-alan yritykset raportoivat heikentyneistä tuloksista Venäjän kriisin seurauksena (Financial Times 2000b).

Puolan lihantuotanto jakautui vuonna 1998 seuraavasti: sianlihaa 53 %, siipikarjanlihaa 32 % ja naudanlihaa 14 %. Puola on eräs Euroopan suurimmista sianlihan tuottajista. Puolalaisen sianlihantuotannon heikkouksina ovat lihan rasvaisuus ja alhainen tuotantotehokkuus (teurastuksia vuodessa/sikojen määrä) kilpailijamaihin kuten Tanskaan, Hollantiin ja Saksaan verrattuna. Kilpailun kiristyminen vienti- ja kotimaan markkinoilla pakottaa sekä puolalaisen kotieläinjalostuksen että tuotannon, jatkojalostuksen ja myös kaupan tehostamaan toimintaansa (Institute of Agriculture and Food Economics 1996, 1997).

Sianliha ei ole Puolassa 1990-luvulla kokenut yhtä voimakasta tuotannon laskua kuin naudanliha. Naudanlihan tuotannon romahdusmaiseen laskuun on syynä lypsylehmien määrän voimakas pienentyminen, sillä naudanliha on Puolassa lähinnä maitotalouden sivutuote. Tästä johtuen nautojen ruhokoot ovat pieniä ja lihan laatu heikompa kuin erityisesti lihantuotantoon jalostetuilla ja kasvatetuilla nautaroduilla. Edellä mainittujen tekijöiden lisäksi lihantuotannon pienimuotoisuus lisää naudanlihan tuotantokustannuksia sen tarjontaketjussa.

Naudanlihan markkinatilanne on ollut Puolassa huono talousuudistusten alusta lähtien. Lehmien lukumäärän voimakas lasku lisäsi naudanlihan tarjontaa 90-luvun alussa, samalla kun naudanlihan kulutus laski voimakkaasti. Ylitarjonta ja lihan alhainen laatu ovat pitäneet naudanlihan tuotannon kannattavuuden heikkona, mistä syystä myös eläviä nautoja myydään merkittävässä määrin vientiin.

Siipikarjanlihan tuotanto on kasvanut 1990-luvun lopulla Puolassa merkittävästi. Tähän on syynä kotimaisen kysynnän voimakas kasvu ja puolalaisen tuotannon parantunut kilpailukyky kotimaan markkinoilla. Siipikarjanlihasta 77 % on broilerinlihaa, 17 % kalkkunaa, 4 % hanhea ja 2 % kanaa sekä ankkaa (Weżyk 1997, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1999a).

Maatalouden sirpalemaisesta rakenteesta johtuen sian- ja naudanlihan tuotanto tapahtuu valtaosin hyvin pienissä tuotantoyksiköissä. Siipikarjanliha on tässä suhteessa kuitenkin poikkeus, sillä noin 80 % tuotannosta on peräisin kohtuullisen suurista kasvatusyksiköistä. Tilojen pieni koko hidastaa tuotannon laadullista kehittymistä, sillä tiloilla ei ole pääomia tai kiinnostusta tuotantonsa uudistamiseen markkinoiden ja teurastamoiden edellyttämään suuntaan. Pienimuotoinen tuotanto estää myös tuotanto- ja kustannustehokkuuden parantumista. Lihan hankinta- ja kuljetuskustannukset ovat näin ollen korkeat eikä laatua pystytä riittävästi kontrolloimaan.

Taulukossa 23 on kuvattu tuotannon suhdetta lihan kulutukseen. Kuten tuonnin ja viennin suhteesta nähdään Puola on lihan nettoviejä. Merkittävä osuus viennistä on jalostettuja lihatuotteita, kuten makkaraa.

Lihan kulutus oli 1990-luvulla korkeimmillaan vuonna 1991, jolloin se oli yli 73 kg henkeä kohden. Vuosikymmenen kuluessa lihan kulutus on vaihdellut ollen alhaisimmillaan vuonna 1997 vajaat 62 kg. Kotimaan kiristynyt kilpailutilanne laski kuitenkin lihan kuluttajahintoja vuonna 1998, mikä käänsi lihan kulutuksen kasvuun. Kuluttajahinnan muutoksilla on oleellinen merkitys lihan kulutukseen Puolassa, sillä lihan osuus kaikista ruokamenoista on noin kolmannes. Kerroin kysynnän tulojoustolle, joka kertoo kuinka paljon prosenttiyksikön muutos käytettävissä olevissa tuloissa vaikuttaa kulutukseen, on lihalla 0,43 (naudanliha 1,34) ja lihatuotteilla 0,45 (palvattu liha 1,80) (Urban 1997).

Määrän lisäksi myös kulutuksen rakenne on muuttunut. Sianlihan kulutus on pysytellyt 1990-luvulla noin 40 kilossa, kun taas naudanlihan kulutus on puoliintunut vuodesta 1990 vuoteen 1998 mennessä reilusta 16 kilosta 8 kiloon.

Taulukko 23. Lihan kokonaistuotannon ja kulutuksen välinen suhde Puolassa.

Milj. kg*	1997	1998	1999
Lihantuotanto yhteensä, josta	2 770	2 965	2 969
sianlihaa	1 895	2 028	2 045
naudanlihaa	401	418	363
siipikarjanlihaa	473	519	561
Tuonti	113	130	77
Varastojen purku	76	10	-
Varastointi	81	77	126
Vienti	362	385	325
Kotimainen kulutus	2 516	2 643	2 595

Lähde: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1999a.

* pois lukien sisälmykset

Kuluttajat ovat siirtyneet naudanlihasta siipikarjanlihaan, sillä sen kulutus on vastaavasti kasvanut reilusta 8 kilosta yli 13 kiloon henkeä kohden.

Lihan kulutuksessa näkyy keskiluokan kasvu ja elintarvikkeiden kulutuksen ”länsimaistuminen”. Puolalaiset kuluttajat vaativat yhä laadukkaampia tuotteita ja kiinnittävät entistä enemmän huomiota myös tuotteiden terveysominaisuuksiin. Yli puolet lihasta kulutetaan jalostettujen lihatuotteiden muodossa, eikä tämä suhde ole juurikaan muuttunut 1990-luvulla. Kulutus on kuitenkin siirtynyt lihasäilykkeistä palvilihaan ja makkaraan (Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1999a, Kupiec ja Leat 1999). Liha-alan yritysten suoramyynti omien myyntipisteidensä kautta on merkittävä lihatuotteiden jakelukanava Puolassa.

Lihateollisuuden markkinarakenne jälleen keskittymässä

Ennen vuotta 1989 eläinten teurastus ja lihan jatkojalostus tapahtuivat käytännössä kokonaan valtion yhtiöissä. Ne vastasivat oman alueensa lihan tarjonnasta ja olivat usein monopoliasemassa. Talousuudistuksen myötä valtion yhtiöitä alettiin yksityistää ja tällä hetkellä yksityinen sektori vastaa lähes koko tuotannosta.

Entisten valtion yritysten rinnalle syntyi 1990-luvun alussa muutamia tuhansia pieniä liha-alan yrityksiä. Tämä laski teollisen tuotannon osuutta lihan jalostuksesta nopeasti alle puoleen. Yksityistäminen ja markkinoiden vapautu-

minen eivät vaikuttaneet ainoastaan yritysten määrään vaan myös niiden toimintatapaan. Suunnitelmatalouden aikana esimerkiksi siipikarjanlihan tuotanto oli vertikaalisesti integroitua aina maatilalta kuluttajalle asti. Valtion yhtiöillä oli omien jakelukanaviensa kautta niin sanotusti ”varmat” markkinat. Talousjärjestelmän vaihduttua valtaosa tuotannosta myytiin kuitenkin avoimilla markkinoilla ilman tuotantosopimuksia. Toimintamenetelmän muutos aiheutti murrosvaiheessa ongelmia tarjontaketjun toiminnalle, mikä osaltaan heikensi siipikarjanlihan kilpailukykyä tuontilihaan ja muuhun puolalaiseen lihaan nähdyn 1990-luvun alkuvuosina.

Arvioiden mukaan kaikista liha-alan yrityksistä (taulukko 24) ainoastaan noin 230 työllistää vähintään 50 työntekijää. Näiden lisäksi Puolassa on 250 kaupallisesti toimivaa yritystä, joissa kussakin työskentelee 20-50 henkeä ja useita tuhansia erittäin pieniä yrityksiä. Pienimmät yritykset toimivat ainoastaan paikallisilla markkinoilla, kun taas suurimmat toimivat myös oman maakuntansa ulkopuolella sekä valtakunnallisten markkinoiden keskuksissa.

Liha-ala on yritysten lukumäärän nopean lisääntymisvaiheen jälkeen jälleen keskittymässä. Tähän on syynä etenkin kilpailun kiristyminen ja suurtuotannon etujen välttämättömyys sekä kustannusten alentamiseksi että tuotteiden laadun ja yritysten neuvotteluvoiman parantamiseksi. Yleisesti oletetaan, että lihatuotteiden jatkojalostus ja jakelu kykenevät teurastamoteollisuutta paremmin kilpailemaan yhteismarkkinoilla Puolan liittyessä EU:hun (Małkowski 1997).

Taulukko 24. Puolan lihateollisuuden yritys rakenne vuonna 1998.

	Lihan teurastus, jatkojalostus ja pakkaus	, josta siipikarjanlihaan erikoistuneita yrityksiä	Sian-, naudan- ja siipikarjanlihaa jalostavia yrityksiä
Yhteensä, joista	4 932	432	1 805
Valtion yrityksiä	20	4	1
Yksityisiä yrityksiä, joista	4 912	428	1 804
kotimaiset yritykset	4 827	416	1 774
ulkomaiset yritykset	49	4	13
yhteisyritykset	36	8	17

Lähde: PAIZ 1999a.

Puolan liha-alan yrityksistä arviolta vain noin 125-165 täyttää tai on lähellä täyttää Euroopan unionin lihateollisuudelle asettamat tiukat hygieeniset ja eläinlääkinnälliset standardit. Kyseisistä yrityksistä 30 ovat suuria entisiä valtion yhtiöitä, 80 – 120 vuoden 1989 jälkeen perustettuja yrityksiä ja 15 siipikarjanlihaa jalostavia yrityksiä. Kyseisten yritysten yhteinen kapasiteetti on noin 50 – 60 % Puolan lihateollisuuden kapasiteetista, eli yritykset ovat huomattavasti keskimääräistä suurempia (PAIZ 1999a). Mikäli valtaosa liha-alan yrityksistä ei pysty täyttämään EU:n niiden tuotannolle asettamia vaatimuksia, voi edessä olla monen yrityksen sulkeminen lähivuosina.

Lihateollisuus voidaan karkeasti jakaa kolmeen osaan. Ensimmäinen ryhmä on ”markkinajohtajat”, joiden taloudellinen tilanne on hyvä ja jotka kykenevät voitolliseen liiketoimintaan. Nämä yritykset ovat teknologisesti edistyneitä ja hyvin johdettuja. Taulukkoon 25 on koottu merkittävimmät Puolassa toimivat lihateollisuuden yritykset. Myös ”taloutensa kanssa kamppailijat” ovat teknologisesti edistyneitä yrityksiä. Niiden ongelmaksi on kuitenkin muodostunut 1990-luvun alussa lainatun vieraan pääoman kohonneet kustannukset. Kolmas ryhmä lihateollisuudessa ovat ”vararikkoiset”. Kyseisten yritysten tuotanto ja myynti laskevat, rahoitusvalmius on huono ja toiminta kannattamatonta.

Taulukko 25. Merkittävimmät lihateollisuusyritykset Puolassa (vuoden 1998 lopussa).

Yritys	Liikevaihto (milj. mk)	Viennin osuus myyn- nistä, %	Voitto suh- teessa liike- vaihtoon, %
Animex S.A.	994	-	2.0
Harmutil HS Holding SA (Piła)	567	6	2.0
Sokołów S.A.	561	4	2.1
OPP Mięsnego (Białystok)	540	16	2.8
Zakłady Mięsne Morliny S.A.	465	17	4.4
Indykpol SA (Olsztyn)	412	-	1.0
Farm Food SA (Warsaw)	412	20	0.5
Drosed SA (Siedlce)	401	2	2.4
Zakłady Mięsne Mazury SA (Elk)	396	15	1.3
Constar SA (Starachowice)	390	2	0.3
Zakłady Mięsne (Koło)	379	-	1.0

Lähde: PAIZ 1999a.

Kamppailijoihin ja vararikkoisiin kuuluu yhteensä 40 % liha-alan yrityksistä (Kupiec ja Leat 1999).

Ulkomaisten yritysten omistus monissa yrityksissä on huomattava. Esimerkiksi Smithfield Foods (USA) omistaa Animexia, Epstein (USA) Constaria, Campofrio Alimentacion (Espanja) vastaavasti Morliny S.A.-yhtiötä. Kyseisten yritysten lisäksi suoria ulkomaisia investointeja Puolan lihateollisuuteen ovat tehneet muun muassa Globe Meat Technology A/S Tanskasta ja Hans Hoell Fleischwarenfabrik Saksasta.

Puolan liha-alan voimakkaasta keskittymisestä on osoituksena vuonna 2000 neljän merkittävän lihateollisuusyrityksen (Sokołów, Farm Food, Jaroslaw ja Miestar) fuusio. Uuden yrityksen nimeksi tulee Sokołów ja se nousee markkinoiden suurimmaksi noin 20 % markkinaosuudella ohi Animexin, jonka markkinaosuus on vastaavasti 12 %. Huomionarvoista on, että ruotsalainen omistus perustettavasta yrityksestä on merkittävä maataloustuottajien etujärjestö LRF:n ja Swedish Meats'in kautta. Uuden yrityksen kilpailuetuna on erityisesti vahva asema vähittäismyynnissä (PAIZ 1999b, Agra Europe 1999e, Warsaw Business Journal 1999).

Ulkomaisille yrityksille Puola on mielenkiintoinen markkina-alue. Kuluttajien määrä on suuri, minkä lisäksi lihatuotteiden myynnin arvo kasvaa ostovoiman lisääntyessä. Maan palkka- ja energiakustannukset ovat alhaiset ja maantieteellisen läheisyyden lisäksi puolalaisissa vientiyrityksissä on myös Itä-Euroopan ja entisen Neuvostoliiton alueen markkinoiden tuntemusta. Keskeinen ongelma on raaka-ainetuotannon irrallisuus lihateollisuudesta ja markkinoista. Eräät yritykset ovat kiertäneet ongelmaa laajentamalla toimintaansa myös alkutuotantoon. Puolalaisen maatalouden ja lihantuotannon kehityksen kannalta on siten keskeistä, miten alkutuotanto saadaan tiiviimpään yhteistyöhön muiden lihan tarjontaketjun osien kanssa.

Puolan lihateollisuuden investoinnit kohdistuvat tuotantoteknologian uudistamiseen suurissa ja keskisuurissa yrityksissä

Vuosien 1992 ja 1997 välisenä aikana lihateollisuuden investoinnit olivat keskimäärin yli 88 milj. yhdysvaltain dollaria vuodessa, mikä oli neljänneksi eniten panimo-, meijeri- ja makeisteollisuuden jälkeen. Investoinnit ovat 1990-luvulla keskimäärin ylittäneet poistojen määrän, mutta teollisuuden sisällä on yritysکوhtaaisia eroja. Tästä osoituksena valtaosa lihantuotantolaitoksista

ei edelleenkään täytä Euroopan unionin asettamia teknisiä ja hygieenisiä vaatimuksia. Lihateollisuuden investoinnit on suunnattu lähinnä tuotantolinjojen ja teknisen infrastruktuurin uudistamiseen tuotantolaitoksissa. Yritykset pyrkivät investoimaan pitkälle jalostettujen tuotteiden tuotantoon, koska niiden kannattavuus on parempi kuin alhaisen jalostusasteen tuotteilla.

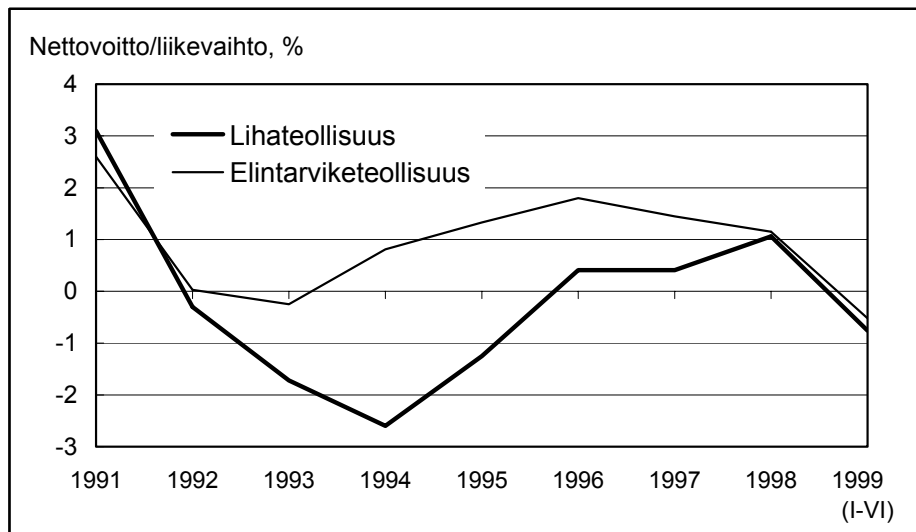
Ulkomaisia suoria investointeja virtasi lihateollisuuteen yhteensä 203 milj. dollaria vuoden 1997 loppuun mennessä. Tämä oli ainoastaan 5,1 % kaikista ulkomaisista investoinneista Puolan elintarviketeollisuuteen. Vertailun vuoksi voi todeta, että esimerkiksi makeisteollisuuteen virtasi ulkomaista pääomaa nelinkertainen määrä. Ulkomaisten yritysten kiinnostus Puolan lihateollisuuteen ei ole siten ollut yhtä suurta kuin moneen muuhun elintarviketeollisuuden alaan. Ulkomaisten yritysten vaikutus Puolan lihamarkkinoilla on kuitenkin kasvanut viime aikoina tehtyjen yrityskauppojen ja fuusioiden kautta.

Parhaiden yritysten kilpailukyky EU-maiden yritysten tasolla

Puolan lihateollisuuden kannattavuus on 1990-luvulla ollut selvästi huonompi kuin elintarviketeollisuudessa keskimäärin (kuvio 9). Tappiollisia vuosia ovat olleet 1992-95 ja 1999 (tammikuu-heinäkuu).

Alan huonoon kannattavuuteen ovat syynä investointeihin tarvittavien pääomien puute ja kalleus, raaka-ainehankinnan tehottomuus sekä tuotantokapasiteetin alhainen käyttöaste. Lihateollisuuden tuotantokapasiteetista on arvioiden mukaan käytössä lihatuotteiden valmistuksessa 70 %, siipikarjanlihan jatkojalostuksessa 92 %, sian- ja naudanlihan purkituksessa 45 % ja siipikarjanlihan purkituksessa 50 % (PAIZ 1999a).

Urban (1999) on arvioinut lihanjalostuksen tuotantotehokkuuden olevan Puolassa ainoastaan kolmannes EU-maiden tehokkuudesta, kun huomioon otetaan tuottavuus työntekijää kohti, viennin osuus kokonaismyynnistä sekä tuotantovälineistön määrä ja laatu. Tutkimuksen mukaan tuottavuus Puolan lihateollisuudessa on ainoastaan puolet EU-maiden vastaavasta, vaikka erot maiden hintatasoissa otetaan huomioon. Puolan lihateollisuuden kilpailukykyä arvioitaessa tulee kuitenkin huomioida, että alan parhaiden yritysten tuottavuus on

Kuvio 9. Puolan lihateollisuuden kannattavuus verrattuna elintarviketeollisuuden kannattavuuteen (Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1999a).

lähes kaksinkertainen alan keskimääräiseen tuottavuuteen verrattuna (katso kuvio 5 sivulla 50). Tästä syystä on todennäköistä, että kilpailukykyisimmät puolalaiset lihateollisuusyritykset tulevat kilpailemaan menestyksekkäästi myös EU:n yhteismarkkinoilla.

Unkari sian- ja siipikarjanlihan sekä lihavalmisteen viejää

Unkarin lihateollisuuden tuotannon arvo oli vuonna 1998 yhteensä 8,9 mrd. markkaa. Tästä siipikarjanlihan osuus oli yli 39 %. Lihasektori on Unkarin elintarviketeollisuuden tärkein toimiala ja sen osuus kokonaistuotannon arvosta oli vuonna 1998 noin 29 %. Taulukossa 26 on kuvattu Unkarin lihantuotannon kehitystä viime vuosina.

Sianlihalla on ollut hallitseva asema Unkarin lihataloudessa. Lihantuotannon rakenne on kuitenkin muuttunut viime vuosina, sillä siipikarjanlihan merkitys on kasvanut nopeasti. Lihan tuotantoluvuista voidaan havaita, että sian- ja naudanlihan tuotanto laski vuonna 1998 voimakkaasti edelliseen vuoteen verrattuna. Pääsyyinä oli vientimarkkinoiden kiristymisen. Hyvän kotimaisen kysynnän kasvun myötä siipikarjanlihan tuotanto laski suhteellisesti selvästi vä-

Taulukko 26. Lihatuotteiden teollinen tuotanto, milj. kg.

	1996	1997	1998
Naudan- ja vasikanliha*	37.4	41.1	33.1
Sianliha*	269.1	307.7	274.0
Siipikarjanliha	-	290.6	280.9**
Kinkkutuotteet	-	10.0	9.2
Sianlihasäilykkeet	14.2	13.8	-
Sianrasva ruoaksi	35.1	26.9	24.1
Makkara ja salami, josta	47.7	45.2	45.7
salami	12.5	12.7	13.6

Lähde: AKII 1999, Hungarian Central Statistical Office 1999a, c.

* luineen, ** ennakkotieto

hemmän (Fórián 1999a). Lihajalosteissa tuotannon kasvua oli havaittavissa salamin tuotannossa, kun taas rasvan tuotanto ihmisravinnoksi pieneni.

Sikojen ja nautojen määrä oli Unkarissa korkeimmillaan vuonna 1983, jolloin sikoja oli noin 10 miljoonaa ja nautoja noin 2 miljoonaa. Tällä hetkellä sikoja ja nautoja on vain noin puolet edellä mainituista määristä, joten Unkarissa on runsaasti käyttämätöntä tuotantopotentiaalia. Eläinten määrän voimakkaaseen laskuun on syynä talousjärjestelmän aiheuttama omistusrakenteen muutos, vertikaalisesti integroidun tarjontaketjun romuttuminen, hintasäännöstelyn purku, vientivaikeudet ja muutokset kuluttajien ostovoimassa.

Viennin vaikeuksien lisäksi raaka-ainetuotannon huono kannattavuus on estänyt lihantuotannon kasvua. Tämä johtuu pääasiassa alhaisesta tuotantotehokkuudesta kilpailijamaihin verrattuna (taulukko 27). Tuotantotehokkuuden parantumista hidastaa kotieläintilojen pieni koko. Esimerkiksi unkarilaisilla sikatiloilla on keskimäärin vain 12 eläintä, kun niiden määrä EU-maiden tiloilla on keskimäärin 77.

Lihan kokonaiskulutus laski selvästi Unkarissa 1990-luvulla. Vuonna 1997 kulutus oli yhteensä 60 kg henkeä kohti vuodessa. Sianlihan kulutus laski aikavälillä 1990-97 42 kilosta 27 kiloon, naudan- ja vasikanlihan kulutus vastaavasti 7 kilosta 5 kiloon ja sisälmysten kulutus 4 kilosta 3 kiloon. Siipikarjanlihan kulutus sitä vastoin kasvoi vastaavana ajankohtana hienoisesti 23 kilosta 24 kiloon. Siipikarjanlihasta 90 % on broilerinlihaa ja loppu kalkkunaa, hanhea sekä ankkaa.

Taulukko 27. Sianlihan tuotannon tehokkuusvertailu.

	Unkari	Saksa	Tanska
Porsaita emakkoa kohti vuodessa, kpl	15.8	18.6	22.0
Päiväkasvu, g/vrk	520	641	730
Rehun hyötysuhde, kg rehua / kg lihaa	3.6	3.0	2.9
Lihaprosentti, %	50.1	56.0	59.9

Lähde: Fórián 1999b.

Keskiluokan pienentynyt ostovoima ohjasi lihatuotteiden kulutusta 1990-luvun alkupuoliskolla hinnaltaan edullisimpiin tuotteisiin. Siipikarjanlihan kulutuksen kasvu johtuikin osin siitä, että se on kuluttajahinnaltaan sianlihaa edullisempää. Hinnan merkitys lihan kulutusrakenteeseen on nähtävissä myös käytävissä olevien tulojen perusteella jaettujen kuluttajaryhmien välillä. Matalan tulotason kotitalouksissa syödään suhteessa eniten siipikarjanlihaa, kun taas korkeimman tulotason kotitalouksissa naudan- ja vasikanlihan, kalan sekä salamin suhteellinen osuus kulutuksesta on suurempi. Siipikarjanlihan suosiota lisää myös vähärasvaisuus ja kuluttajien mielikuva sen terveellisyydestä. Tämän vuoksi siipikarjanliha on suosittua myös nuorten ja hyvin koulutettujen keskuudessa. Siipikarjanlihan kulutuksen kasvun arvioidaan jatkossa tulevan siipikarjanlihasta jalostettujen tuotteiden kautta.

Huomionarvoista on, että edelleen neljännes kotitalouksista kasvattaa liha-eläimiä kotitarvekäyttöön. Osuuden arvioidaan kuitenkin laskevan, mikä lisää teollisesti tuotettujen lihatuotteiden kysyntää tulevaisuudessa (Fórián 1999a, b).

Sianlihalla omavaraisuus on Unkarissa asettunut noin 120 % tasolle, kun taas naudanlihalla tuotanto vastaa kutakuinkin kulutusta. Sianlihan ulkomaankauppa on tasapainottunut, sillä samanaikaisesti kun vientimäärä on pienentynyt on tuonnin määrä kasvanut (taulukko 28).

Siipikarjanlihalla tuotanto ylittää Unkarissa huomattavasti kotimaisen kulutuksen, mikä mahdollistaa mittavan siipikarjanlihan viennin. Kotitarvetuotannon merkitys siipikarjanlihassa ja munissa on huomattava, sillä arviolta 45-48 % kotimaisesta kulutuksesta tyydytetään itse tuotetuilla tuotteilla. Kotitarvetuotannon osuus on kuitenkin viime vuosina ollut laskussa.

Myös lihavalmisteissa Unkari on selvä nettoviejä. Kyseisten tuotteiden tuonti on edelleen hyvin vähäistä. Lihäsäilykkeiden vienti laski vuonna 1998 sitä edeltäneestä vuodesta huomattavasti, kun taas makkaran vienti on ollut viime vuosina kasvussa. Unkarilaisten lihatuotteiden kilpailukykyisyyttä eten-

Taulukko 28. Unkarilaisten lihatuotteiden vienti ja tuonti 1996-1998, milj. kg.

	1996	1997	1998
Sianlihan vienti	103.1	95.8	74.6
Sianlihan tuonti	11.8	20.2	33.7
Siipikarjalihan vienti	107.3	107.2	123.2
Siipikarjanlihan tuonti	0.7	2.6	10.4
Naudanlihan vienti	10.5	10.3	5.1
Naudanlihan tuonti	9.4	13.3	-
Lihäsäilykkeiden ja -valmisteiden vienti	45.6	77.0	58.8
Lihäsäilykkeiden ja -valmisteiden tuonti	0.1	0.4	0.4
Makkaran vienti	15.3	29.7	35.8
Makkaran tuonti	-	0.0	0.1
Muiden lihavalmisteiden vienti	30.3	47.3	23.0
Muiden lihavalmisteiden tuonti	0.1	0.4	0.4

Lähde: FAO 1999.

kin kolmansien maiden vientimarkkinoilla heikentää EU:n omille tuotteilleen maksama vientituki.

Merkittävimmät vientimarkkinat unkarilaisille lihatuotteille ovat EU:ssa. Suurimpia ostajia ovat Saksa, Ranska ja Italia. Toiseksi merkittävin vientialue on Itä-Eurooppa, jossa Slovenia, Puola ja Kroatia ovat tärkeimmät vientimaat. Venäjän ja IVY-maiden merkitys vientialueena on pienentynyt viime vuosina ja esimerkiksi unkarilaisen siipikarjanlihan viennistä kyseisiin maihin päättyi vuonna 1998 ainoastaan 4 %.

Unkarin lihateollisuus keskittynyttä ja vientivetoista

Unkarin sian- ja naudanlihateollisuus koostuu yhteensä noin 600 liha-alan yrityksestä, joista 337 löytyy kirjanpitorekisteristä. Arviolta vain 30 kyseisistä yrityksistä täyttää kansainvälisten markkinoiden hygieniavaatimukset. Lisäksi Unkarissa on noin 100 siipikarjanlihaan erikoistunutta yritystä. Lihatuotteita valmistavia yrityksiä oli vuonna 1998 yhteensä 174, joista 132 toimi sian- ja naudanlihatuotteiden valmistuksessa ja 42 oli erikoistunut siipikarjanlihatuotteisiin (Fórián 1999a, b, Hungarian Central Statistical Office 1999c). Yritysten omistusrakenne on kuvattu taulukossa 29. Ulkomainen omistus Unkarin lihate-

ollisuudessa on merkittävä, mutta alempi kuin elintarviketeollisuudessa keskimäärin (vertaa taulukko 7 sivulla 42).

Lihateollisuusyritysten suuresta lukumäärästä huolimatta markkinat ovat kohtuullisen keskittyneet. Markkinajohtajien tavoitteena on silti edelleen kasvattaa markkinaosuutta. Arvioiden mukaan lähivuosien aikana 6-8 suurimman yrityksen arvioidaan hallitsevan 80-85 % markkinoista, kun niiden nykyinen yhteenlaskettu markkinaosuus on 70 %. Siipikarjanlihateollisuudessa markkinat ovat vieläkin keskittyneemmät, sillä kuuden suurimman yrityksen yhteenlaskettu markkinaosuus on 84 %. Liha-alan yritysten kiinnostus kasvattaa markkinaosuuttaan liittyy jakeluketjun keskittymiseen ja sen neuvotteluvoiman vahvistumiseen. Taulukkoon 30 on koottu Unkarin merkittävimpiä liha- ja siipikarjateollisuuden yrityksiä.

Taulukko 29. Unkarin lihateollisuuden omistusrakenne vuonna 1998, %.

	Kotimaiset yritykset	Kotimaiset sijoittajat	Ulkomainen omistus	Valtio	Muu
Sian- ja naudanliha	34	16	41	7	2
Siipikarjanliha	59	12	27	0	2

Lähde: Fórián 1999a, b.

Taulukko 30. Unkarin lihateollisuuden merkittävimpiä yrityksiä.

Yritys	Liikevaihto 1997, milj. mk	Markkinaosuus 1999, %	Viennin osuus liikevaihdosta, %
Pick Group	1 504	21	39
Délhús Rt.	517	13	37
Zalahús	288	8	27
Gyula	317	8	57
R-KO-N	295	6	21
Pini	442	4	60
Terimpex	392	3	21
Hajdú-Bét Rt.*	n.a.	23	n.a.
Bábolna*	1 126	22	40
Hungerit Rt.*	170	11	45
Sága Foods Rt.*	501	10	n.a.
Zalabaromfi Rt.*	181	10	32
Merián Rt.*	175	2	40

Lähde: Fórián 1999a, b.

*siipikarjanlihateollisuus, markkinaosuus 1998

Viennin merkitys unkarilaisille liha-alan yrityksille on huomattavasti suurempi kuin Puolassa. Tästä syystä vientimarkkinoilla tapahtuvat muutokset vaikuttavat voimakkaammin unkarilaisten kuin puolalaisten yritysten toimintaan ja kannattavuuteen. Eroja on myös unkarilaisten yritysten välillä, sillä esimerkiksi Venäjän kriisin vaikutukset vaihtelivat Unkarissa yrityksittäin. Kun joidenkin yritysten tulokset kääntyivät tappiollisiksi ja niiden oli pakko pienentää tuotantoaan, oli myös yrityksiä, joiden toimintaan Venäjän markkinoiden romahtaminen vaikutti ainoastaan nimellisesti.

Lihat tuotteiden tuotannossa reilusti käyttämätöntä kapasiteettia

Sian- ja naudanlihateollisuuden investoinnit ovat kasvaneet vuodesta 1992 lähtien ja olivat yhteensä 222 milj. markkaa vuonna 1998. Siipikarjanlihateollisuuden investoinnit olivat vastaavasti 203 milj. markkaa. Investoinnit ovat pääasiassa olleet kone- ja laiteinvestointeja (AKII 1999). Siipikarjateollisuudessa investoitiin voimakkaasti vuodesta 1994 vuoteen 1997, minkä ansiosta se on teknologisesti edistynyt. On kuitenkin todennäköistä, ettei investointien määrässä enää lähivuosina tapahdu nopeaa kasvua, sillä myös siipikarjanlihateollisuudessa on ylikapasiteettia. Unkarilaisten teurastamoiden ja lihanjalostuslaitosten kapasiteetista on käytössä keskimäärin vain noin 60 %. Investoinnit tulevat siten suuntautumaan lähinnä nykyisten tuotantolaitosten ylläpitoon.

Suoria ulkomaisia investointeja virtasi lihateollisuuteen vuonna 1997 yhteensä 423 milj. markkaa, mikä oli noin 7 % kaikista ulkomaisten yritysten tekemistä investoinneista Unkarin elintarviketeollisuuteen. Tästä siipikarjanlihateollisuuden osuus oli 132 milj. markkaa. Suoria ulkomaisia investointeja tuli sekä yrityskauppojen että tuotannollisten investointien muodossa (Hungarian Central Statistical Office 1999b).

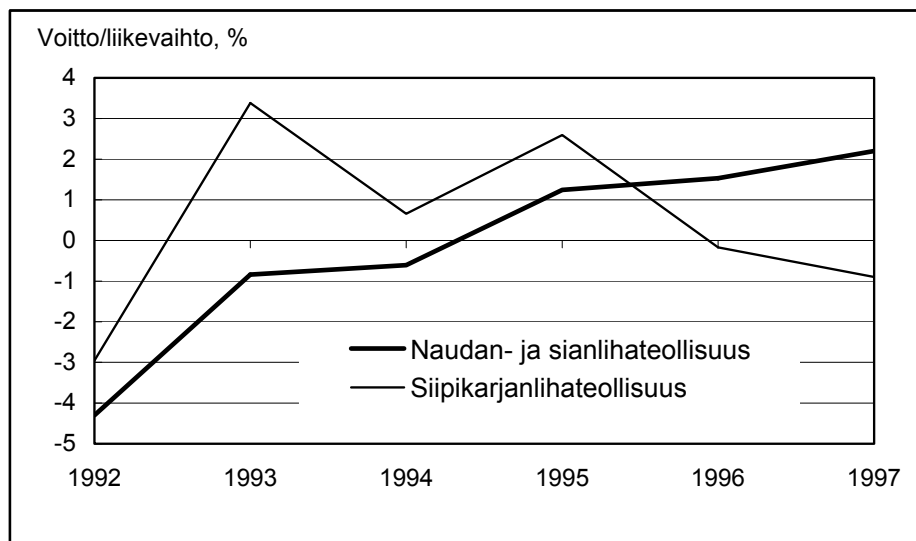
Unkarin lihatalouden vaikeutena on suuri riippuvuus vientimarkkinoiden muutoksista. Tämä heijastuu etenkin alkutuotantoon, sillä nopeat hintavaihtelut vaikeuttavat maatalojen riskienhallintaa ja toimintaedellytyksiä. Ongelmaa korostaa edelleen informaation puute, mikä kärjistää hintojen vaihtelua. Pääomien niukkuudesta johtuen alkutuotannon tehokkuutta parantavia investointeja ei ole kyetty riittävässä määrin tekemään. Tästä syystä lihanjalostusteollisuuden intressissä on lisätä yhteistyötä alkutuotannon suuntaan. Teollisuutta kiinnostavat etenkin suurimmat tuottajat, joiden kautta voidaan nopeimmin parantaa raaka-aineiden laatua ja alentaa vaihdannan kustannuksia. Siipikarjanlihateolli-

suudessa vertikaalinen koordinaatio on yleisempää ja joillain alan yrityksillä on lihanjalostuksen lisäksi hallussaan myös omat rehuntuotanto- ja eläinten kasvatussyksikkönsä.

Lihat tuotteiden kulutusmuutokset ovat heijastuneet myös tuotteiden tarjontaan. Markkinoille on tullut yhä käyttövalmiimpia tuotteita, joiden pakkaamisessa on otettu huomioon kuluttajien muuttuneet tarpeet, esimerkiksi perheeseen pienentyminen ja ruoan valmistukseen käytettävissä olevan ajan lyhentäminen.

Kannattavuudessa merkittäviä eroja lihasektorin sisällä

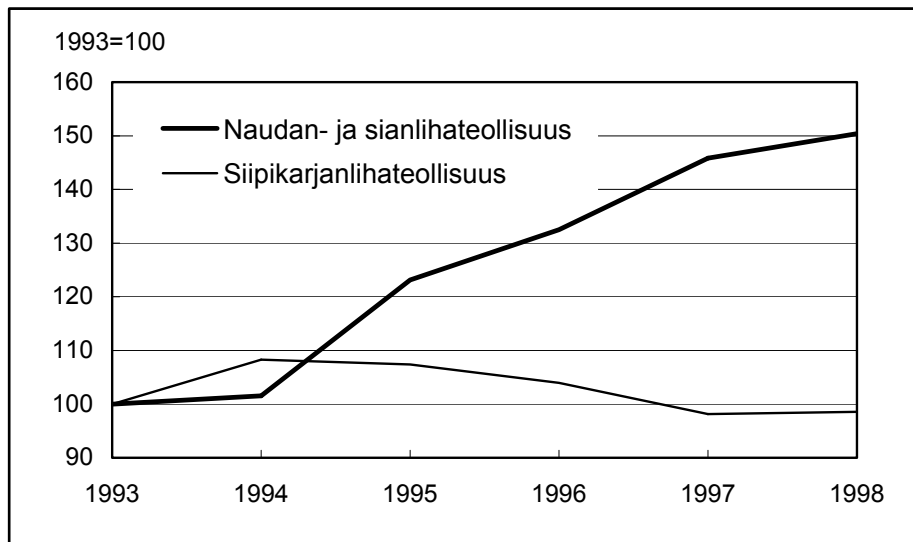
Unkarin lihateollisuus oli tappiollista 1990-luvun alkuvuosina. Tuotanto kääntyi kokonaistasolla voitolliseksi vuonna 1995 ja vuonna 1997 voitto liikevaihtoon suhteutettuna oli ennen veroja hieman yli 2 %. Siipikarjanlihateollisuudessa kannattavuuden kehitys on ollut jokseenkin päinvastainen, sillä vuodesta 1995 eteenpäin alan voitot ovat laskeneet. Vuonna 1997 tappiota kertyi liikevaihtoon suhteutettuna vajaa prosentti (kuvio 10).

Kuvio 10. Unkarin liha- ja siipikarjateollisuuden kannattavuus (AKII 1997, Fórián 1999a, b).

Naudan- ja sianlihateollisuuden parantuneen kannattavuuden taustalla ovat tuotannon tehokkuuden ja jalostusasteen nousu. Siipikarjanlihateollisuuden kannattavuutta ovat viime vuosina heikentäneet alhaiset vientihinnat. Siipikarjanlihateollisuuden ongelmana on myös alhainen tuotannon tehokkuus. Poikkeuksen tekee hanhenmaksa, jossa Unkari on kilpailukykyinen ja jonka vienti on erittäin kannattavaa. Naudan- ja sianlihateollisuudessa nettomyyntien suhde sijoitetun pääoman määrään on huomattavasti suurempi kuin siipikarjanlihateollisuudessa. Tämä kertoo pääoman tehottomasta käytöstä siipikarjanlihateollisuudessa.

Kuviossa 11 on kuvattu tuottavuuden kehitystä Unkarin lihateollisuudessa. Tuottavuuden kasvu on saatu vertaamalla tuotannon määrän suhdetta työntekijöiden määrään vuosittain. Tuottavuuden kehitys tukee kuviossa 10 esitettyä kannattavuuden kehitystä. Naudan- ja sianlihateollisuuden parantunut tuottavuus vuodesta 1994 vuoteen 1998 on tukenut kannattavuuden myönteistä kehitystä. Tuottavuuden kasvu on kuitenkin viime vuosina ollut hidastumassa, mikä todennäköisesti rajoittaa myös kannattavuuden kasvua. Siipikarjanlihateollisuudessa taas tuottavuus heikkeni vuodesta 1995 vuoteen 1997. Tämä johtui työntekijöiden määrän tuotannon määrää nopeammasta kasvusta. Tuottavuuden lasku heijastui nopeasti kannattavuuden heikkenemisenä. Vuonna 1998 tuottavuus Unkarin siipikarjanlihateollisuudessa jälleen parani.

Kuvio 11. Tuottavuuden kehitys työntekijää kohti Unkarin lihateollisuudessa 1994-1998 (AKII 1997, 1999).

Suurimpien lihateollisuusyritysten kannattavuus on huomattavasti parempi kuin alalla keskimäärin. Nettovoitto suhteessa liikevaihtoon oli vuonna 1997 lihateollisuuden suurimmissa yrityksissä seuraava: Pick 4,7 %, Délhús Rt. 3,6 % ja Zalahús 2,7 %. Vastaavasti siipikarjanlihateollisuudessa kotimaan markkinaosuudeltaan suurimmat yritykset olivat selvästi kannattavampia kuin ala keskimäärin. Esimerkiksi Hungerit Rt:n nettovoitto suhteessa liikevaihtoon oli vuonna 1997 1,5 % ja Zalabaromfi Rt:n 1,1 %, kun koko ala keskimäärin oli tappiollista.

3.3.2 Maitosektori

Maidontuotannon heikkoudet maitotalouden keskeinen ongelma Puolassa

Talousjärjestelmän muutoksen seurauksena maitotalouden toimintaympäristö muuttui Puolassa 1990-luvulla oleellisesti. Valtion tilojen alasajo laski lypsy-lehmien määrää, minkä lisäksi myös moni yksityinen tila luopui karjataloudesta. Tuloksena oli maidontuotannon romahtaminen kolmanneksella vuodesta 1989 vuoteen 1995 mennessä. Kyseisenä ajanjaksona maidontuotanto laski 16,4 mrd. kilosta 11,4 mrd. kiloon¹¹ (Mäkimattila 1999).

Kehityksen taustalla oli Puolan markkinoiden nopea avautuminen tuonnille ja yksityistäminen, joka vaikutti erityisesti suurten valtion maidontuotantotilojen toimintaan. Meijereille toimitettu maitomäärä laski suhteessa vielä maidontuotantoakin enemmän, sillä maidon myynti tiloilta suoraan kuluttajille lisääntyi. Syynä tilamyynnin kasvuun oli selvästi meijeriosuuskuntien tilittämää tuottajahintaa parempi hinta.

Viime vuosikymmenen puolivälissä maidontuotannon lasku kääntyi hitaaksi kasvuksi. Vuonna 1998 Puolassa tuotettiin maitoa yhteensä noin 12,6 mrd. kg, josta yksityisen sektorin osuus oli lähes 94 %. Tuotannon lisääntyminen johtui keskituotoksen kasvusta, sillä lypsylehmien määrä laski. Lypsylehmien määrän pieneneminen jatkui edelleen nopeana vuonna 1999, mikä laski ennakkotietojen mukaan myös maidontuotannon 12,2 mrd. kiloon, eli noin 3 % alemmas kuin vuonna 1998. Maidontuotannon oletetaan laskevan myös vuonna 2000 (Instytut ekonomiki rolnictwa i gospodarki żywnościowej 1999b, Agra Europe 2000c).

¹¹ 1 litra maitoa = 1,032 kg.

Puolalaiset maitotilat ovat keskimäärin erittäin pieniä, sillä yli 90 % lehmistä on karjakooltaan alle 10 lehmän tiloilla (Fink-Kessler ja Keller 1997). Tällä on huomattava vaikutus meijeriteollisuuden toimintaan ja koko maitosektorin kilpailukykyyn. Maidontuotannon ongelmana ei ole ainoastaan tuotannon sirpalemaisuus vaan myös raakamaidon huono laatu. Ainoastaan 30 % tuotetusta maidosta täyttää EU:n laatuvaatimukset. Arvioiden mukaan kyseiset laatuvaatimukset täyttävän maidon osuuden arvioidaan nousevan 70 prosenttiin kokonaistuotannosta vuoteen 2010 mennessä. Vastaavana ajanjaksona maidontuottajien määrän oletetaan puoliintuvan, mikä nostaa karjojen keskikoon nykyisestä 2-4 noin 7 lypsylehmään (Agra Europe 2000d).

Alhaisemmasta keskituotoksen lähtötasosta johtuen maidontuotannon tehokuus paranee Puolassa kuitenkin jatkossa EU-maita nopeammin. Tätä kehitystä edesauttaa Puolassa eläinaineksen paraneminen ja ruokinnan tehostuminen karjakoon kasvaessa. Maidontuotannon kasvulle on Puolassa hyvät edellytykset, sillä laidunmaan suuri määrä mittavan kotimaisen rehuntuotannon ohella mahdollistavat huomattavasti nykyistä suuremman tuotannon. Meijereiden jalostaman maidon määrä kasvaa todennäköisesti maidon tuotannon kasvua nopeammin, sillä tilojen oma käyttö ja suoramyynti tulee vähenemään tilakoon kasvaessa.

Maitotuotteiden kulutusrakenteen muutos ja kilpailun kiristyminen maitomarkkinoilla, muun muassa tuonnin kasvun johdosta, ovat pakottaneet meijeriteollisuutta muuttamaan tuotantonsa rakennetta (taulukko 31). Monien maitotuotteiden tuotanto pieneni 1990-luvun puoliväliin saakka lähinnä maidontuotannon ja maitotuotteiden kulutuksen laskun seurauksena. Vuodesta 1996 lähtien maitotuotteiden tuotannon lasku kuitenkin pysähtyi ja on jollain tuotteilla, kuten jogurtilla, kääntynyt kasvuun. Tuotantorakenteen muutoksen lisäksi tuotteiden laatu, houkuttelevuus ja pakkaaminen ovat samanaikaisesti parantuneet huomattavasti.

Taulukko 31. Maitotuotteiden tuotanto Puolassa, milj. kg.

	1989	1993	1996	1997	1998	1999**
Nestemaito*	2 598	1 240	1 264	1 340	1 350	1 300
Maitojauhe:						
- täysmaito	50	37	35	40	39	39
- rasvaton	175	156	120	120	131	124
Kerma*	334	161	189	201	195	188
Voi	290	146	132	139	146	144
Kypsytetty juusto	130	113	137	158	164	155
Tuorejuusto	295	169	216	237	261	252
Sulatejuusto	-	28	37	43	41	41
Jäätelö	-	36	87	137	119	-
Kaseiini	33	9	2	1	7	10
Maitojuoma, josta	-	65	208	266	317	350
jogurttia	-	-	88	131	163	185

Lähde: Central Statistics Office 1999, Instytut ekonomiki rolnictwa i gospodarki żywnościowej 1999b

*milj. litraa, **ennuste.

Jalostettujen maitotuotteiden kysyntä kasvaa

Puola oli eurooppalaisittain jo suunnitelmatalouden aikana erittäin merkittävä maitomaa. Maitotuotteet olivat kuluttajahinnaltaan halpoja ja niitä oli kuluttajien saatavissa, minkä vuoksi maidolla oli keskeinen rooli kuluttajien ruokavaliossa. Merkittävästä maidontuotannosta ja jatkojalostuksesta huolimatta tuotevalikoima oli pieni ja sen jalostusaste oli suhteellisen alhainen. Tuotanto käsitti enimmäkseen nestemaitoa, kermaa, voita, juustoa ja maitojauhetta.

Siirtymisellä suunnitelmataloudesta markkinatalouteen oli merkittävä vaikutus Puolan maitotaloutta ohjaavaan kulutukseen. Hintojen vapautuminen ja tuottaja- sekä kuluttajatukien poistuminen nostivat maitotuotteiden kuluttajahintoja 1990-luvun alkuvuosina huomattavasti kuluttajien ostovoiman kasvua nopeammin. Tämä johti kulutuksen sekä määrälliseen laskuun että rakenteelliseen muutokseen. Maitotuotteiden kallistuessa kuluttajat siirtyivät yhä edullisempiin tuotteisiin ja hankkivat niitä myös enenevässä määrin suoraan maitotiloilta.

1990-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tapahtui maitotuotteiden kulutuksessa kuitenkin käänne, jonka mahdollisti kuluttajien ostovoiman asteittainen

kasvu ja tarjonnan monipuolistuminen. Maitotuotteiden kulutus on ”länsimäistynyt”, mitä kuvaa pitkälle jalostettujen ja kuluttajahinnaltaan perustuotteita kalliimpien maitotuotteiden kasvava kulutus. Merkittävimmin on lisääntynyt jogurtin kulutus, joka kymmenkertaistui vuodesta 1990 vuoteen 1997 mennessä (PAIZ 1999a).

Meijereiden lukumäärä laskee Puolassa merkittävästi

Ennen talousreformia Puolan maitosektori koostui alueellisista tuotanto-osuuskunnista, jotka olivat lähes kokonaan valtion omistuksessa. Osuuskunnat olivat yleensä taloudellisesti kannattamattomia ja niitä tuettiin suoraan valtion budjetista. Meijereiden välillä ei ollut kilpailua, eikä meijerituotteiden tuonti ollut myöskään merkittävää. Kilpailun puutteesta johtuen ala ei kehittynyt, vaan oli hyvin riippuvainen sille maksetusta tuesta, joka kuitenkin loppui uuteen talousjärjestelmään siirryttäessä.

Osuuskuntia koskeva lainsäädäntöuudistus tuli voimaan vuonna 1990, minkä seurauksena tuotanto-osuuskunnat yksityistettiin ja tuottajista tuli niiden oikeita omistajia. Samanaikaisesti markkinoille tuli myös yksityisiä yrityksiä sekä Puolasta että ulkomailta, mikä kiristi kilpailua markkinoilla. Tämän lisäksi kilpailua lisäsi tuonnin kasvu ja maitotuotteita korvaavien elintarvikkeiden, kuten ravintorasvojen, tarjonnan monipuolistuminen. Maitotuotteiden kulutus kokonaisuudessaan laski ja sen rakenne muuttui. Muita maitotalouden toimintaympäristöä voimakkaasti muuttavia tekijöitä ovat olleet maidontuotannon nopea pieneneminen sekä tukku- ja vähittäiskaupan yksityistäminen ja markkinointikanavien uudistuminen.

Tuotanto-osuuskuntien ja niiden jäsenten lukumäärä sekä meijereiden tuotantovälineistö pysyi lähes muuttumattomana vuoteen 1992 saakka, vaikka koko toimintaympäristön muutos ennakoi toimialan merkittävää uudistustarvetta. Kuvaavaa on, että vuonna 1992 arviolta vain kymmenen puolalaisen meijerin tuotteet täyttivät EU:n maitotuotteille asettamat laatuvaatimukset.

Sitten Puolan maitosektoria on kehitetty ja modernisoitu sekä yhteiskunnan että ulkomaisten yritysten ja yhteisöjen tuella. Suorat ulkomaiset investoinnit ovat olleet keskeisessä asemassa Puolan meijeriteollisuuden modernisoinnissa, vaikka kotimaisia yrityksiä on edelleen moninkertainen määrä ulkomaisiin yrityksiin verrattuna (taulukko 32). Huomattava merkitys puolalaisen meijeriteollisuuden modernisoinnissa on ollut myös meijereiden yleinen

käytäntö rahoittaa omia investointejaan ”viivästyttämällä” tuottajille maksettavia maitotilityksiä (Fink-Kessler ja Keller 1997).

Meijerialan yrityksiä on Puolassa huomattava määrä. Vertailun vuoksi Suomessa toimi vuonna 1999 vajaat 30 maidonjalostusyritystä (Talpila, Kallio ja Marttila 2000). Yli 500 puolalaisesta meijeristä noin 300 on osuustoiminnallisia, joiden yhteenlaskettu osuus vastaanotetusta raakamaidosta on noin 80 prosenttia. Osuustoiminnallisten yritysten osuus maitotuotteiden myynnistä on taas noin 70 prosenttia. Vuosien 1990 ja 1997 välisenä aikana arviolta 70 osuustoiminnallista meijeriä joutui lopettamaan toimintansa, koska ne eivät kyenneet sopeutumaan markkinoiden uuteen kilpailutilanteeseen. Yritysten suuresta määrästä johtuen on todennäköistä, että meijeriala keskittyy voimakkaasti myös tulevaisuudessa, jotta se kykenisi kilpailemaan Euroopan unionin nykyisten jäsenmaiden voimakkaiden meijeriyritysten kanssa (PAIZ 1999a).

Puolan maitotalouden tulevaisuus ja laajuus riippuu rakenteellisista muutoksista sekä maataloudessa että meijeriteollisuudessa. Meijereiden lukumäärä laskee todennäköisesti suhteellisen nopeasti 100-150, joista noin puolet ovat tuotanto-osuuskuntia (Smoleński 1997).

Keskiverto puolalainen meijeri prosessoi vuonna 1996 noin 16 000 tonnia maitoa vuodessa, kun vastaavasti esimerkiksi Saksassa meijereiden keskikoko oli seitsemänkertainen. Meijerialan yritysrakenteen keskittyminen kasvattaa yritysten keskikokoa Puolassa. Kehitystä edistää myös Puolan meijerisektorin polarisoituminen, sillä osa meijereistä kasvaa ja investoi voimakkaasti, mutta pääosa meijereistä on kuitenkin näivettymässä pois markkinoilta. Meijereiden ongelmana on pienen koon lisäksi yleisesti myös erikoistumattomuus. Tämä huonontaa meijereiden kilpailukykyä markkinoilla ja toimintaedellytyksiä jatkossa.

Taulukko 32. Meijeriteollisuuden yritys rakenne Puolassa vuoden 1998 lopussa.

Meijeriyritykset yhteensä	527
, josta	
Valtionyritykset	7
Yksityiset yritykset, joista	520
Kotimaisessa omistuksessa	483
Ulkomaisessa omistuksessa	33
Yhteisyrityksiä	4

Lähde: PAIZ 1999a.

Kansainvälisten yritysten omistamat meijerit ovat sijoittuneet pääosin parhaille maidontuotantoalueille, joten on oletettavaa, että ulkomaisten yritysten suhteellinen merkitys Puolan maitotaloudessa vahvistuu (Fink-Kessler ja Keller 1997). Ulkomaisten yritysten vaikutus Puolan meijeriteollisuuden edellä kuvattuun kahtiajakautumiseen on myös keskeinen, sillä ne ovat vahvojen tuotanto-osuuskuntien ohella usein erikoistuneet pisimmälle jalostettujen maitotuotteiden, kuten jogurtin, maitojuomien ja jäätelön valmistukseen (taulukko 33). Juuri näillä tuotannonaloilla yritysraakenteen keskittyminen on merkittävintä.

Markkinoiden pienimmät meijerit, jotka usein ovat tuotanto-osuuskuntia, toimivat edelleen maidon perinteisen jatkojalostuksen piirissä ja ovat osin suurempien jatkojalostajien raaka-aineen hankkijoina. Kyseiset tuotantoyksiköt ovat yleisesti vanhanaikaisia ja taloudeltaan huonossa tilassa. Kaiken lisäksi ne rakennettiin alueelliseksi monopoliksi, joten niiden alkuperäistä sijaintia eivät ole ratkaisseet taloudelliset perusteet.

Meijerialan yritysraakenne jakautuu siten kehittyviin ja investoiviin yrityksiin sekä toisaalta yrityksiin, jotka eivät pysty kehittymään markkinoiden edellyttämällä nopeudella (Seremak-Bulke 1999).

Taulukko 33. Keskeisiä meijerialan yrityksiä Puolassa.

Mlekovita S.A. (Wysokie Mazowieckie)
Bakoma S.A. (Varsova)
Mlekpól (Grajewo)
Danone*
Hochland*
Imeko-Holding NV*

Lähde: PAIZ 1999a.

* pääosin ulkomaisessa omistuksessa

Meijereiden ja maatilojen investoinnit parantavat puolalaisten maitotuotteiden laatua lähivuosina

Todennäköinen jäsenyys Euroopan unionissa on keskeisesti vaikuttanut yritysten tekemiin investointeihin Puolan maitosektorilla. Meijeriteollisuuteen investoitiin vuosina 1992-97 toiseksi eniten kaikista Puolan elintarviketeollisuuden toimialoista heti panimoteollisuuden jälkeen (Urban 1999).

Kotimaiset yritykset ovat olleet pakotettuja uudistamaan tuotantoaan vastaamaan paremmin markkinoiden nykyisiin ja tuleviin haasteisiin. Myös ulkomaiset yritykset haluavat olla läsnä erään Euroopan merkittävimmän maitotalousmaan markkinoilla. Suoria ulkomaisia investointeja on tullut muun muassa Hollannista, Saksasta, Ranskasta, Yhdysvalloista ja Sveitsistä.

Yritykset, joissa on ulkomaista pääomaa, pyrkivät vahvistamaan asemaansa kasvattamalla markkinaosuuttaan joko yritysostojen tai tuotannollisten investointien kautta. Kyseiset yritykset ovat monesti erikoistuneet tiettyihin tuoteryhmiin, joissa ne ovat kilpailukykyisimpiä. Erityisesti jalostettujen maitotuotteiden, kuten jäätelön sekä jogurtin ja muiden hapatettujen maitotuotteiden, markkinat kiinnostavat ulkomaisia yrityksiä, sillä näiden tuotteiden kulutus kasvaa kuluttajien tulojen kasvua nopeammin (Rijnsburger ja Schroeten 1996).

Markkinoiden kiristynyt kilpailu ja kuluttajien laatu- ja tietoisuuden lisääntyminen asettavat yhä tiukemmat vaatimukset myös raakamaidon laadulle. Tästä syystä meijerien on välttämätöntä kontrolloida ja koordinoida tuotantokanavaa myös vertikaalisesti. Tästä on osoituksena pitkäaikaiset toimitussopimukset maidontuottajien kanssa ja jopa toimet, joilla maidontuotantotilojen tuotantotekniikkaa on kehitetty. Suorat ulkomaiset investoinnit meijeriteollisuuteen eivät siten vaikutuksiltaan rajoitu ainoastaan niiden kohteena olevien yritysten toimintaan, vaan koko toimialaan. Alkutuotannon lisäksi ulkomaisen pääoman mukanaan tuomat liiketoimintamenetelmät vaikuttavat myös maidon markkinointikanavan loppupäähän. Tämä näkyy Puolan markkinoilla esimerkiksi tuotemerkkien, suoramarkkinoinnin tai tukku- ja vähittäismyyntiporaan kanssa tehtävän jakeluyhteistyön muodossa (ISMEA 1999).

Maitotalouteen vaikuttava politiikka on vaihdellut Puolassa hallitusraken- teesta riippuen. Yleisesti voidaan sanoa, että politiikan avulla on yritetty tukea maidontuotannon kannattavuutta ja edistää sen modernisoitumista. Poliittika- välineinä on käytetty muun muassa korkotukilainoja teknologian uudistami- seen, maitojauheen ja voin interventio-ostoa meijereiltä, jotka maksoivat tuotta- jille vähintään hallinnollista hintaa sekä kaupanesteitä, joiden avulla parannet-

tiin kotimaisten maitotuotteiden hintakilpailukykyä. Kyseiset toimenpiteet, joita on myös moitittu tehottomiksi ja liian hitaiksi, ovat kuitenkin osittain edistäneet puolalaisen maitotalouden kilpailukykyä (Przepiora ja McLeay 1999).

Uudistuksista huolimatta puolalaisen maitotalouden ongelmana on kuitenkin edelleen raakamaidon huono laatu. Osasyynä laatuongelmiin on tilojen pieni keskikoko. Lypsy- ja keräilyhygienia on puutteellista, koska tiloilla ei ole taloudellisia mahdollisuuksia investoida ongelmien poistamiseksi. Pieni tilakoko nostaa myös vaihdanta- ja kuljetuskustannuksia, koska maitoa käsitellään hyvin pienissä erissä. Maito kerätään tavallisesti ensin keräilykeskuksiin, joista se kuljetetaan meijereihin. Keräilykeskukset ovat joko meijereiden omassa hallinnassa tai yksityisesti johdettuja. Viimeaikoina suuret tilat ovat kuitenkin hankkineet omaa lypsy- ja kylmäsäilytystekniikkaa, jota on tuettu yhteiskunnan ja meijereiden taholta (Rijnsburger ja Schroeten 1996).

Vaikka maidontuotannon modernisaatio etenee nopeasti, ovat meijerit kuitenkin vielä pitkään riippuvaisia keräilykeskuksista ja pienistä maidonlähettäjästä, mikä lisää maidon tarjontaketjun kustannuksia kilpailijamaihin nähden. Tämä seikka tulee muistaa arvioitaessa Puolan maitotalouden kilpailukykyä lyhyellä aikavälillä.

Raakamaidontuotannon ohella pieni yksikkökoko on myös Puolan meijereiden kehittymisen ja kilpailukyvyn parantumisen keskeisenä jarruna. Koolla on kilpailussa monia etuja. Ensinnäkin se mahdollistaa alhaisemmat yksikkökustannukset. Toiseksi se yleensä parantaa tuotteiden laatua, koska on mahdollista käyttää uusinta teknologiaa, ja kolmanneksi suuri koko parantaa neuvotteluasemaa yhä keskittyvän jakelukanavan vastapainoksi. Pienen yrityskoon lisäksi Puolan maitotalouden ongelmana on tuotannon rakenne. Osalla meijereistä kannattavuus saattaa mittavista investoinneista huolimatta pysyä huonona, mikäli ne jatkavat ainoastaan alhaisen arvonlisän tuotteiden valmistamista, joista Euroopan markkinoilla on jo ennestään ylituotantoa.

Muutos kuluttajien ostokäyttäytymisessä ja korkean arvonlisän maitotuotteiden kasvanut tuonti ovat pakottaneet puolalaisen meijeriteollisuuden laajentamaan tuotevalikoimaansa sekä parantamaan tuotteidensa pakkaamista ja erilaistumaan markkinoilla. Investoinnit nykyistä modernimpaan tuotantotekniikkaan ovat hiljalleen parantamassa Puolassa valmistettujen maitotuotteiden kilpailukykyä markkinoilla suhteessa tuontituotteisiin.

Markkinatalouden kehittyminen ja kysynnän muutokset ovat lisänneet markkinoinnin merkitystä siirtymätalouksissa. Pitkään kestäneen suunnitelmatalouden perintönä on kuitenkin tuotanto-orientoitunut talous, jonka muuttami-

nen markkinaorientoituneeksi on pitkäkestoinen oppimisprosessi (Przepiora ja McLeay 1999).

Yhteenvetona voidaan todeta, että ulkoinen uhka ja kilpailullinen paine ovat pakottava muutosvoima Puolan meijeriteollisuudelle ja koko maitotaloudelle, mikä tehostaa toimintaa ja nopeuttaa kilpailukyvyn parantumista. Kireästä kilpailutilanteesta ja nopeasta muutosnopeudesta johtuen moni yritys joutuu todennäköisesti lopettamaan toimintansa kannattamattomana. Jäljelle jäävien yritysten joukossa voidaan olettaa olevan yrityksiä, jotka kykenevät kilpailemaan menestyksekkäästi myös Euroopan unionin yhteismarkkinoilla. Mikäli Puolan maidontuotanto kasvaa nykyisestään ja meijeriteollisuuden investoinnit nostavat tuotannon tehokkuudeltaan EU-maiden tasolle, niin Puola tulee olemaan merkittävä maitotuotteiden viejä. Arviota tukee maantieteellinen sijainti, joka mahdollistaa lyhyet kuljetusetäisyydet muualle Eurooppaan sekä vielä pitkään kilpailukykyisenä säilyvä palkkataso.

Valtaosalla puolalaisista meijereistä huono tuottavuus ja heikko kannattavuus

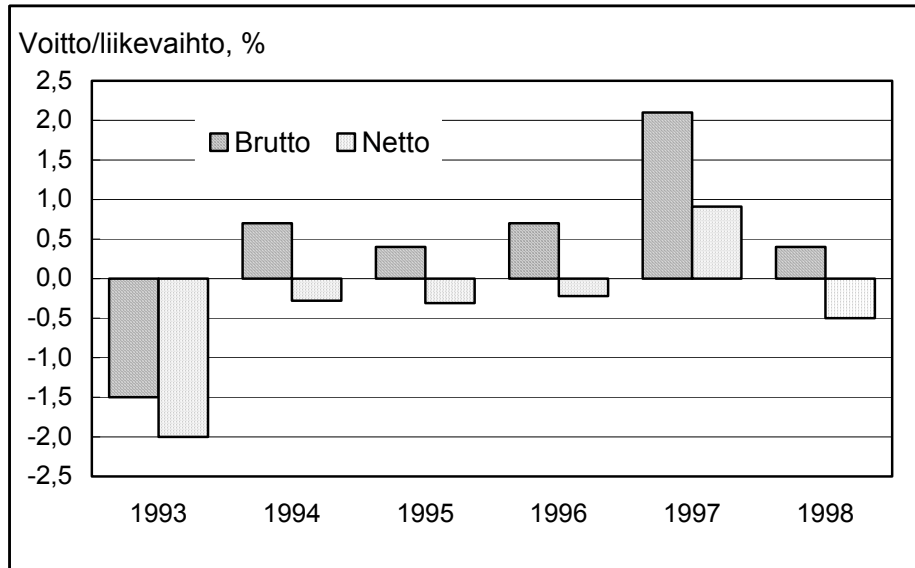
Korkea inflaatiovauhti 1990-luvun alkupuoliskolla nakersi yritysten omaa pääomaa samalla, kun vieraan pääoman saanti oli vaikeaa ja kallista. Ulkomaisten maitotuotteiden tuonnin asteittainen vapautuminen ja ulkomaisten meijeriyri-tysten suorat investoinnit Puolaan kiristivät kilpailua maan maitotuotemarkki-noilla. Uusi kilpailutilanne, jossa tarjonta pääasiallisesti ylitti kysynnän, tuotti yrityksille vaikeuksia, koska siitä ei ollut suunnitelmatalouden ajalta kokemus-ta. Yritysten vanhat pääoma-, rahoitus- ja hallintorakenteet eivät soveltuneet nopeasti muuttuviin markkinoihin, mikä johti vakaviin rahoitusvaikeuksiin meijeriyrityksissä. Tilannetta vaikeutti edelleen kannattavuuden huonontumi-nen. Inflaatiovauhdin hidastuessa yritysten oli vaikeampaa siirtää toimintansa tehottomuudesta johtuvaa tuotantokustannusten nousua tuotteidensa myyntihin-toihin (Przepiora ja McLeay 1999).

Meijeriteollisuuden taloudellinen tilanne on Puolassa edelleen vaikea (ku-vio 12). Pääsyyinä huonoon kannattavuuteen on erityisesti tuotantokapasiteetin alhainen käyttöaste, joka Puolan meijeriteollisuudessa oli vuonna 1995 ainoas-taan 50 %. Tuotantovälineistön käytössä on kuitenkin merkittäviä tuotekohtai-sia eroja, sillä pitkälle jalostettujen, markkinoilla suhteellisen uusien maitotuot-teiden valmistamiseen hankitut laitteet olivat tehokkaassa käytössä, kun taas

perinteisten tuotteiden, kuten voin, valmistukseen käytettäviä laitteita hyödynnettiin ainoastaan 20-30 prosenttisesti (Seremak-Bulke 1999). Kannattavuutta ja kilpailukykyä heikentää myös työn huono tuottavuus. Urbanin (1999) mukaan tuottavuus Puolan meijeriteollisuudessa on työntekijää kohden mitattuna keskimäärin vain noin kolmannes Euroopan unioniin verrattuna.

Meijereiden kannattavuuteen vaikuttaa tuotantovälineistön käytön tehokkuuden lisäksi myös niiden omistusrakenne. Osuustoiminnallisten ja muiden yksityisten yritysten välillä on eroja, sillä osuuskuntien jäsenet yleensä painottavat maidon korkeaa tuottajahintaa, mikä osaltaan selittää niiden heikomman kannattavuuden muihin yksityisiin yrityksiin verrattuna. Erot meijereiden kannattavuudessa tulevat pitkällä aikavälillä johtamaan markkinoiden keskittymiseen konkurssien ja yrityskauppojen kautta. Kehitystä nopeuttaa parhaiden meijeriyritysten ponnistelut kilpailukykyä parantamiseksi niin kustannustehokkuuden kuin tuotteiden paremman markkinalähtöisyyden kautta, mikä heijastuu pitkällä aikavälillä myös alkutuotantoon. Menestyneiden yritysten joukossa tulee todennäköisesti olemaan sekä osuustoiminnallisia että muita yksityisiä meijeriyrityksiä.

Vaikka meijeriteollisuuden kannattavuus on Puolassa heikompi kuin elintarviketeollisuudessa keskimäärin, pitävät ulkomaiset asiantuntijat sijoittamista Puolan maitosektoriin silti vähäriskisenä. Osasyinä ovat maidon alhainen tuottajahinta, kasvava kotimainen kulutus ja tuotantoa koskevien rajoitusten vähäisyys (Seremak-Bulge 1999). Monista muista elintarviketuotannon aloista poiketen Puola on perinteisesti ollut myös maitotuotteiden nettoviejä. Jatkossa maitotuotteiden ulkomaankaupan kehitykselle on olennaista, mille tasolle maidon tuotantokiintiö Puolassa asetetaan sen liittyessä Euroopan unioniin ja miten Venäjän sekä IVY-maiden markkinat kehittyvät. Keskeistä on myös se, kuinka nopeasti puolalaiset vientimeijerit täyttävät EU:n asettamat rajaehdot koskien maitotuotteiden laatua ja turvallisuutta.

Kuvio 12. Puolan meijeriteollisuuden kannattavuus 1993-1998 (Instytut ekonomiki rolnictwa i gospodarki żywnościowej 1999b).

Maidontuotannolla on Puolassa vahvat perinteet ja Suomen tavoin erityisen keskeinen merkitys maataloudelle ja maaseudulle. Tämän vuoksi alan myönteistä kehitystä edistetään todennäköisesti myös yhteiskunnan taholta.

Unkarin maidontuotanto on keskittynyt pääosin suurille tiloille

Maitosektori on eräs Unkarin elintarviketalouden tärkeimmistä tuotannonaloista, vaikkakin sen suhteellinen merkitys on 1990-luvulla pienentynyt. Maidontuotanto aleni vuoden 1989 vajaasta 3 mrd. kilosta alle 2 mrd. kiloon vuoteen 1994 mennessä. Laskun pääasiallinen syy oli lypsylehmien lukumäärän nopea vähentyminen. Vuodesta 1994 lähtien maidontuotanto on hitaasti kasvanut ja oli vuonna 1998 noin 2,1 mrd. kiloa (AKII 1999). Tästä maitomäärästä päätyi meijereihin yhteensä noin 1,7 mrd. kiloa. Maidontuotannon kasvu on peräisin lypsylehmien keskituotoksen noususta, sillä vuodesta 1994 vuoteen 1997 maitotuotos nousi 4 800 kilosta 5 135 kiloon. Lypsylehmien lukumäärä laski vastaavana ajanjaksona 415 tuhannesta 403 tuhanteen. Vuonna 2000 lypsylehmien lukumäärä painuu jo alle 400 tuhannen yksilön (Agra Europe 2000d).

Lypsylehmien keskituotos on Unkarissa huomattavasti korkeampi kuin Puolassa, jossa se vuonna 1997 oli noin 3 500 kiloa. Maidontuotannon paremman tehokkuuden lisäksi myös unkarilaisen maidon laatu on selvästi parempi kuin Puolassa. Arviolta 80 % maidosta täyttää EU:n raakamaidolle asettamat laatuvaatimukset. Syy maiden välisiin eroihin löytyy lähinnä maidontuotannon rakenteesta. Puolassa merkittävä osa tuotannosta tulee erittäin pieniltä yksityisiltä tiloilta, kun taas Unkarissa 86 % tuotannosta on peräisin yli 50 lypsylehmän karjatiloilta (Fórián 1999c). Lypsylehmistä oli yritysten omistuksessa vuonna 1998 yhteensä 28,5 % ja tuotanto-osuuskunnissa vastaavasti 36,9 %. Yksityisessä omistuksessa lypsylehmiä oli 34,6 %, kun vastaava luku vielä vuonna 1989 oli vain 23,4 % (Lingard ja Szabo 1999).

Valtaosa meijereihin päätyvästä maidosta on tuotettu suurilla maitotiloilla, sillä pienien perhetilojen tuotanto päättyy joko omaan käyttöön tai se myydään suoraan tiloilta paikallisille markkinoille. Pienten tilojen merkitys maidontuotannossa vaihtelee Unkarin eri osissa. Jossain maakunnissa maidosta jopa 40 % on peräisin pienistä karjoista, joka heijastuu myös maidon huonompana laatuina. Pienillä perheviljelmillä lypsy tehdään edelleen yleisesti käsin eikä koneellista maidon jäähdytystä ole, mikä heikentää maidon laatua.

Raakamaidontuotannon lasku alensi myös meijereiden tuotannon määrää vuodesta 1989 aina vuoteen 1996 asti. Viennin merkitys Unkarin meijeriteollisuudelle ei ole keskeinen, joten maitojalosteiden tuotannon viimeaikaisen kasvun on raakamaidontuotannon lisääntymisen lisäksi tehnyt mahdolliseksi kotimaan kysynnän lisääntyminen (taulukko 34).

Taulukko 34. Keskeisten maitojalosteiden tuotanto Unkarissa 1996-1998.

	1996	1997	1998
Nestemaito, milj. l	557.2	544.3	576.9
Voi, milj. kg	13.5	7.4	10.3
Juusto ja muut juoksettamalla valmistetut maitotuotteet, milj. kg	86.5	63.2	61.3

Lähde: Fórián 1999c.

Maitotuotteiden kokonaiskysyntä Unkarissa hitaassa kasvussa

Maidon kulutus oli Unkarissa huipussaan vuonna 1987 lähes 200 litraa henkeä kohti vuodessa. Maitojen hinnannousu ja virvoitusjuomien kysynnän yleistyminen laskivat maidon kulutuksen alimmillaan 133 litraan vuonna 1995, jonka jälkeen se alkoi jälleen kasvaa. Vuonna 1998 maidon kulutus oli Unkarissa lähes 160 litraa henkeä kohden. Maidon kulutuksen arvioidaan edelleen kasvavan 2000-luvun alkuvuosina myyntiä edistävän markkinoinnin ansiosta ja kuluttajien ostovoiman lisääntyessä. Taulukossa 35 on esitetty keskeisten maitotuotteiden kysyntäjoustop tulojen ja hinnan mukaan. Maitotuotteiden kysyntä näyttäisi olevan enemmän riippuvainen tulojen kuin hinnan muutoksesta. Etenkin juustojen ja voin kulutuksen voidaan olettaa kasvavan tulojen noustessa.

Maitotuotteiden kulutus rakenne on Unkarissa muuttumassa. Nestemaidon suhteellinen merkitys vähenee, kun taas jogurtin ja vähärasvaisten tuotteiden kulutus lisääntyy. Kokonaisuudessaan maitotuotteiden kulutuksen nestemaidoksi muunnettuna arvioidaan lähivuosina kasvavan hitaasti (taulukko 36). Jalostettujen maitotuotteiden kasvumahdollisuuksista kertoo se, että kun Unkarissa jogurtin kokonaiskulutus henkeä kohti on ainoastaan 3,4 kg, niin se vastaavasti Suomessa on yli 17 kg.

Ulkomaisten yritysten tulo Unkarin maitotuotemarkkinoille on lisännyt kilpailua ja tarjontaa. Uudentyyppisten tuotteiden, kuten kuluttajahinnaltaan kalliimpien maitojälkiruokien, kysyntä on vilkkainta kaupungeissa, joissa ostovoima on suurinta. Maitotuotteiden kulutukseen ja sen rakenteeseen on osaltaan vaikuttanut myös vähittäiskaupan kehitys. Muutamassa vuodessa kaupan jakelulogistiikka on muuttunut merkittävästi, mistä on osoituksena esimerkiksi kylmäketjujen yleistyminen. Tämä on mahdollistanut uudentyyppisten tuotteiden

Taulukko 35. Maitotuotteiden kysyntäjoustop Unkarissa.

	Kysynnän tuloujousto	Kysynnän hintajousto
Maitotuotteet	0.57	-0.40
Nestemaito	-0.10	-0.84
Juusto	1.89	0.31 ¹²
Voi	1.56	-0.60

Lähde: Lingard ja Szabo 1999.

¹² Kysynnän hintajousto on yllättäen positiivinen, mutta toisaalta sen merkitsevyys on suhteellisen alhainen.

Taulukko 36. Maitotuotteiden myynti Unkarissa, milj. litraa.

	1997	1998
Nestemaito	567.9	582.1
Maustetut maitotuotteet	34.4	31.7
Hapatetut maitotuotteet	118.9	118.2
Hapan kerma	66.9	55.5
Kerma	9.8	9.8
Voi	9.4	9.7
Juusto	339.7	355.5
Sulatejuusto	66.6	69.9
Juoksuttamalla valmistetut maitotuotteet	180.3	187.6
Kondensoitu maito	9.0	8.4
Rasvaton maitojauhe	25.3	29.7
Maitojauhe	18.0	13.2
Kaseiini	3.0	2.1
Yhteensä nestemaidoksi muunnettuna	1 387.3	1 423.7

Lähde: Fórián 1999c.

markkinoillepääsyn. Toisaalta kaupan markkinarakenteen keskittyminen on lisännyt sen neuvotteluvoimaa, minkä seurauksena maitotuotteita myydään yleisesti alennetuilla hinnoilla. Tämä osaltaan edistää maitotuotteiden kulutuksen kasvua, mutta heikentää meijereiden kannattavuutta.

Unkarin meijeriteollisuus keskittynyttä ja valtaosaltaan ulkomaisessa omistuksessa

Vuoteen 1990 asti Unkarin meijeriteollisuus koostui 15 valtionyhtiöstä, joilla kullakin oli 4-6 tuotantolaitosta. Meijeriyhtiöt oli jaettu alueellisesti kattamaan koko maan ja jokainen niistä vastasi oman alueensa maidonjalostuksesta ja jakelusta. Markkinoilla ei siten juurikaan ollut kilpailua 30 osuustoiminnallista meijeriä lukuun ottamatta, jotka vastasivat vain noin 10 % kokonaistuotannosta (Tóth 1999).

Yksityistämisen alettua meijeriyritysten lukumäärä kasvoi nopeasti, kun entiset valtionyhtiöt pilkottiin useisiin osiin. Vuonna 1998 Unkarissa toimi yhteensä 77 meijeriä. Ne olivat kooltaan pääosin pieniä (taulukko 37), sillä puolella yrityksistä oli alle 10 työntekijää. Yritysrakenteen keskittymisen odotetaan edelleen jatkuvan lähivuosina, vaikka neljän suurimman meijerin yhteenlaskettu

markkinaosuus oli jo vuonna 1999 yhteensä 53 %. Kuvaavaa Unkarin meijerteollisuudelle on myös suuri ulkomainen omistusosuus. Kun vuonna 1992 oli meijerteollisuudesta ulkomaisessa omistuksessa 27 %, niin vastaava osuus vuonna 1997 oli jo 59 %. Vuonna 1999 ulkomaisen omistuksen osuus Unkarin meijerteollisuudesta nousi jo kahteen kolmasosaan.

Verrattuna Puolaan ovat Unkarin maitomarkkinat keskittyneemmät ja ulkomaisten yritysten asema markkinoilla on huomattavasti merkittävämpää (taulukko 38). Kuusi suurinta meijeriä hallitsevat Unkarissa lähes kahta kolmasosaa markkinoista, kun Puolassa vastaava osuus on alle viidennes (Fórián 1999c, Urban 1999). Tähän on vaikuttanut Unkarissa aikaisemmin käynnistynyt valtionyhtiöiden yksityistäminen sekä erot yksityistämismenetelmissä ja raakamaidon tuotannossa maiden välillä.

Vuoden 1999 aikana Unkarin meijerirakenteen keskittyminen jatkui. Hajdútej Rt., jonka omistaa hollantilainen Nutricia, teki yritysostoja ja lisäsi

Taulukko 37. Unkarin meijerteollisuuden kokojakauma vuonna 1998.

Jalostetun maidon määrä, milj. litraa	Yritysten lkm	Jalostettu maitomäärä yhteensä, milj. litraa	%
0-1	19	5.5	0.3
2-10	29	140.5	8.5
11-25	13	227.7	13.8
26-50	6	203.5	12.3
51-100	6	446.2	27.0
101-	4	627.8	38.0
Yhteensä	77	1651.2	100.0

Lähde: Fórián 1999c.

Taulukko 38. Keskeiset meijeriyritykset Unkarin markkinoilla 1998.

Yritys	Veroton liikevaihto, milj. mk	Markkinaosuus, %
Hajdútej Rt.	589.2	14
MIZO	446.1	10
Danone	371.1	9
Szegedtej	250.3	6
Parmalat	243.0	6
Avonmore	225.0	6

Lähde: Fórián 1999c.

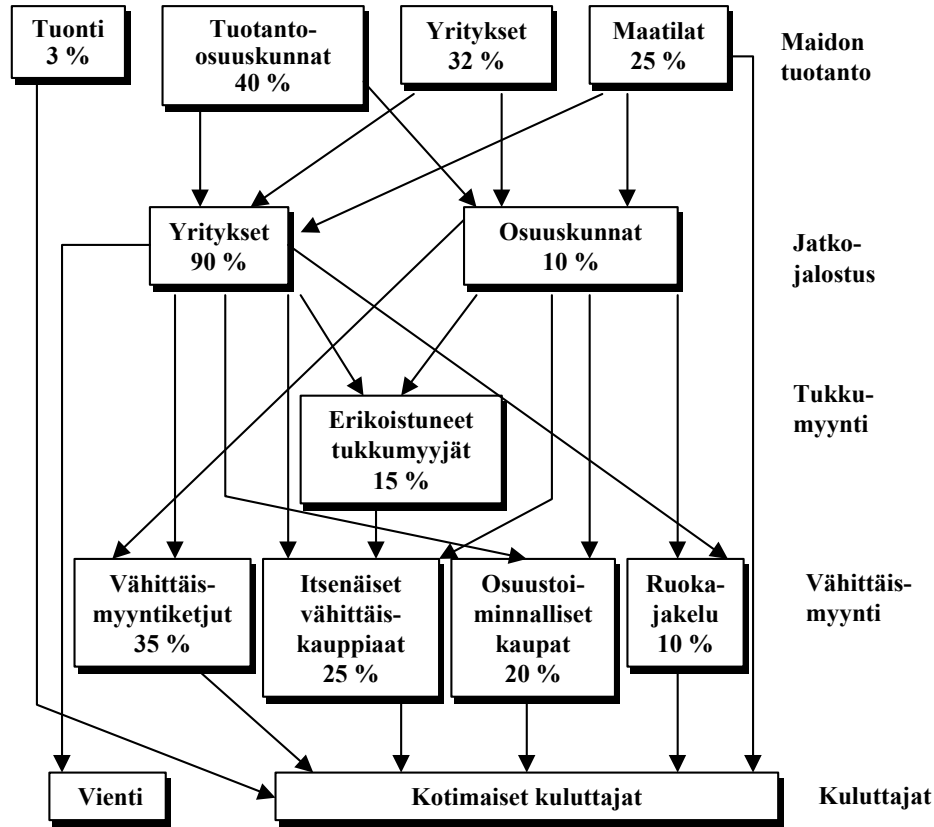
markkinaosuuttaan yli viidennekseen. Italialainen Gala Italia puolestaan osti Szegedtej-meijerin lisäksi myös Avonmore-yrityksen ja nousi markkinaosuu-deltaan toiseksi suurimmaksi. Ulkomainen omistus on merkittävää myös mo-nessa muussa Unkarin markkinoilla toimivassa meijerissä, kuten MIZO (Unka-ri-Hollanti), Danone (Ranska) ja Parmalat (Italia) (Fórián 1999c).

Investoinnit parantaneet unkarilaisten maitotuotteiden kilpailuky- kyä

Meijereiden yhteenlasketut investoinnit ovat kasvaneet vuodesta 1994 lähtien ja olivat vuonna 1998 yli 100 milj. markkaa. Investoinnit ovat suuntautuneet lähinnä laadun, pakkaamisen ja jakelun kehittämiseen sekä logistiikan paran-tamiseen. Ulkomaisten yritysten tekemillä investoinneilla on ollut merkittävä vaikutus Unkarin meijeriteollisuuteen, sillä kotimaisten meijereiden ongelmana on usein ollut investointeihin tarvittavan pääoman puute. Ulkomaisten yritysten investoinnit ovat siten parantaneet ja vakiinnuttaneet maitotuotteiden laatua sekä nopeuttaneet tuotekehitystä ja lisänneet tuotevalikoimaa Unkarin markki-noilla. Lisäksi markkinoinnin merkitys meijereiden toiminnassa on lisääntynyt ja tuotteiden jakelu on kehittynyt ulkomaisten yritysten toimesta.

Vaikka kilpailu Unkarin maitotuotemarkkinoilla on kireää ja moni meijeri on taloudellisissa vaikeuksissa, löytyy toimintatavoissa yritysten välillä huo-mattavia eroja. Meijerit ovat erikoistumassa ja rakentavat toimintastrategiansa ydintuotteidensa ehdoilla. Esimerkiksi sekä Danone että Parmalat ovat kumpi-kin investoineet omaan jakeluketjuun, joka mahdollistaa niiden omien tuore-tuotteiden myynnin suoraan vähittäismyyntipisteisiin.

Maidontuottajien ja maidonjalostajien välinen suhde on hyvin väljä ja sitä hallitsee lähinnä maidon hinta. Koska maidonostajia on edelleen huomattava määrä, niin etenkin paljon hyvälaatuista maitoa tuottavasta maidontuottajasta käydään ostajien välillä kilpailua. Niinpä toimitussopimus ei juurikaan kykene estämään tuottajia siirtymästä toisen meijerin toimittajaksi, mikäli se maksaa maidosta parempaa tuottajahintaa. Moni huonossa taloudellisessa tilanteessa oleva meijeri on myös pakotettu maksamaan maidosta korkeaa hintaa, koska tuottajat mieltävät yhteistyön niiden kanssa riskipitoiseksi. Tuottajien kannalta ongelmallista on myös helposti saatavilla olevan informaation puute. Kuviossa 13 on esitetty maidon markkinointikanava Unkarissa.

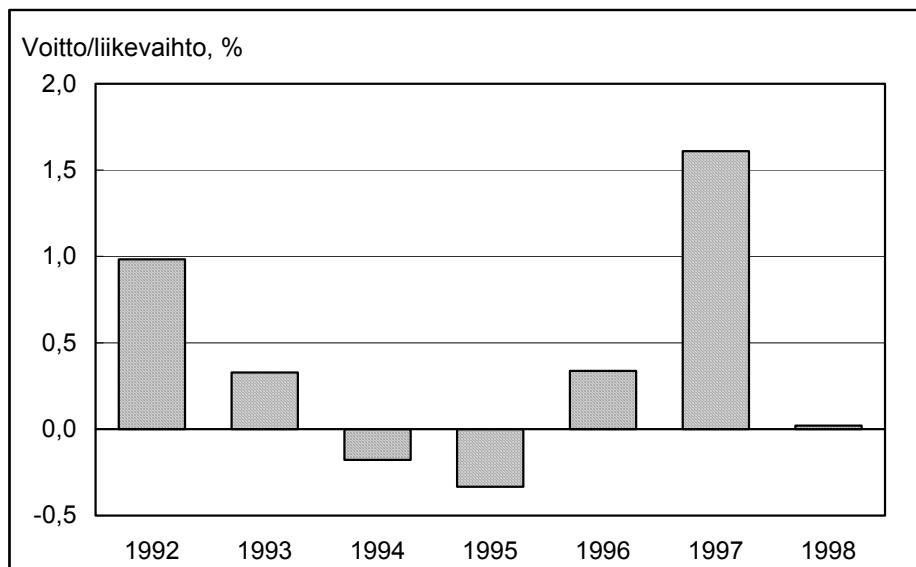
Kuvio 13. Maidon markkinointikanava Unkarissa vuonna 1997 (Tóth 1999).

Tuottavuus Unkarin meijeriteollisuudessa on parantanut, mutta kannattavuus edelleen heikko

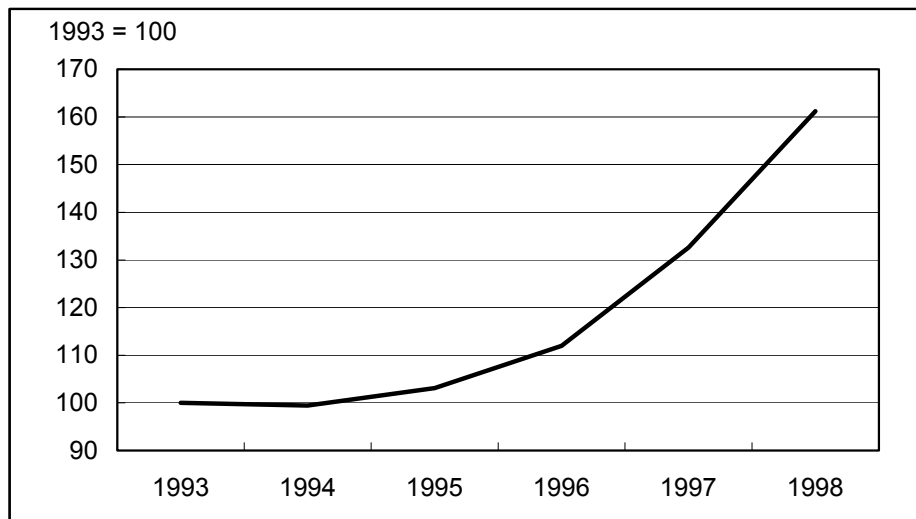
Meijeriteollisuuden kannattavuus heikkeni Unkarissa aina vuoteen 1995 saakka. Taustalla on ulkomaisten yritysten mukaantulo Unkarin markkinoille, mikä kiristi meijereiden keskinäistä kilpailua markkinaosuuksista. Useat ulkomaiset yritykset raportoivat tappioista toimintansa alkuvuosina. Toiminnan heikko kannattavuus ei tullut yrityksille kuitenkaan yllätyksenä, sillä ne olivat varautuneet merkittäviin investointeihin nykyaikaistaessaan ostamiensa unkarilaisten meijereiden tuotantoa ja vahvistaessaan omaa asemaansa maitotuotteiden markkinoilla. Kuviossa 14 on esitetty meijerialan kannattavuuden kehitystä

Unkarissa 1990-luvulla suhteuttamalla yritysten ilmoittamat voitot ja tappiot niiden liikevaihtoon.

Meijeriteollisuuden kannattavuus parani nopeasti vuodesta 1995 vuoteen 1997 asti. Taustalla on työntekijää kohden lasketun tuottavuuden nopea parantuminen (kuvio 15). Tuottavuuden parantumisesta huolimatta kapasiteetin käytöaste meijeriteollisuudessa on edelleen erittäin alhainen. Arvioiden mukaan vain noin puolet kapasiteetista on käytössä, mikä lisää yksikkökustannuksia ja heikentää unkarilaisten meijereiden kilpailukykyä markkinoilla (Fórián 1999c). Yritysten kesken tuottavuudessa ja kannattavuudessa on kuitenkin huomattavissa merkittäviä eroja. Merkittävistä meijeriyrityksistä esimerkiksi Gala Italia ja Danone kykenivät kasvattamaan sekä liikevaihtoaan että voittoaan vuonna 1998 samanaikaisesti, kun moni muu meijeri raportoi tuloksensa merkittävästä heikennyksestä. Yritysten kannattavuutta heikensi vuonna 1998 erityisesti kustannusten, kuten palkkojen ja raakamaidon hinnan, nousu, jota meijerit eivät nykyisessä kilpailutilanteessa kyenneet siirtämään lopputuotteidensa hintoihin (Fórián 1999c).

Kuvio 14. Meijeriteollisuuden kannattavuus Unkarissa 1992-98 (AKII 1997, 1998, Fórián 1999c).

Kuvio 15. Tuottavuuden kehitys työntekijää kohti Unkarin meijeriteollisuudessa (AKII 1997, 1999).

Meijereiden kannattavuuden voidaan olettaa lähivuosina parantuvan nykyisestä. Tämän mahdollistaa yritysrakenteen keskittyminen entisestään, maitotuotteiden myynnin arvon kasvu Unkarin markkinoilla ja yritysten toimintojen erikoistuminen ja tehostuminen. Kannattavuuden myönteistä kehitystä voi meijeriteollisuudessa kuitenkin uhata vähittäismyynnin keskittyminen yhä harvempiin käsiin. Tämä heikentää teollisuuden neuvotteluvoimaa nykyisestäään kaupan osapuoleen verrattuna.

3.3.3 Vilja- ja öljykasvissektori

Puola viljan nettotuoja, mutta miten kauan?

Viljelykelpoisesta maatalousmaasta käytetään Puolassa viljanviljelyyn yhteensä noin 70 % eli lähes 9 milj. ha, joka vastaa Ranskan vilja-alaa. Vilja-ala on ollut hienoisessa kasvussa 1990-luvulla. Merkittävimmät viljakasvit ovat vehnä, ruis ja ohra. Myös kauran viljely on yleistä, sillä sen viljelyala oli vuonna 1999 noin 570 000 ha eli puolitoistakertainen Suomen kaura-alaan verrattuna. Puolan merkitys Euroopan viljamarkkinoilla on kuitenkin vähäisempi kuin mitä viljelyalojen perusteella voisi päätellä, sillä lähinnä alhaisesta tuotantopanosten käytöstä johtuen viljojen keskihehtaarisato on vain noin kolme tonnia, kun se

EU:ssa on keskimäärin yli viisi tonnia. Viljantuotantoon käytetty teknologia on myös usein vanhanaikaista, sillä maatilat ovat kooltaan erittäin pieniä, minkä lisäksi investointeihin tarvittavasta pääomasta on puutetta (Ministry of agriculture and rural development 2000).

Puola on huomattava öljykasvien, lähinnä rapsin, tuottaja. Sato on monena vuonna ylittänyt miljardi kiloa. Tämä vastaa noin kymmenesosaa EU:n rapsin tuotannosta ja on Suomen öljykasvituotantoon verrattuna kymmenkertainen. Rapsin viljelyala on Puolassa vaihdellut 1990-luvulla noin 300 000 ja 600 000 hehtaarin välillä. Viljelyalan merkittävät muutokset johtuvat lähinnä vehnän ja rapsin tuottajahinnan suhteesta. Vehnän tuottajahinnan lähestyessä rapsin hintaa vehnäala kasvaa ja rapsiala vastaavasti pienenee.

Viljateollisuuden työllistävä merkitys Puolan elintarvikesektorissa on suhteellisen vähäinen, sillä sen palveluksessa on alle kolme prosenttia elintarviketeollisuuden työllisistä. Valtionyhtiöiden merkitys on viljateollisuudessa suhteellisesti suurempi kuin muilla elintarviketeollisuuden alatoimialoilla. Viljateollisuuden työntekijöistä joka neljäs työskentelee valtionyhtiössä, kun koko elintarvikesektorilla vastaava luku on joka kymmenes. Taulukossa 39 on kuvattu vilja- ja kasviöljyteollisuuden tuotannon kehitystä Puolassa 1990-luvulla.

Kasvirasvojen tuotannon voimakkaan lisääntymisen taustalla on useita tekijöitä, kuten kotimaisen öljykasvituotannon elpyminen, merkittävä jalostamattoman kasviöljyn tuonti, kotimaisen kulutuksen kasvu ja entisen Neuvostoliiton alueen markkinoiden läheisyys, mikä on houkutellut Puolan kasvirasvateollisuuden huomattavasti ulkomaista pääomaa. Kasvirasvojen kulutus on kasvanut tasaisesti samaan aikaan kuin eläinrasvojen kulutus on pienentynyt.

Huomattavan suuresta ja 1990-luvulla kasvaneesta viljantuotannosta huolimatta Puola on edelleen viljan nettotuojaa. Tämä johtuu viljankulutuksen kasvusta, joka on pääosin peräisin viljan lisääntyneestä rehukäytöstä (taulukko 40). Rehukulutusta ovat lisänneet paitsi kotieläintuotannon osittainen elpymi-

Taulukko 39. Puolan vilja- ja öljykasviteollisuuden tuotanto 1990-luvulla, milj. kg.

	1991-1996	1997	1998	1999
Myllytuotteet	3 055	3 162	2 301	3 135
Pasta	86	112	119	108
Kasvirasvat, josta	492	642	663	705
margariinia	324	395	363	367

Lähde: Ministry of agriculture and rural development 2000.

Taulukko 40. Puolan viljatase satokausina 1992/93, 1995/96 ja 1998/99, milj. kg.

	1992/93	1995/96	1998/99
Alkuvarasto	2 139	1 618	3 578
Vilja-ala (1000 ha)	8 279	8 532	8 800
Hehtaarisato (1000 kg/ha)	2.41	3.03	3.08
Viljantuotanto	19 928	25 859	27 101
Tuonti	3 183	1 945	983
Kokonaistarjonta	25 250	29 422	31 662
Kotimainen kulutus, josta	23 774	27 263	28 045
ruoka	5 788	5 815	5 805
kylvösiemen	1 860	1 919	1 936
teollinen käyttö	612	1 083	999
rehu	14 609	17 277	18 000
jäte ja hukka	905	1 169	1 297
Vienti	93	268	440
Loppuvarasto	1 383	1 891	3 185

Lähde: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1999c.

nen 1990-luvun alkuvuosien aallonpohjasta myös perunan korvautuminen viljalla kotieläinten ruokinnassa. Rehukäytön lisäksi viljan kulutusta lisäsi 1990-luvulla teollisen käytön, kuten maltaan ja vehnätärkkelyksen tuotannon, kasvu.

Viljan kulutus ihmisravinnoksi on viimeisen kymmenen vuoden aikana ollut hyvin vakaa, noin 120 kg henkeä kohden. Kulutus on siirtymässä sekaviljaleivästä ja –leivonnaisista viljaa sisältäviin välipaloihin sekä vehnä- ja ruisjauhosta valmistettuihin tuotteisiin. Nettotuonnista huolimatta Puolan omavaraisuus viljan suhteen on parantunut. Alhaisista hehtaarisadoista johtuen viljan tuotannon kasvulle on myös jatkossa hyvät edellytykset.

Myllyteollisuuden rakenne Puolassa sirpalemainen

Myllyteollisuutta hallitsi 1990-luvun alussa valtionyhtiö PZZ noin 90 % markkinaosuudella. Yhtiö muodostui yksiköistä, jotka vastasivat oman alueensa viljatuotteiden valmistuksesta ja myynnistä. Tuotanto-osuuskuntien hallussa oli vastaavasti 7 % myllyteollisuudesta ja vain 3 % oli yksityisessä omistuksessa. Vuonna 1997 yksityisen omistuksen osuus myllyteollisuudesta oli kasvanut jo

74 prosenttiin (Rijnsburger ja Schroeten 1996, Ministry of agriculture and rural development 2000).

Puolan myllyteollisuuden kapasiteetti on arviolta 8,6 milj. tonnia, josta merkittävä osa koostuu pienistä paikallismyllyistä. Vuonna 1996 pieniä myllyjä, joiden kapasiteetti oli alle 30 tonnia päivässä, oli arviolta 2 400. Samaan aikaan markkinoilla toimi 248 myllyä, joiden kapasiteetti oli 50-300 tonnia päivässä. Viime aikoina myöskin myllyteollisuus on alkanut keskittyä ja markkinoille on syntymässä entistä suurempia yrityksiä, joiden kilpailukyky on oleellisesti parantunut mittakaavaetujen ja tuotantoteknologian uudistamiseksi tehtyjen investointien ansiosta. Myllyteollisuuden keskittymisaste on kuitenkin edelleen suhteellisen alhainen, sillä Urban (1999) arvioi neljän suurimman myllyteollisuusyrityksen yhteenlasketun markkinaosuuden olevan 17 %. Myllyteollisuus on 1990-luvulla kehittynyt kotimaisen pääoman turvin, sillä alalle on virrannut erittäin vähän suoria ulkomaisia investointeja. Pastaa ja vastaavalaisia jauhon jatkojalosteita valmistavia yrityksiä oli Puolassa vuonna 1999 yhteensä 1 064. Niistä ainoastaan 5 työllisti enemmän kuin 100 henkeä. Kolmessa neljäsosassa yrityksistä oli alle 5 työntekijää (PAIZ 1999a).

Öljykasviteollisuuden rakenne on huomattavasti keskittyneempi kuin myllyteollisuudessa, sillä kolmen suurimman yrityksen yhteenlaskettu markkinaosuus on arviolta 77 %. Myös ulkomainen omistus on huomattavasti merkittävämpää, sillä kolme suurinta yritystä, ZT Kruszwica S.A. (Eridania-Beghin-Say), Szamutely S.A. (ADM) ja Brzeg S.A. (Schooner Capital Co.), ovat kaikki ulkomaisessa hallinnassa.

Vähäinen ulkomainen pääoma päätynyt jauhon jatkojalostukseen

Ulkomaisten yritysten heikko kiinnostus Puolan myllyteollisuuteen johtui alan huonosta kannattavuudesta ja kiinnostuksen puutteesta ulkomaisten yritysten taholta investoida kasvunäkymiltään huonoon ja läheisesti alkutuotantoon kytköksissä olevaan alaan. Vuoden 1997 loppuun mennessä ainoastaan Gdańskie Młyny i Spichlerze-myllyn yksityistämisessä oli mukana ulkomainen yritys, saksalainen Hemelter Muhle Dr Cordesmeyer GmbH. Muutoin kaikki suorat ulkomaiset investoinnit ovat päätyneet myllytuotteiden jatkojalostukseen, kuten pastan valmistukseen. Suoria ulkomaisia investointeja Puolan viljateollisuuteen on tullut muun muassa Sveitsistä, Yhdysvalloista, Hollannista, Italiasta, Ranskasta ja Saksasta. Suurimpia ulkomaisia investoijia ovat olleet Nestle ja Cargill

Inc. Huomionarvoista on, että vaikka Puola on viljan ja jauhon suhteen nettotuotaja, niin juuri pitkälle jalostetuissa viljatuotteissa Puola on kuitenkin ollut nettoviejä vuodesta 1994 lähtien. Esimerkiksi Puolassa valmistettua makaronia viedään Venäjälle ja muihin itäisen Euroopan maihin (Gołębiewski 1999, PAIZ 1999a, 1999b).

Ulkomaisen pääoman vähydestä huolimatta olivat investoinnit Puolan myllyteollisuuteen vuosina 1992-97 keskimäärin 35 milj. dollaria vuosittain. Vuotuiset investoinnit öljykasviteollisuuteen olivat vastaavasti 45 milj. dollaria. Myllyteollisuuden investointiaste oli suhteessa muihin elintarviketalouden aloihin keskimääräistä korkeampi, mutta huomattavasti alempi kuin öljykasviteollisuudessa (Urban 1999).

Puolan öljykasviteollisuuden yksityistämisessä ulkomaiset yritykset olivat aktiivisesti mukana vuodesta 1994 lähtien, jolloin yhdysvaltalainen Schooner Capital Corporation osti osake-enemmistön markkinoiden toiseksi suurimmasta öljykasviyrityksestä Brzeg S.A:sta. Tämän jälkeen ulkomaiset yritykset ovat hankkineet omistukseensa noin kolme neljäsosaa koko alan kapasiteetista. Suorien ulkomaisten investointien ansiosta öljykasviteollisuudessa on tehokkuus parantunut ja tuotantokapasiteetti kasvanut.

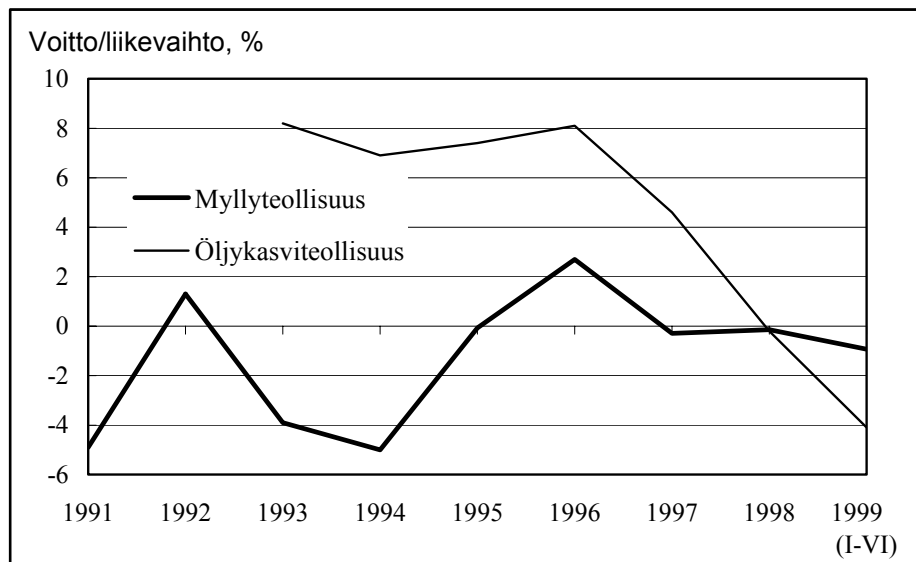
Puolan myllyteollisuuden kannattavuus heikkoa koko 1990-luvun

Kun viljateollisuuden tuotantokapasiteettia verrataan tuotannon määriin, huomataan, että käyttöaste on varsin alhainen. Tuotantokapasiteetista on käytössä rehuteollisuudessa arviolta noin puolet, myllyteollisuudessa 60 % ja hiutaletuotannossa ainoastaan 20 %. Ylikapasiteetti ja kireä kilpailu markkinoilla ovat pääasiallisia syitä alan huonoon kannattavuuteen (kuvio 16). Myös alhainen tuottavuus työntekijää kohden laskettuna heikentää puolalaisen myllyteollisuuden kannattavuutta ja kilpailukykyä. Urbanin (1999) mukaan tuottavuus Puolan myllyteollisuudessa oli vuonna 1997 arviolta 61 % Euroopan unionin ja 46 % Kanadan vastaavista, kun huomioidaan myös ostovoimassa olevat erot alueiden välillä. Sitä vastoin rehuntuotannossa Puola ylsi tuottavuudessa EU:n ja Kanadan tasolle.

Kannattavuudessa on merkittäviä tuotekohtaisia eroja viljateollisuuden sisällä. Vaikka myllyteollisuus ja pastantuotanto olivat tappiollisia vuoden 1999 alkupuoliskolla, oli leivän ja leivonnaisten valmistus kuitenkin suhteellisen

kannattavaa (Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1999c).

Kannattavuuskäyrästä voidaan havaita, että vuosia 1992 ja 1996 lukuun ottamatta myllyteollisuus on ollut Puolassa tappiollista. Myllyteollisuudesta poiketen öljykasviteollisuus oli hyvin kannattava aina vuoteen 1997 asti. Merkittävä kasviöljyn tuonti ja uuden tuotantokapasiteetin rakentaminen heikensivät alan kannattavuutta vuoden 1999 puoliväliin asti, jonka jälkeen kannattavuuden arveltiin kuitenkin jälleen parantuneen. Puolan öljykasvimarkkinoilla on useita ostajia, minkä ansiosta rapsin tuottajahinta on noussut 1990-luvulla kasviöljyn hintaa nopeammin, toisin kuin Unkarissa, jossa hintojen kehitys on ollut päinvastainen (Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1999d).

Kuvio 16. Mylly- ja öljykasviteollisuuden kannattavuus Puolassa 1991-99 (Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1999c, 1999d).

Unkari - merkittävä viljatuotteiden viejä

Unkarin mantereinen ilmasto, korkea lämpösumma ja hedelmällinen maaperä mahdollistavat monilajisen ja korkeatuotoksisen kasvituotannon. Lisäksi viljelykelpoista maata on henkeä kohden selvästi enemmän kuin esimerkiksi Puolassa tai Suomessa. Tästä johtuen Unkarin kasvintuotanto ylittää merkittävästi sen kotimaisen kulutuksen ja maa on siten monen kasvituotteen suhteen nettoviejä.

Viljojen osuus koko viljelykelpoisen maan käytöstä on noin kaksi kolmasosaa, eli 2,8 milj. ha. Vuosittainen viljantuotanto on 12-16 mrd. kg ja kotimainen kulutus noin 10 mrd. kg. Merkittävimmät viljakasvit ovat maissi ja vehnä, jotka yhdessä vastaavat yli 80 % Unkarin viljantuotannosta. Viljojen hehtaarisatotaso on keskimäärin neljä tonnia, mikä edustaa KIE-maiden parhaimmistoa. Unkari on huomattava hyvälaatuisten leipävehnän tuottaja ja on jatkossa yhä merkittävämpi kilpailija Kanadasta Eurooppaan tuotavalle leipävehnälle. Viljakasvien ohella Unkari on myös yksi suurimpia auringonkukan tuottajia Euroopassa. Vuotuinen tuotanto on 700-900 milj. kg, mikä vastaa noin viidesosaa koko EU:n tuotannosta. Tämän ansiosta Unkarin kasviöljyteollisuuden pääraaka-aine on rapsin sijasta auringonkukka toisin kuin Puolassa.

Myllyteollisuuden tuotanto on vaihdellut 1990-luvulla huomattavasti (taulukko 41). Ylimääräistä tuotantokapasiteettia on alalla paljon, joten vuotuisen tuotantomäärään vaikuttavat viljasadon suuruus, laatu ja markkinatilanne. Öljykasviteollisuuden tuotanto on kasvanut 1990-luvulla merkittävästi. Teollisuus on lisännyt tuotantokapasiteettiaan kotimaisen kulutuksen kasvua nopeammin, mikä on lisännyt unkarilaisen kasviöljyn vientiä.

Taloussuodistuksen alkaessa vuonna 1989 oli viljankulutus Unkarissa huomattavasti nykyistä suurempaa. Viljan kulutuksen lasku on pääasiassa joh-

Taulukko 41. Mylly- ja öljykasviteollisuuden tuotanto 1990-luvulla, milj. kg.

	1991-95	1994	1995	1996	1997	1998
Myllytuotteet	1 125	923	1 234	1 037	1 120	841
Kasviöljy	94	110	112	146	229	231
Margariini	47	57	58	69	85	86

Lähde: Ministry of Agriculture and Regional Development 1999, Jansik ja Mäkimattila 1999.

tunut viljan rehukäytön pientymisestä, sillä kotieläintuotanto on edelleen alemmalla tasolla kuin 1990-luvun alussa. Myös viljan kulutus ihmisravinnoksi on laskenut. Vuodesta 1989 vuoteen 1997 mennessä se pieneni 106 kilosta vajaaseen 84 kiloon henkeä kohden. Kasviöljyn ja margariinin kulutus on kasvanut 1990-luvulla merkittävästi. Ravintorasvojen kulutus on kokonaisuudessaan kuitenkin pienentynyt, minkä on aiheuttanut eläinrasvojen kulutuksen nopea lasku.

Viljateollisuuden rakenne keskittymässä voimakkaasti lähivuosina

Ennen talousuudistusta Unkarin viljateollisuus muodostui pienten ja keskisuuren myllyjen lisäksi pääasiallisesti 20 suuresta alueellisesta viljayhtiöistä, joilla oli tuotteiden valmistuksen lisäksi hallussaan myös huomattava varastokapasiteetti. Yksityistämisprosessissa vilja-ala nähtiin strategisesti erittäin tärkeäksi, joten se pyrittiin pitämään kotimaisessa omistuksessa. Maataloustuottajista ja yksityisistä sijoittajista tulikin viljateollisuuden merkittäviä omistajia 1990-luvun alkuvuosina. Huonon kannattavuuden ja eturistiriitojen vuoksi viljateollisuus on sittemmin kuitenkin siirtynyt pääosin pois maataloustuottajien omistuksesta. Kotimaisten sijoittajien omistus lisääntyi, mutta niiden riittämättömien resurssien johdosta myös ulkomaisen omistuksen arvioidaan lisääntyvän. Ulkomaisen omistuksen osuus Unkarin myllyteollisuudesta oli vuonna 1997 reilut 10 %.

Toiminnan kannattavuuden kannalta vilja-alan yrityksille on keskeistä omata riittävä viljan varastointimahdollisuus. Unkarilaisilla maatiloilla on edelleen harvoin varastointikapasiteettia, joten markkinoilla liikkuu huomattavia määriä viljaa sadonkorjuuajkana. Tämän johdosta tuottajat eivät voi ajoittaa viljan myyntiään ja joutuvat usein myymään viljansa alhaiseen markkinahintaan. Tämä on suurten viljayritysten etu, sillä ne voivat edullisesti ostaa viljaa varastoon joko myöhempää myyntiä tai jatkojalostusta varten. Pienten viljan jalostusyritysten kannattavuus sen sijaan on ratkaisevasti riippuvainen kulloisestakin markkinahinnasta, sillä niiden heikko maksuvalmius ja riittämätön varastokapasiteetti eivät mahdollista viljan etukäteishankintaa merkittävässä määrin. Nähtävissä onkin ulkomaisten viljayritysten kiinnostus viljakaupasta ennen vastanneita yhtiöitä kohtaan. Niiden varastojen hallinta avaa mahdollisuudet myllyteollisuuden yritysostoille ja liiketoiminnan paremmalle kannattavuudelle.

Vuonna 1998 Unkarin myllyteollisuus koostui yhteensä 143 yrityksestä, joista ainoastaan kolmella kapasiteetti ylittää 300 tonnia päivässä. Vastaavasti tärkkelysteollisuudessa oli 9, pastan valmistuksessa 83 ja rehuteollisuudessa yhteensä 172 yritystä (AKII 1998). Valtaosa myllyteollisuuden yrityksistä on erittäin pieniä, sillä vuonna 1997 kymmenen suurinta myllyä hallitsi yhteensä kahta kolmasosaa markkinoista. Neljän suurimman yrityksen yhteenlaskettu markkinaosuus oli vastaavasti noin 35 % (Jansik 1999). Vilja-alan asiantuntijoiden mukaan viljateollisuuden rakenne tulee lähivuosina keskittymään voimakkaasti ja esimerkiksi myllyteollisuuteen odotetaan muodostuvan 5-6 suurta sekä joitakin keskisuuria yrityksiä. Pienten myllyjen tulevaisuus nähdään erittäin vaikeana ja monen osana onkin luultavimmin tuotannosta luopuminen.

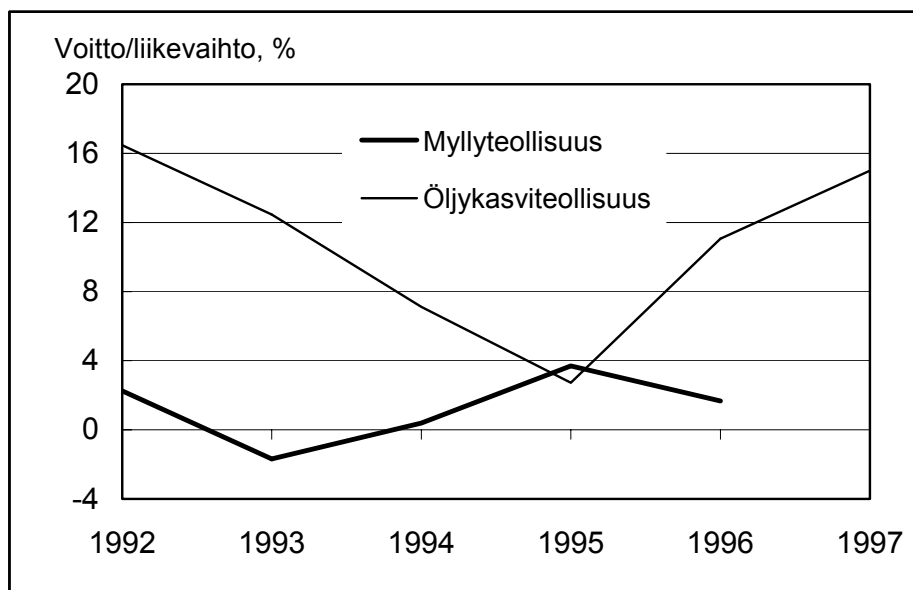
Myllyteollisuuden investoinnit ovat vuosina 1994-1998 olleet 2,5-4,1 % kaikista elintarviketeollisuuteen tehdyistä investoinneista ja ne ovat koostuneet pääasiassa laitehankinnoista. Myllyteollisuuden investoinnit ovat siten olleet hieman pienemmät kuin alan osuus koko elintarviketeollisuuden tuotannon arvosta (AKII 1999).

Myllyteollisuuden varovaisesta ja kotimaista pääomaa suosivasta yksityistämisestä poiketen Unkarin kasvirasvateollisuutta hallinnut valtion monopoli myytiin sellaisenaan ulkomaiseen omistukseen. Cereol corp. osti yhtiön ja pilkkoi sen kahteen osaan, joista margariiniteollisuuden se myi Unileverille ja keskittyi itse kasviöljyn tuotantoon. Markkinoille on lisäksi syntynyt pieniä unkarilaisia kasviöljyn valmistajia, mutta Cereol hallitsee edelleen lähes yksin markkinoita noin 95 % markkinaosuudella.

Ylikapasiteetti syö Unkarin myllyteollisuuden kannattavuutta

Kuten Puolassa ja monessa muussakin maassa, myllyteollisuus on myös Unkarissa matalan kannattavuuden ala. Osasyynä heikkoon kannattavuuteen on Unkarissa tuotantokapasiteetin alhainen, noin 40 %, käyttöaste. Kuviossa 17 on kuvattu liiketoiminnan voittojen ja/tai tappioiden suhdetta liikevaihtoon. Tarkasteluajanjaksona 1992-96 kannattavuus oli paras vuonna 1995. Tuolloin tuotantomäärät olivat huipussaan, jonka ansiosta myös kapasiteetin käyttöaste oli tavallista korkeampi.

Kannattavuudessa on kuitenkin huomattavia yrityskohtaisia eroja. Pienet myllyt eivät ole investoineet uuteen teknologiaan, mikä lyhyellä aikavälillä alentaa niiden kiinteitä kustannuksia. Toisaalta niiden muuttuvat kustannukset

Kuvio 17. Mylly- ja kasviöljyteollisuuden kannattavuus Unkarissa 1992-1997 (AKII 1988).

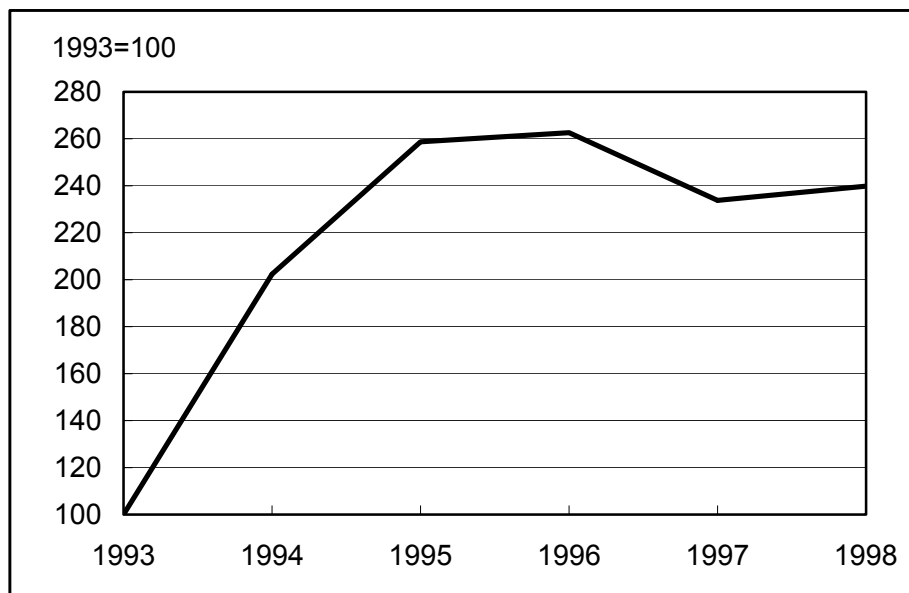
ovat huomattavasti isoja myllyjä suuremmat. Niukat taloudelliset resurssit ja puutteelliset varastot eivät myöskään mahdollista raaka-ainehankinnan suunnittelua. Isojen mylly-yritysten etuna on myös parempi neuvotteluasema kaupan suhteen, joka lisää niiden mahdollisuuksia saada pieniä myllyjä taloudellisesti paremmat toimitussopimukset.

Kasviöljyteollisuuden kannattavuus on Unkarissa ollut erinomaisen hyvä 1990-luvulla. Tämän on mahdollistanut yhden yrityksen hallitseva markkina-asema, mutta myös merkittävät tuotannolliset investoinnit, joita kyseinen yritys teki vuosina 1994 ja 1995.

Tuottavuuden kehitystä Unkarin myllyteollisuudessa on kuvattu kuviossa 18. Tuottavuus kuvaa tuotannon määrän suhdetta työntekijöiden määrään. Kuviossa perusvuodeksi on otettu vuosi 1993, joka oli tappiollinen vuosi myllyteollisuudelle. Vertaamalla muutosta tuottavuudessa alan kannattavuuden kehitykseen voidaan havaita, että tuottavuuden nopea parantuminen vuodesta 1993 vuoteen 1995 ilmeni myös kohentuneena kannattavuutena. Tuottavuus lisääntyi tuotannon kasvaessa, mutta myös myllyteollisuuden työntekijöiden vähentyessä. Vuosina 1997 ja 1998 tuottavuus oli kuitenkin jälleen alemmalla tasolla kuin vuosikymmenen puolivälissä, mikä tukee vilja-alan asiantuntijoiden arvi-

oita siitä, että myllyteollisuus oli tappiollista vuosina 1997 ja 1998. Tuottavuuden laskuun etenkin vuonna 1997 on osasyynä vuoden 1996 huono vehnäsato.

Myllyteollisuuden edellä kuvatusta heikosta kannattavuudesta huolimatta alan voidaan olettaa olevan kilpailukykyinen Euroopan unionin sisämarkkinoilla. Tähän viittaa tuotantoyksiköiden koon kasvu, alan yritysrakenteen keskittyminen ja suhteellisen kilpailukykyinen raaka-ainetuotanto, joka todennäköisesti tulee kasvamaan määrällisesti keskisatojen suurentuessa kasvinjalostuksen ja viljelyn intensiivisyyden lisääntymisen ansiosta. Tutkimusten mukaan Unkari on harvoja Keski- ja Itä-Euroopan maita, joilla voidaan katsoa olevan suhteellinen kilpailuetu niin vehnän kuin siitä jalostettujen myllytuotteidenkin osalta. Maan liittymisellä Euroopan unioniin on todennäköisesti myös huomattavia markkinavaikutuksia, sillä sen viljatuotteiden nettovienti on merkittävää. Unkarin lisäksi suhteellista kilpailuetua arvioidaan olevan myös Romanian ja Ukrainalla (ISMEA 1999).

Kuvio 18. Tuottavuuden kehitys Unkarin myllyteollisuudessa vuosina 1993-1998 (tuotanto työntekijää kohti, AKII 1999).

4 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Arvioitaessa Puolan ja Unkarin EU-jäsenyyden vaikutuksia Suomen elintarviketalouteen nousee keskeiseen asemaan kilpailukyky yhteisillä elintarvikemarkkinoilla. Suomen kannalta on siten tärkeää seurata ja ymmärtää, miten elintarvikesektorin osien, kuten maatilojen, jalostavien yritysten ja kaupan, toiminta ja toimintaympäristö KIE-maissa muuttuvat ja, mitä vaikutuksia sillä on kilpailukyvyn kehitysprosessiin. Vain tätä kautta voidaan arvioida Euroopan unionin laajentumisen vaikutusta yhteisiin elintarvikemarkkinoihin.

Tutkimuksessa on tarkasteltu Puolan ja Unkarin elintarviketeollisuuden kehitystä ja kilpailukykyä sekä tuotu esille siihen vaikuttavia tekijöitä. Raportti keskittyy erityisesti Suomen elintarviketaloudelle tärkeisiin tuotannonaloihin: lihaan, maitoon ja viljaan. Tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on tietouden lisääminen Puolan ja Unkarin elintarviketalouksista ja maiden mahdollisen EU-jäsenyyden vaikutuksista Suomen elintarvikesektoriin.

Elintarviketalouden muuttuva toimintaympäristö

Puola ja Unkari sekä muut Keski- ja Itä-Euroopan entiset suunnitelmataloudet ovat edelleen muutosprosessissa yrittäessään sopeutua markkinatalousjärjestelmään, johon ne noin vuosikymmen sitten siirtyivät. Tälle kehitysprosessille on ollut leimaa antavaa yhteiskunnassa tapahtuvat nopeat ja usein merkittävät muutokset. Tästä syystä talousjärjestelmän vakiinnuttaminen on ollut keskeisiä tavoitteita KIE-maissa harjoitetulle politiikalle. Toimintaympäristön kehittyneisyyden merkitys yrityksille on keskeinen, sillä vaikka poliittinen muutos on KIE-maissa ollut suhteellisen ripeää, on talouksien kehitys kuitenkin ensisijaisesti riippunut institutionaalisen uudistuksen edistymisestä.

Yritystoimintaa tukevien instituutioiden vakiintumisen lisäksi ovat keskeisiä tekijöitä Puolan ja Unkarin elintarvikesektorien kehitysprosessissa olleet taloudessa ja kokonaiskysynnässä tapahtuneet muutokset, yksityistäminen, suorat ulkomaiset investoinnit ja ulkoiset muutostekijät, kuten Euroopan unionin tuleva jäsenyys, kansainvälisen kaupan vapautuminen sekä Keski- ja Itä-Euroopan maiden alueellinen yhdentyminen.

Osin alemmasta lähtötasosta johtuen, Puolan ja Unkarin talouskasvu on tulevina vuosina suurempaa kuin EU-maissa keskimäärin. Vahva talouskasvu ja

alempi hintataso pitävät todennäköisesti näiden maiden inflaatiovauhdin nope-
 ampana verrattuna EU-maihin keskimäärin, mikä lähentää maiden hintatasoja
 tulevaisuudessa. Hintaeron kutistuessa Puolan ja Unkarin kilpailukyky nykyi-
 siin EU-maihin nähden heikkenee ja näiden kahden maan on löydettävä alhai-
 sen hinnan sijaan muita kilpailukykytekijöitä pärjätäkseen kilpailussa EU:n
 yhteismarkkinoilla.

Talouskasvu tukee työllisyyttä ja parantaa kuluttajien ostovoimaa, mikä li-
 sää elintarvikkeiden kysyntää. Talouden myönteinen kehitys edesauttaa siten
 elintarvikesektorin kasvua Puolassa ja Unkarissa. Vaikutusta korostaa ruoan
 suurempi osuus kotitalouksien kokonaismenoista kuin EU-maissa keskimäärin.
 Käytettävissä olevien tulojen kasvu näkyy kulutuksen määrän lisäksi myös sen
 rakenteessa. Alueilla, joissa ostovoima on keskimääräistä parempi, kuten Var-
 sova ja Budapest, on pitemmälle jalostettujen ja hinnaltaan kalliimpien tuottei-
 den osuus kulutuksesta suurempi kuin maiden köyhemmillä alueilla. Positiivi-
 nen talouskehitys luo lisäksi myös yhteiskunnallista vakautta ja tulevaisuuden
 uskoa, joka heijastuu yritysten toimintaan, esimerkiksi investointipäätöksiin.
 Mittava investointitarve Puolan sekä Unkarin maa- ja elintarviketaloudessa
 avaa enenevässä määrin vientimahdollisuuksia suomalaisille kone- ja laiteval-
 mistajille.

Kuluttajien tulojen kasvun lisäksi elintarvikkeiden kulutukseen ovat Puo-
 lassa ja Unkarissa vaikuttaneet merkittävästi tarjonnassa tapahtuneet muutok-
 set, markkinointi, demografiset tekijät ja ruoan hinta. Ulkomaisten elintarvi-
 keyritysten ja kauppaketjujen mukaantulo maiden markkinoille on lisännyt ja
 monipuolistanut elintarvikkeiden tarjontaa. Kilpailullinen paine on pakottanut
 myös maiden kotimaisen elintarviketuotannon yhä markkinalähtöisempään
 toimintaan ja lisännyt markkinoinnin merkitystä elintarvikesektorilla. Markki-
 noinnin kustannukset ovat nousseet huomattavasti viimeisten vuosien aikana,
 mikä vaikeuttaa uusien, markkinoilla tuntemattomien tuotteiden ja yritysten
 alalle tuloa. Eräät suomalaiset elintarvikeyritykset ovat toimineet Puolan mark-
 kinoilla jo useita vuosia, minkä ansiosta ne ovat kyenneet vakiinnuttamaan
 asemansa. Tarjonnan kasvaessa elintarvikkeen hyvä tunnettuus on keskeisen
 tärkeä kilpailukykytekijä lopputuotemarkkinoilla.

Perhekoon pientyminen, kaupungistuminen, työpaikkaruokailun lisään-
 tyminen ja naisten lisääntyvä työssäkäynti muuttavat elintarvikkeiden kulutus-
 rakennetta. Elintarvikkeiden kotitarvetuotanto ja ruoan valmistaminen kotona
 vähenevät, mikä lisää teollisesti valmistettujen elintarvikkeiden myyntiä. Elin-
 tarvikkeiden hinnat taas nousevat Puolassa ja Unkarissa todennäköisesti pitkäl-

lä aikavälillä hitaammin kuin kuluttajien ostovoima, mikä vähentää ruoan merkitystä kokonaismenoissa. Tämä mahdollistaa hinnaltaan kalliimpien ja pitemmälle jalostettujen elintarvikkeiden myynnin kasvun. Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että elintarvikemarkkinat näissä EU:n jäsenhakijamaissa ”länsimaistuvat” ja hinnan merkitys elintarvikkeen ostopäätöksessä pienenee. Tämä avaa markkinoita myös pitkälle jalostetuille suomalaisille tuontielintarvikkeille.

Puola ja Unkari ovat institutionaaliselta kehitykseltään jäsenhakijamaiden huippua. Ne ovat suhteellisen lyhyen ajan kuluessa kysyneet luomaan markkinoiden toiminnalle perusedellytykset, kuten lainsäädännön, joka mahdollistaa yhteiset pelisäännöt ja sopimukset, sekä informaatio- ja rahoitusjärjestelmät. Edistymisestään huolimatta maiden ensiaskeliaan ottavat markkinataloudet eivät vielä, esimerkiksi Euroopan unionin jäsenmaihin verrattuna, tarjoa sellaista liiketoimintaympäristöä, joka tukisi kilpailukykyisyyttä. Vaikka muun muassa palkka ja raaka-ainekustannukset ovat tavallisesti alemmat kuin läntisissä teollisuusmaissa, nostavat toimintaympäristön kehittymättömyys ja tehottomuus kuitenkin liiketoimintakustannuksia ja heikentävät siten mahdollista hintakilpailukykyä.

Yksi merkittävimmistä KIE-maiden elintarvikesektoriin vaikuttavista tekijöistä on valtion omaisuuden yksityistäminen. Prosessi on osin edelleen kesken, mutta Puolassa ja Unkarissa se on edennyt jo suhteellisen pitkälle, sillä elintarviketeollisuuden yksityistäminen on molemmissa maissa saatettu lähes päätökseen. Yksityistämisen toteuttamistavoissa ja nopeudessa on huomattavia eroja jäsenhakijamaiden välillä, mikä on keskeisesti heijastunut niiden elintarvikemarkkinoiden rakenteeseen, toimintaan ja kilpailukykyyn.

Yksityistämisen seurauksena valtion suuret maatilat pirstaloituivat Puolassa ja Unkarissa hyvin pieniin osiin. Tällä on monia kilpailukykyä heikentäviä vaikutuksia. Erittäin pieni tilakoko ei muun muassa mahdollista kannattavaa kaupallisen maataloustuotannon harjoittamista. Se hidastaa tai kokonaan estää tuotannon nykyaikaistumisen, heikentää tuotteiden laatua ja lisää vaihdannan kustannuksia elintarvikkeiden tarjontaketjuissa. Maatilat ovat usein sivutoimisesti hoidettuja ja tuotanto on laajaperäistä, mikä estää tuotantopotentiaalin realisoitumista maataloudessa. Esimerkiksi Puolassa kaikkiaan yli kahdesta miljoonasta maatilasta vain noin neljännes harjoittaa ”kaupallista maataloutta”.

Maatiloilla on kuitenkin tärkeä merkitys maaseudun ruokahuollossa, sillä niiden tuotteet myydään usein paikallisilla markkinoilla, minkä lisäksi maatiloilla asuvat perheet ovat peruselintarvikkeiden suhteen omavaraisia. Taloudel-

lisen epävarmuuden ilmapiirissä tämä lisää maan omistamisen arvoa ja on osaltaan hidastamassa maamarkkinoiden syntyä sekä rakennekehitystä.

Puolan ja Unkarin yhteisenä ongelmana on puute kehittyneistä tuotannon tekijöistä. Vaikka peltomaata, työvoimaa ja muita perustuotannontekijöitä on riittävästi, niitä ei siitä huolimatta kyetä tehokkaasti hyödyntämään, koska pääomaa, tieto-taitoa ja kehittyntä infrastruktuuria ei ole riittävässä määrin.

Suorat ulkomaiset investoinnit ja niiden positiivinen vaikutus talouteen ovat merkittävä selittäjä talouskehityksessä havaittaville eroille siirtymätalouksien välillä. Poikkeuksena monista muista KIE-maista sekä Puola että Unkari ovat kysyneet houkuttelemaan merkittävän määrän suoria ulkomaisia investointeja. Huomattava osa näistä investoinneista on päätynt elintarviketeollisuuteen ja vähittäiskauppaan. Suorien ulkomaisten investointien keskeinen ero muuhun kansainväliseen pääomavirtaan on, että ne tuovat pääoman lisäksi kohdemaahan myös tieto-taitoa sekä alkuperämaan yritys- ja johtamiskulttuuria.

Elintarviketeollisuuden sisällä suorat ulkomaiset investoinnit ovat kohdistuneet lähinnä kaikkein nopeimmin kasvaviin alatoimialoihin, kuten virvoitusjuoma-, makeis- ja panimoteollisuuteen. Ne ovat yritysraenteeltaan myös selvästi keskittyneempiä kuin monet peruselintarvikkeiden tuotantoalat, kuten meijeri-, teurastamo- ja myllyteollisuus. Tämän ansiosta ulkomaiset yritykset ovat saaneet haltuunsa merkittävän aseman markkinoilla. Ääriesimerkkinä on Unkarin kasvirasvateollisuuden monopoli, jonka valtio myi kokonaisuutena ulkomaiselle elintarvikeyritykselle. Maatalouteen suoria ulkomaisia investointeja on tehty erittäin vähän, mikä johtuu pääosin ulkomaalaisten maanomistuksen kieltävästä lainsäädännöstä.

Arvioitaessa Puolassa ja Unkarissa tuotettujen elintarvikkeiden kilpailukykyä on huomioitava, että ulkomaisten elintarvikeyritysten osuus maiden tuotannosta on jo varsin merkittävä. Unkarissa koko elintarviketaloudesta noin kaksi kolmasosaa on ulkomaisessa omistuksessa. Tämä on keskeisesti nopeuttanut ja nopeuttaa myös jatkossa elintarviketuotannon nykyaikaistumista, parantaa tuotannon tehokkuutta ja tuotteiden laatua sekä lisää markkina- ja yritysosaamista. Toisaalta peruselintarviketuotannossa, kuten meijeri-, teurastamo- ja myllyteollisuudessa, ulkomaisen omistuksen merkitys on edelleen suhteellisen pientä lukuun ottamatta Unkarin meijerisektoria. Peruselintarvikkeiden tuotannossa myös markkinarakente on vähemmän keskittynyt kuin pitkälle jalostettujen tuotteiden tuotannossa. Konkurssien ja yritysostojen myötä on

kuitenkin oletettavissa, että keskittyminen ja ulkomainen omistus myös peruselintarvikkeiden tuotannossa lisääntyy.

Euroopan unionin ja maailman kauppajärjestön jäsenyys

Euroopan unioni on laajentumisstrategiassaan sitoutunut, että sen jäsenmaiden lukumäärä kasvaa lähitulevaisuudessa. Tämä velvoittaa EU:ta valmistautumaan laajentumiseen, mikä edellyttää muun muassa päätöksentekojärjestelmän uudistamista. Nizzassa pidetty huippukokous joulukuussa 2000 osoitti, että EU:n nykyiset jäsenmaat ovat myös halukkaita sitoutumaan kyseiseen strategiaan. Samoin kuin EU ovat myös jäsenyyttä hakeneet maat ilmaisseet halunsa liittymiselle ja hyväksyneet jäsenyyden ehtona olevat vaatimukset, kuten toimivan markkinatalousjärjestelmän, lakien noudattamisen ja vähemmistöjen kunnioittamisen. Tämä Euroopan tulevan kehityksen kannalta kriittisen tärkeä yhdentymisprosessi on käynnissä kaikilla tasoilla sekä Euroopan unionissa että jäsenhakijamaissa ja siihen kohdistuu erittäin suuria odotuksia. Tästä syystä EU:n laajentuminen on ennen kaikkea poliittinen kysymys, josta ei enää voida vetäytyä vaarantamatta koko maanosan myönteistä kehitystä. Euroopan unionissa kiihdyttää talouskasvua hakijamaissa. Merkittävin yksittäinen tekijä, joka integraation seurauksena nostaa uusien jäsenmaiden hyvinvointia on maatalouspoliittiset tulonsiirrot. Siten maatalous on jäsenyysneuvottelujen keskeisimpiä ja vaikeimpia kysymyksiä. Mikäli koko laajentumisprosessi vaarantuu kiistaan maatalouskysymyksistä, kasvavat uudistuspainheet entisestään EU:n yhteistä maatalouspolitiikkaa kohtaan. Tämä siksi, että nykyisten suuruisten tulonsiirtojen ulottaminen sellaisenaan uusiin jäsenmaihiin saattaisi aiheuttaa kestävämmän rasitteen EU:n rahoitukselle. Lisäksi joihinkin nykyisin maksettavista maataloustukimuotoista kohdistuu entistä suurempi rajoituspainne myös maailman kauppajärjestön taholta. Markkinavaikutusten lisäksi EU:n laajentuminen vaikuttaa Suomen elintarviketalouteen siten jatkossa merkittävästi myös harjoitetun politiikan kautta.

Mikäli maatilat tulevissa jäsenmaissa saavat rakenne- ja kehitystukien lisäksi myös suoraa tukea niiden maataloustuotanto ja tuottavuus tulevat kasvamaan. Syynä on tuotantopanosten käytön lisääntyminen, jonka pääomasiirot maataloille mahdollistavat. Myös KIE-maiden talouksien uudistamiseksi tarkoitetuilla EU:n rahoittamilla kehitysohjelmilla on elintarvikesektorin toimintaympäristön tehokkuutta edistävä vaikutus. Tämän vuoksi KIE-maissa tuotet-

tujen elintarvikkeiden kilpailukyky EU:n markkinoilla paranee pitkällä aikavälillä.

Puola ja Unkari ovat maailman kauppajärjestön jäseniä ja sitoutuneet myös maataloustuotteiden kansainvälisen kaupan asteittaiseen vapauttamiseen. Jäsenhakijamaat ovat lisäksi solmineet niin sanotun 00-sopimuksen Euroopan unionin kanssa. Kauppasopimusten myötä maataloustuotteiden kansainvälinen kauppa lisääntyy ja Puolan sekä Unkarin vaikutus EU:n elintarvikemarkkinoille välittyy jo ennen maiden liittymistä EU:n jäseniksi. EU:n neuvottelutulos seuraavalla WTO-kierrokselle tulee myös jäsenhakijamaiden kauppapolitiikaksi niiden liittyessä Euroopan unioniin. Tämä on vähentänyt Keski- ja Itä-Euroopan maiden kiinnostusta olla mukana kehittämässä oman alueensa yhdyntymistä, mikä vähentää ns. CEFTA-sopimuksen merkitystä.

Elintarviketalouden kilpailukyky

Puolan ja Unkarin elintarviketuotannossa on ylikapasiteettia, joka rakennettiin lähinnä Neuvostoliiton vientiä varten. Käyttämätöntä kapasiteettia on erityisesti perustuotannossa, kuten maito-, liha- ja viljateollisuudessa. Sen yksityistämisessä on ollut ongelmia, koska ensinnäkin kotimaisesta riskipääomasta on ollut niukkuutta. Toiseksi kyseinen tuotantokapasiteetti on usein teknisesti vanhanaikaista. Näin ollen sen hyödyntäminen ei ole taloudellisesti kannattavaa, minkä vuoksi se ei ole kiinnostanut myöskään ulkomaisia sijoittajia. Elintarvikemarkkinoiden kysyntärakenne on Puolassa ja Unkarissa nopeasti muuttumassa. Tästä johtuen on todennäköistä, että osa suunnitelmatalouden aikana rakennetusta tuotantokoneistosta ei jatkossa enää palvele kuluttajien tarpeita. Se poistuu lähivuosina pysyvästi tuotannosta samanaikaisesti, kun elintarviketeollisuus investoi uuteen myyntiään lisäävien tuotteiden, kuten pitkälle jalostettujen elintarvikkeiden, tuotantokapasiteettiin.

Yksityistäminen mahdollisti rakennemuutoksen Puolan ja Unkarin elintarviketeollisuudessa. Suuret valtion yhtiöt pilkottiin, minkä lisäksi markkinoille syntyi huomattava määrä pieniä yksityisiä elintarvikeyrityksiä. Viime vuosina on kuitenkin ollut jälleen nähtävissä elintarviketeollisuuden yritysrakenteen keskittyminen yritysostojen ja fuusioiden kautta. Kireä kilpailu on pakottanut yrityksiä kasvattamaan kokoaan ja erikoistumaan. Ulkomaisilla elintarvikeyrityksillä on tässä kehityksessä ollut keskeinen rooli.

Suunnitelmatalouden aikana elintarviketuotanto oli vertikaalisesti integroitua panostuotannosta jakeluun asti. Hallinnolliset tavoitteet koskivat lähinnä tuotannon määrää. Maatilatalous oli kiinteä osa elintarvikkeiden tarjontaketjua. Yksityistämisen seurauksena tarjontaketjun vertikaalinen integraatio hajosi ja kysyntä alkoi ohjata elintarvikkeiden tuotantoa. Talousjärjestelmässä tapahtunut muutos oli liian nopea, eivätkä elintarvikesektorin toimijat kyenneet heti sopeutumaan uuteen tilanteeseen. Tästä syystä tuotannon määrä laski ja avoin vaihdanta yleistyi elintarvikkeiden markkinointikanavassa. Tuotantosopimukset maatalouden ja jalostavan teollisuuden välillä tulivat hyvin harvinaisiksi. Maataloustuotanto on edelleen hyvin irrallinen muusta elintarvikesektorista. Tämä hidastaa maatalouden kehitystä ja raaka-aineiden laadun parantamista, mikä nostaa elintarviketuotannon kustannuksia sekä heikentää puolalaisten ja unkarilaisten elintarvikkeiden kilpailukykyä.

Elintarviketeollisuus on tarkasteltavissa maissa jakautumassa kahtia. Ensinnäkin on joukko yrityksiä, jotka investoivat tuotekehitykseen, tuotantoon ja pyrkivät parantamaan tuottavuuttaan sekä kilpailukykyään kiristyvässä kilpailussa. Tähän ryhmään kuuluvat yleisesti sekä markkinoiden johtavat ja suurimmat että ulkomaisessa omistuksessa olevat yritykset. Ne lähestyvät tuotantotehokkuudessa ja tuotteiden laadussa länsimaisia kilpailijoitaan. Kyseiset yritykset kykenevät todennäköisesti toimimaan myös EU:n yhteismarkkinoilla ja vastaavat pääasiassa elintarvikkeiden tarjonnasta maiden kotimaisilla markkinoilla. Elintarviketeollisuuden sijoittumista Puolaan ja Unkariin tukee myös Venäjän markkinoiden maantieteellinen läheisyys ja suhteellinen kilpailuetu maataloustuotannossa, jonka mahdollistavat mittava hyvälaatuisen maatalousmaan määrä sekä kasvituotantoon hyvin soveltuva ilmastolaisaalta kyseisissä maissa on huomattava määrä elintarvikeyrityksiä, jotka eivät kykene syystä tai toisesta riittäviin investointeihin kilpailukykynsä parantamiseksi. Ne ovat usein pieniä tai keskisuuria yrityksiä, joiden nykyinen tuotantomenetelmä ja -rakenne eivät jatkossa mahdollista taloudellisesti kannattavaa toimintaa. Monen kohtalona on lähivuosina joko siirtyminen toisten yritysten omistukseen tai toiminnan lopettaminen. Tällainen kahtiajakautuminen on tyypillistä etenkin yritysrakenteeltaan kaikkein vähiten keskittyneillä alatoimialoilla.

Puolan ja Unkarin liha-, maito- ja viljatuotteiden kilpailukykyisyys

Puolan ja Unkarin elintarviketuotannon kilpailukykyyn vaikuttavien tekijöiden kokonaistarkastelun lisäksi tutkimuksessa analysoitiin syvällisemmin myös maiden peruselintarviketuotantoa: liha-, maito- ja viljasektoria. Merkittävimmät EU:n laajentumisen vaikutukset Suomen elintarvikesektoriin heijastuvat nimenomaan näiden keskeisten alatoimialojen kautta.

Yhteisenä piirteenä sekä Puolan että Unkarin perustuotannossa on kapasiteetin alhainen käyttöaste, suhteellisen huono tuottavuus ja heikko kannattavuus. Teollisuuden yritys rakenne ei kyseisissä maissa ole yhtä keskittynyt kuin Suomessa, mutta suurimmat yritykset hakevat markkinoilta aktiivisesti kasvua ja markkinaosuuksia. Tuotteiden laatu on edelleen huonompi ja jalostusaste alempi kuin Suomessa, mutta ero kutistuu investointien ja maatalousraaka-aineiden laadun parantumisen myötä. EU:n laajentumisen vaikutuksia arvioitaessa tulee huomioida kilpailullisen paineen eteenpäin työntävä voima myös Suomen elintarviketaloudessa. Huolellinen valmistautuminen laajentumisen mukanaan tuomaan toimintaympäristön muutokseen parantaa myös kotimaisten elintarvikkeiden kilpailukykyä.

Alatoimialakohtaisen tarkastelun perusteella on nähtävillä, että lihatuotteissa Unkari on kilpailukykyisimmillään viljan ja proteiinipitoisten viljelykasvien jatkojalosteissa, kuten sian- ja siipikarjanlihassa, sekä näistä jalostetuissa tuotteissa. Puola taas tulee olemaan merkittävä tekijä naudanlihan markkinoilla. Naudanliha on edelleen maidontuotannon sivutuote, mutta mittava laidunmaan määrä tukee myös lihantuotantoon kasvatettavien nautojen yleistymistä. Viljan- ja maidontuotannon tulevasta kehityksestä riippuen Puolasta saattaa tulla myös nykyistä merkittävämpi sianlihan ja –jalosteiden viejä.

Maitosektorilla Puola on tällä hetkellä kotimarkkinoillaan kilpailukykyinen erityisesti perustuotteissa, kuten nestemaidossa, voissa ja maitojauheessa. Raakamaidon huono laatu kuitenkin heikentää kilpailukykyä sekä pitkälle jalostetuissa tuotteissa että vientimarkkinoilla. Raakamaidon laadun paraneminen ja meijeriteollisuustuotannon nykyaikaistuminen edistävät puolalaisten maitotuotteiden kansainvälistä kilpailukykyä lähivuosina. Mittava raakamaidontuotanto tekee Puolasta siten erittäin merkittävän maitotuotteiden valmistajan Euroopan unionissa.

Unkarin asemaa viljasektorilla voi Euroopassa verrata Puolan asemaan maitosektorilla. Unkarin hedelmällinen maaperä ja kasvintuotannolle otollinen ilmasto mahdollistavat kilpailukykyisen viljantuotannon. Tämän lisäksi maan

tuotanto ylittää selvästi sen kotimaisen kulutuksen. Tosin kasvintuotantoon verrattuna maan myllyteollisuus ei ole kilpailukyvyltään vastaavalla tasolla. Suomen kannalta Puolan viljasektorilla on huomioitava erityisesti sen mittava kauran tuotanto, joka tulee kilpailemaan Suomen ja Ruotsin ohella EU:n vientituista.

Suomalaisen elintarviketuotannon kannalta merkityksellistä on etenkin Itämeren rannalla sijaitsevan Puolan kilpailukyky Suomen kannalta tärkeissä peruselintarvikkeissa. Puolan kehittyvä talous ja kasvava kysyntä tarjoavat suomalaisille elintarvikeyrityksille mahdollisuuksia. Vähintään yhtä todennäköisiä ovat myös uhat, joita kustannustasoltaan alemman Puolan ja Unkarin elintarvikkeet yhteismarkkinoilla aiheuttavat. Elintarvikkeiden suoraa ulkomaankauppaa ehkä todennäköisempiä ovatkin EU-laajentumisen välilliset vaikutukset Suomen elintarviketalouteen. EU:n laajentuessa suomalaiset elintarvikkeet joutuvat kilpailemaan vientituista KIE-maissa tuotettujen elintarvikkeiden kanssa. Tästä syystä kilpailu esimerkiksi Venäjän elintarvikemarkkinoilla kiristyy, sillä tulevaisuudessa uusissa jäsenmaissa, mukaan lukien Puola ja Unkari, tuotetut elintarvikkeet ovat oikeutettuja yhtä suureen vientitukeen kuin suomalaiset elintarvikkeet. Elintarvikekaupan kasvu Euroopan unionin sisällä sen laajentuessa lisää tuontielintarvikkeiden tarjontaa myös Suomeen. Mikäli elintarvikkeiden tuonti lisääntyy merkittävästi, joutuu kotimainen elintarviketeollisuus kasvattamaan tuotteidensa vientiä. Suomalaisen elintarviketuotannon kilpailukyky ja tulevaisuus on siten riippuvainen sen kyvystä hyväksikäyttää kilpailukykytekijöitä kulloisessakin markkinatilanteessa.

LÄHTEET

- Adamowicz, M. 1999. Foreign Direct Investment: Theoretical and Practical Implications for Agri-food Sectors. Julkaisussa: Foreign trade and Foreign Investment in Agri-Food sectors: Competitiveness and Policy Implications. Proceedings of the 61th EAAE Seminar, Warsaw, October 22-24, 1998. Warsaw Agricultural University Press.
- Adamowicz, M. ja A. Trzcińska. 1999. Foreign Investment in Polish Agriculture and Food Processing Industry. Julkaisussa: Foreign trade and Foreign Investment in Agri-Food sectors: Competitiveness and Policy Implications. Proceedings of the 61th EAAE Seminar, Warsaw, October 22-24, 1998. Warsaw Agricultural University Press.
- Agra Europe. 1999a. Agra Food:East Europe. No.206. November 1999. London.
- Agra Europe. 1999b. Agra Food:East Europe. No.204. September 1999. London.
- Agra Europe. 1999c. Agra Food:East Europe. No.198. March 1999. London.
- Agra Europe. 1999d. Agra Food:East Europe. No.205. October 1999. London.
- Agra Europe. 1999e. Eurofood. December 2. London.
- Agra Europe. 2000a. Potential 150% rise in CEEC farmland values. Agra Europe, June 2, 2000. London.
- Agra Europe. 2000b. Agricultural obstacles to enlargement still large. Agra Europe, January 7, 2000. London.
- Agra Europe. 2000c. Milk production to poost further decline in 2000. Agra-Food East Europe. No. 211. April 2000. London.
- Agra Europe. 2000d. Cattle numbers fall further in 2000. AgraFood East Europe. No. 216. September 2000. London.
- AKII. 1997. A mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek gazdálkodásának főbb adatai 1992-1996. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budabest.
- AKII. 1998. Élelmiszeripari szervezetek név-és címjegyzéke. 1988. Május 31-én. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budabest.
- AKII. 1999. Hungarian food and agricultural statistics 1998. Research and information institute for agricultural economics. Budabest.
- Alvincz, J ja E. Tanka. 1998. Changes in Ownership Structure in the Hungarian Agriculture and Food Industry during 1990-1995. Julkaisussa: Studies in agricultural economics No. 91. Abstracts of selected publications issued in 1997. Research and Information Institute for Agricultural Economics. Budabest.
- Central Statistical Office. 1998. Statistical yearbook of the republic of Poland 1998. Warsaw.
- Central Statistical Office. 1999. Statistical yearbook of the republic of Poland 1999. Warsaw.

- EIU. 2000a. Country Report. Poland. May 2000. The Economist Intelligence Unit. London.
- EIU. 2000b. Country Report. Hungary. May 2000. The Economist Intelligence Unit. London.
- Euroopan komissio. 1999a. Regular Report from the Commission on Progress towards Accession. Poland – October 13, 1999. Internet: http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/poland/rep_10_99/c.htm
- Euroopan komissio. 1999b. Regular Report from the Commission on Progress towards Accession. Hungary – October 13, 1999. Internet: http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/hungary/rep_10_99/c.htm
- Euroopan komissio. 1999c. Regular Report from the Commission on Progress towards Accession by each of the candidate countries. October 13, 1999. Internet: http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_10_99/intro/index.htm
- Euroopan komissio. 1999d. Composite Paper Regular Report from the Commission on Progress towards Accession by each of the candidate countries. October 13, 1999. Internet: http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_10_99/composite/20.htm
- Fammu. 1999. Polish international trade in agri-food products in 1998. Foreign agricultural markets monitoring unit. Warsaw, May 1999.
- FAO. 1999. FAO yearbook. Trade. Vol. 52. FAO statistics Series No. 151. Rome.
- Financial Times. 1999. Collapse in prices prompts series of militant protests. 30.3.1999. Internet: <http://www.ft.com/ftsurveys/country/sc3ec2.htm>
- Financial Times. 2000a. East European farmers push for EU benefits. 4.1.2000. Internet: <http://www.ft.com/nbearchive/email-ftibwcq3163b2.htm>
- Financial Times. 2000b. Country Briefs/Companies by Country. 18.1.2000. Internet: http://www.globalarchive.ft.co.uk/cb_fin.htm?COMPID=S5092358&product=countrybrief
- Fink-Kessler, A. ja B. Keller. 1997. Dairy farming in Poland. Background. European Natural Heritage (EURONATURE) – Information on Environmental Policy. November 1997. Rheinbach, Germany.
- Finpro. 1999. Vientimarkkinakatsaus 4/1999: Itä- ja Keski-Eurooppa. Helsinki.
- Fórián, Z. 1999a. Lowest point again in the poultry industry? Food & agribusiness research department, Rabobank. April 1999. Budapest.
- Fórián, Z. 1999b. Hungarian Meat Industry. Food & agribusiness research department, Rabobank. February 1999. Budapest.

- Fórián, Z. 1999c. Scramble for market positions on the Hungarian dairy market. Food & agribusiness research department, Rabobank. June 1999. Budapest.
- Gołębiewski, J. 1999. Foreign trade and foreign investments in the Polish cereal sector. Julkaisussa: Foreign trade and Foreign Investment in Agri-Food sectors: Competitiveness and Policy Implications. Proceedings of the 61th EAAE Seminar, Warsaw, October 22-24, 1998. Warsaw Agricultural University Press.
- Gorton, M. 1997. The Importance of the Food Industry in Central and Eastern Europe and Its Significance for Accession. Working Paper No. 2/2. Wye College, University of London.
- GUS. 1998. Rocznik statystyczny Przemysłu 1998. Warsaw.
- Havrylyshyn, O ja D. McGettigan. 1999. Privatization in Transition Countries: Lessons of the First Decade. International Monetary Fund. Economic Issues 18. Washington, D.C.
- Hungarian Central Statistical Office. 1998. Statistical Yearbook of Hungary 1997. Budapest.
- Hungarian Central Statistical Office. 1999a. Statistical Yearbook of Hungary 1998. Budapest.
- Hungarian Central Statistical Office. 1999b. Foreign direct investment in Hungary 1996-1997. Budapest.
- Hungarian Central Statistical Office. 1999c. Statistical yearbook of agriculture 1998. Budapest.
- Institute of Agriculture and Food Economics. 1996. Polish Agricultural And Food Markets in 1990-1995 and Its Development Till the Year 2000. Annual outlook conference organized under the auspices of the minister of agriculture and food economy. Warsaw.
- Institute of Agriculture and Food Economics. 1997. Polish Agricultural and Food Markets – Recent Developments and Outlook. Annual outlook conference organized under the auspices of the minister of agriculture and food economy. Warsaw.
- Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. 1999a. Rynek Mięsa: stan i perspektywy. Raporty Rynkowe NR 17. Październik 1999. Warszawa.
- Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. 1999b. Rynek Mleka: stan i perspektywy. Raporty rynkowe NR 17 Październik 1999. Warszawa.
- Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. 1999c. Rynek Zbóż: stan i perspektywy. Raporty rynkowe NR 17 Listopad 1999. Warszawa.
- Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. 1999d. Rynek Rzepak: stan i perspektywy. Raporty rynkowe NR 16 Grudzień 1999. Warszawa.

- Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. 1999e. Rynek Drobiu i Jaj: stan i perspektywy. Raporty rynkowe NR 16 Październik 1999. Warszawa.
- ISMEA. 1999. The European Agro-Food System and the Challenge of Global Competition. Giugno. Roma.
- Jansik, C. 1999. Foreign Direct Investment in the Hungarian Food Sector – Motivations and Impacts. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisussa: Proceedings of the 66th EAAE seminar/NJF seminar No. 301. Integration of the Baltic Sea Countries to the Common Agricultural Policy of the EU. Tallinn, Estonia, 20-22 May 1999.
- Jansik, C. ja M. Mäkimattila. 1999. Vegetable Oil Industry and Its Effects to Oil Crop Production in Poland and in Hungary – a Comparative Case Study. Julkaisussa: Integration of the Baltic Sea Countries to the Common Agricultural Policy of the EU. Proceedings of the 66th EAAE seminar/NJF seminar No. 301. Tallinn, Estonia, 20-22 May 1999.
- Kallio, P ja K. Laaksonen. 1999. Effects of Trade Agreements on Finnish Agricultural and Food Product Trade with the Czech Republic, Hungary and Poland. Proceedings of the 66th EAAE seminar/NJF seminar No. 301. Integration of the Baltic Sea Countries to the Common Agricultural Policy of the EU. Tallinn, Estonia, 20-22 May 1999.
- Kiss, J. 1994. Privatization and foreign capital in the Hungarian food industry. Working paper No. 34. Institute for world economics. Hungarian academy of sciences. June 1994. Budabest.
- Kiss, J. 1997. Technology and Employment in the Hungarian Food and Drink Industry. Working paper No. 83. Institute for world economics. Hungarian academy of sciences. September 1997. Budabest.
- Kupiec, B. E. ja P. Leat. 1999. The Polish Meat Sector During Transition and its Future Development. Julkaisussa: Hartmann, M ja J. Wandel. Food processing and Distribution in Transition Countries. Problems and Perspectives. IAMO. Kiel.
- Laaksonen, K. 1999. Suomen ja Euroopan unionin elintarvikekauppa Puolan, Unkarin sekä Tšekin tasavallan kanssa. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen raportteja N:o 165. Helsinki.
- Laird, S. 1998. Transition economies, Business and the WTO. World Trade Organization: Trade Policy Review Division. Staff Working Paper TPRD-98-03. May, 1998.
- Liikanen, E. 1999. Euroopan unionin laajentuminen Keski- ja Itä-Eurooppaan. Kansantaloudellinen aikakauskirja 2/1999.
- Lingard, J. ja M. Szabo. Competitiveness of Hungarian Agriculture and Consequences of EU Accession. The Dairy Sector. Project HU9505.03. October 1999. University of Newcastle upon Tyne.

- Małkowski J. 1997. Polish meat markets – experiences and outlook. Julkaisussa: Polish agricultural and Food market – recent developments and outlook. Annual outlook conference organized under the auspices of the minister of agriculture and food economy. 17 June 1997. Warsaw.
- Marttila, J. 1996. The Effect of Oligopolistic Competition on Economic Welfare in The Finnish Food Manufacturing. Väitöskirja. Helsingin Yliopisto Maatalous-metsätieteellinen tiedekunta. Julkaistu Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja-sarjassa. N:o 80. Helsinki.
- Ministry of Agriculture and Food Economics. 1998. Agriculture and Food Economy in Poland. Agricultural Markets and Commodity Exchanges Department. Warsaw.
- Ministry of Agriculture and Food Economy. 1999. Agriculture and Food Economy in Poland. September 1999. Warsaw.
- Ministry of Agriculture and Regional Development. 1999. The Hungarian Agriculture and Food Industry in Figures. Budapest.
- Ministry of Agriculture and Rural Development. 2000. Agriculture and Food Economy in Poland. September 2000. Warsaw.
- Mäkimattila, M. 1999. Euroopan unionin laajentuminen ja Suomen elintarviketalous: Kuvaus Puolan, Unkarin ja Tšekin tasavallan maa- ja elintarviketalouksista. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen raportteja N:o 164. Helsinki.
- Nagy, M ja M. Szabó. 1996. A hazai versenypolitika kezdeti tapasztalatai az élelmiszergazdaságban. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 1996. június. Budapest.
- OECD. 1998. Main economic indicators. December 1998. Paris.
- OECD. 1999a. OECD Economic surveys 1998-1999: Hungary. Paris.
- OECD. 1999b. OECD Economic Outlook: 66 December 1999. Paris.
- OECD. 1999c. International Direct Investment Statistics Yearbook 1999. Paris.
- OECD. 2000a. Main Economic Indicators. May 2000. Paris.
- OECD. 2000b. National Accounts of OECD Countries. Main aggregates. Volume 1, 1988-1998. 2000 Edition. Paris.
- OECD. 2000c. Agricultural policies in OECD countries. Monitoring and evaluation 2000. Paris.
- PAIZ. 1999a. The Polish Food Industry. Polish Agency for Foreign Investment. Warsaw.
- PAIZ. 1999b. The list of the major foreign investors in Poland. June 1999. (Food, drinks and tobacco pre).
- Pitts E. 1995. Structural Change in the European Food Industry. Työpaperi. Conference of International Agribusiness Management Association (IAMA). Paris.
- Porter, M. E. 1989. Kansakuntien kilpailuetu. Helsinki.

- Porter, M. E. 1998. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review. November-December 1998. Suomenkielinen käännös: Fakta. N:o 1. Tammikuu 1999.
- Przepiora, A ja F. McLeay. 1999. The Polish Dairy Industry in Transition. Julkaisussa: Hartmann, M ja J. Wandel. Food processing and Distribution in Transition Countries. Problems and Perspectives. IAMO. Kiel.
- Rijnsburger, W. ja J.W.G. Schroeten. 1996. Perspectives of Polish Agribusiness. Rabobank Nederland. Food & Agribusiness research.
- Scherer, F.M. ja D. Ross. 1990. Industrial Market Structure and Economic Performance. Houghton Mifflin Company. Boston.
- Shepherd, W.G. 1990. The Economics of Industrial Organization. Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Seremak-Bulke, J. 1999. Experiences and future of the dairy sector. Julkaisussa: Zagadnienia ekonomiki rolnej 2-3/99. Economics of Polish Agriculture – Selected papers. Warsaw.
- Smoleński, Z. 1997. Transformation of Polish Dairy Industry. Julkaisussa: Zagadnienia ekonomiki rolnej. 6/97. Economics of Polish Agriculture – selected papers. Warsaw.
- Szabó, M. 1997. Food Industries in Transition Economies: Current State and Options for Improvement. Työpaperi. The 54th EAAE seminar on Food Industries and Distribution in Transition Economies: Problems and Perspectives. Halle. December 1997.
- Szabó, M. 1999a. Changes in the Hungarian food consumption pattern during the ninties. Työpaperi. EAAE seminar on Food Consumption in Central-Eastern Europe. Halle November 1999.
- Szabó, M. 1999b. Restructuring the Hungarian Food Industries: The Relevance of Foreign Direct Investments. Julkaisussa: Hartmann, M ja J. Wandel (Edit.). Food Processing and Distribution in Transition Countries: Problems and Perspectives. IAMO. Kiel.
- Talpila, S-J., Kallio, P ja J. Marttila. 2000. Maidon tarjontaketju Suomessa. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen raportteja N:o 171. Helsinki.
- Tilastokeskus. 1999a. Suomen tilastollinen vuosikirja 1999. Hämeenlinna.
- Tilastokeskus. 1999b. Tilinpäätöstilasto 1997. Helsinki.
- Tóth, J. 1999. Market Development in the Hungarian Dairy Sector. Julkaisussa: Hartmann, M ja J. Wandel (Edit.). Food Processing and Distribution in Transition Countries: Problems and Perspectives. IAMO. Kiel.
- Trail, W.B. 1997. Foreign Trade Versus Foreign Direct Investment in the Food Sectors of Transition Economies. Julkaisussa: Food Industries and Distribution in Transition Economies: Problems and Perspectives. 54th EAAE Seminar, Halle, December 7-9, 1997.

- Törnroos, J-Å. ja J. Nieminen. 1999. Business Entry in Eastern Europe: A Network and Learning Approach with Case Studies. Kikimora Publications. Series B: 4. Helsinki.
- Urban, R. 1997. Situation and development perspectives for food processing industry. Julkaisussa: Zagadnienia ekonomiki rolnej 6/97. Economics of Polish Agriculture – Selected papers. Warsaw.
- Urban, R. 1999. Factor of increasing competitiveness of the Polish food industry. Julkaisussa: Zagadnienia ekonomiki rolnej 2-3/99. Economics of Polish Agriculture – Selected papers. Warsaw.
- Vaittinen, R. 1999. EU:n itälaajentuminen: Mitkä ovat hyödyt uusille jäsenmaille?. Kansantaloudellinen aikakauskirja. 2/1999.
- Vaittinen, R. 2000. Eastern Enlargement of the European Union: Transition in applicant countries and evaluation of the economic prospects with a dynamic CGE-model. VATT-tutkimuksia 64. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Helsinki.
- Viaene, J ja X. Gellynck. 1999. Competitiveness of the Food and Drinks Industry in Poland and the Czech Republic. Julkaisussa: Hartmann, M ja J. Wandel (Edit.). Food Processing and Distribution in Transition Countries: Problems and Perspectives. IAMO. Kiel.
- Warsaw Business Journal. 1999. Swedes prepare to take over Sokółów and top meat spot. Volume 5, number 46. November 8-14, 1999.
- Węzyk, S. 1997. The poultry production in the aspect of integration with the EU. Proceedings of the XIII European Symposium on the Quality of Poultry Meat. 21-26.09.1997. Poznań, Poland.
- Woś, A. 1999. Polish agriculture in the system transformation period (1989-1997). Julkaisussa: Zagadnienia ekonomiki rolnej 2-3/99. Economics of Polish agriculture – selected papers. Warsaw.

Asiantuntijahaastattelut

- Prof. Dr hab. Wojciech Józwiak. Director. Institute of Agricultural and Food Economics. Poland.
- Prof. Dr hab. Roman Urban. Institute of Agricultural and Food Economics. Poland.
- Dr. Janusz Rowiński. Institute of Agricultural and Food Economics. Poland.
- Piotr Dąbrowski. Project Manager. Polish Agency for Foreign Investment (PAIZ). Poland.
- Jacek Węsierski. Director. Fondation of Assistance Programmes for Agriculture (FAPA). Poland.
- Mirosław Drygas. Deputy Director. Fondation of Assistance Programmes for Agriculture (FAPA). Poland.

- Jerzy Dąbrowski. Head of APAU. Foundation of assistance programmes for agriculture. Agricultural policy analysis unit (SAEPR). Poland.
- Ph.D. Zofia Krzyżanowska. Consultant. Foundation of assistance programmes for agriculture. Agricultural policy analysis unit (SAEPR). Poland.
- Prof. Dr Tadeusz Hunek. Polish Academy of Sciences. Institute of Rural and Agricultural Development. Poland.
- Pekka Silvennoinen. Managing Director. Raisio Polska Foods SP. Z O.O. Poland.
- Dr. József Popp. Deputy Director. Research and Information Institute for Agricultural Economics. Hungary.
- Prof. Dr. Sándor Mészáros. Member of the New York Akad. Sci. Research and Information Institute for Agricultural Economics. Hungary.
- Dr. Márton Szabó. Senior research fellow. Research and Information Institute for Agricultural Economics. Hungary.
- Ph.D. József Alvincz. Engineer-economist, senior reserch fellow. Research and Information Institute for Agricultural Economics. Hungary.
- Dr. Gyula Szöke. Senior researcher. Research and Information Institute for Agricultural Economics. Hungary.
- Dr. Mária Orbán Nagy. Economist. Research and Information Institute for Agricultural Economics. Hungary.
- Ildikó Kukucska. Desk officer for Northern Europe. The Hungarian Investment And Trade Development Agency (ITD). Hungary.
- Mariann Sásdi. Project manager. International marketing Department. Ministry of Agriculture and Regional Development. Hungarian Collective Agricultural Marketing Centre (AMC). Hungary.
- Zoltán Fórián. Head of Food and Agribusiness Research Department. Rabobank Hungary.
- Dr. László Zádori. Secretary General. Livestock and Meat product Board. Hungary.
- B.Sc., B.Econ. Viktor Berki. Managing Director. Dairy product board. Hungary.
- Dr. Kováts Béla. Director. Warehousing and Trading Corporation. Hungary.

LIITE**Käytetyt valuuttakurssit, yhdysvaltain dollariin.**

	1995	1996	1997	1998
Puola, PLN	2.425	2.696	3.277	3.492
Unkari, HUF	125.7	152.6	186.6	214.3
Suomi, FIM	4.367	4.592	5.187	5.345

Lähde: OECD 1999b.